EDEBİYAT · TARİH · POLİTİKA · FELSEFE

DEFTER

YAZ 1995 · YIL BEREZ · SAYI YİRMİDÖRT

Sayı 24, Yaz 1995

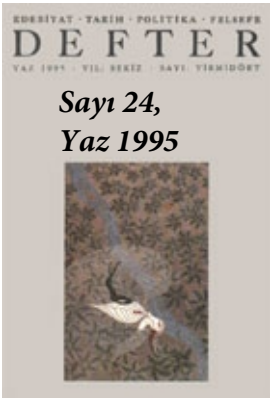

Sayı 24,
Yaz 1995

İÇİNDEKİLER

- Cahit Ardalı ile Dinamik Psikoterapi Üzerine
  Cahit Ardalı; Haz. Yavuz Erten
- Kişilik Yapıları Üzerine Bir Sınıflandırma Denemesi
  İskender Savaşır
- Psikanalizden Dinamik Psikoterapilere
  Yavuz Erten
- Aşkın Celladı: Yalom'un Psikoterapi Hikâyeleri
  Cem Atbaşoğlu
- Şeyh ve Ayna
  Saffet Murat Tura
- Kristal (Kürenin) İntikamı
  Jean Baudrillard; Çev. Oğuz Adanır
- Karabasanım
  Oruç Aruoba
- Bir Kitap Eleştirisi: Baba ve Oğullar
  Bülent Somay
- E. Munch'un "Odada Ölüm"ü İçin Resimaltı Notları
  Nuri Aydın
- Haremdeki Leydi: Montagu'nun Mektuplarında Feminizm ve Oryantalizm
  Meyda Yeğenoğlu
- Yüzyıl Dönümünde Almanya'nın Askeri Stratejisi
  Cem Kum
- Tazı Payı
  Tomris Uyar
- Bir Köşede Unuttuğunuz Sigaranızı Buldurup İçtiren Bir Film
  Hakan Öztürk

ŞİİR

- Şiirler; Lâle Müldür, Hafız, Cevdet Karal, Adnan Azar, Halil İbrahim Özcan

CAHİT ARDALI İLE DİNAMİK PSİKOTERAPİ ÜZERİNE

Söyleşi: Yavuz Erten, Cahit Ardalı

Yavuz Erten- Sayın Ardalı, Psikoterapinin ortaya çıkışını ve bugünkü çerçevesine oturmasını tarihsel süreç içinde değerlendirir misiniz?

Cahit Ardalı- Binlerce yıl boyunca şamanların ve büyücülerin somatik ve psişik rahatsızlıklar üzerindeki çalışmaları bir yana bırakılırsa, modern anlamdaki Psikoterapi Sigmund Freud'la başlar.

Freud, dürtü, bilinçöncesi, bilinçaltı, suçluluk duygusu, çatışma, savunma, direnç ve benzerleri gibi pek çok kavramı geliştirdikçe, Psikanalizin ve Psikoterapinin önemi ortaya çıkmış, daha iyi anlaşılmıştır. Bununla beraber, Freud kendi yöntemlerini geliştirmeden önce, Charcot, Bernheim ve diğerleriyle çalışarak, hipnoz, telkin ve ikna gibi yöntemleri öğrenmiş ve kısa bir süre için de denemiştir. Psikanalitik yöntem haftada 4-5 seansı gerektirir ve serbest çağrışım kullanılan başlıca yöntemdir. Normal bir analiz yıllarca –4 veya 5 sene– sürer. Bu sebepten zamanla Psikoterapi yayıldıkça ve kuvvetli bir alternatif olarak kendini gösterdikçe, başvurular artmış, analistlerin uzun bekleme listeleri oluşmuştur. Bu yöntemin pahalı olması, uzun sürmesi ve herkese ulaşamaması, yeni yöntemlere, yaklaşımlara gereksinimi doğurmuştur. İlk defa olarak, Psikanalitik çevrenin tanınmış ismi Franz Alexander, bu değişiklik beklentilerine teorik ve pratik öneriler getirmiştir. Alexander, "Klasik Psikanaliz" kavramının yerine "Dinamik Psikoterapi" yönteminden (kavramından) söz etmiştir.

YE- Alexander'ın Dinamik Psikoterapi kavramıyla getirdiği yenilik tam olarak neydi?

CA- Alexander uzun yılların deneyimi sonucunda, hastanın divana uzanmasının şart olmadığını, haftada beş defa seansın gereksiz olabileceğini, haftada bir veya iki kez yüzyüze görüşmenin tedavi için yeterli olabileceğini göstermiştir. Tedavide en önemli değiştirici etken "Düzeltici Duygu-

sal Deneyim" (*Corrective Emotional Experience*) diye adlandırdığı olgudur. Bu olgunun –Freud'un yoruma ve içgörüye verdiği aşırı öneme bir alternatif olarak– ön plana çıkarılması ve diğer teknik değişikliklerin çok radikal olarak konulması, Dinamik Psikoterapi olgusunun, Klasik Psikanalizden ayrı olarak gelişmesi ve bugünkü kuvvetli durumuna gelişinin sağlam bir başlangıcı olarak görülebilir.

YE- Dinamik Psikoterapi ile Klasik Psikanaliz arasındaki benzerlik ve farklardan biraz daha söz edebilir misiniz?

CA- Görüldüğü gibi, Dinamik Psikoterapi, Freud'un Psikanalitik yöntemle ortaya koyduğu prensiplere dayanmakla birlikte, özellikle hastanın bilinçaltına serbest çağrışım olmadan da ulaşılabileceği inancına dayanmaktadır. Yani, Freud sonrası gelişen ve "Dinamik Psikoterapi" şemsiyesi altında toplanan teorik ve pratik olgular, Freud'un metapsikolojisini oluşturan beşli önermenin (gelişimsel, topografik, ekonomik, dinamik, yapısal) –belli istisnalarla– büyük kısmına destek verirlerken müdahale ve müdahalenin takibinde farklılık göstermektedirler. Bir örnek vermek gerekirse, Benlik Psikolojisinin yönteminde eşduyum ve aynalama (*empathy, mirroring*) çok önemli teknik araçlardır. Bu araçlar, Freud'da bu kuvvette ele alınmamışlardır. Belki ancak, belli imalarla, tefsirlerle Freud'çu teoride yer bulabilirler, oysa Benlik Psikolojisi bunların derin irdelemesini yapmış ve sadece pratik düzeyde değil, teorik düzeyde de altyapıyı hazırlamıştır.

YE- Bu gelişmelerle ortaya çıkan bir tablo var anladığım kadarıyla; o da şu: Tek bir yöntem değil, farklılaşan bazı yöntemler, bunların teorik altyapılarını oluşturan birden fazla ekol...

CA- Doğal olarak... Bir süre önce, New York Times'ın Bilim bölümünde yayınladığı geniş bir araştırmaya göre, Dinamik ve Dinamik olmayan Psikoterapi çeşitleri 400'ü bulmuştur. Bunların içinde çeşitli Psikoterapi yaklaşımlarıyla beraber, Ortam Terapisi, Meşguliyet Terapisi, Sanat Terapileri, çeşitli Grup Terapileri, Aile Danışmanlıkları, Evlilik Danışmanlıkları, Çift Terapilari, Çocuk Terapileri –ki çocuk ne kadar küçükse, o kadar önleyici (*preventive*) olarak görülür– okul öncesi yaklaşımlar (0-3 ve 0-5 yaş), Yeni Doğan Psikiyatrisi (*Infant Psychiatry*), Psikolojisi göze çarpmaktadır.

YE- Psikoterapi ekollerinin içinde Dinamik yaklaşımların vazgeçilmez bir yeri olmakla beraber, herhalde diğer ekollerin gitgide artan bir önemde

ortaya çıkışları da yadsınamaz boyutta, değil mi?

CA- Pek tabii. Davranışçı ekol, Bilişsel ekol, Geştalt yaklaşımı, Transaksiyonalist yaklaşım, Varoluşçu yaklaşım ve pek çok diğeri zaman zaman sadece kendi önermeleriyle, zaman zaman da çeşitli eklektik yapılar içinde, hem pratikte hem teoride ortaya çıkmaktadırlar. Bunların etkileri üzerine hem kendi içlerinde, hem de diğer tekniklerle karşılaştırmalı olarak yapılan araştırmalarla oluşan geniş bir literatür vardır.

YE- Bireysel Psikoterapiyi nasıl tanımlarsınız?

CA- Bir kişinin, ruhsal acı çeken, belli bir sıkıntısı olan, çözemediği bir sorunu olan diğer bir kişiyle, bu acıyı, sıkıntıyı azaltmak ya da yoketmek, sorunun başvuran tarafından çözümüne katkıda bulunmak için, o kişiyle yaptığı araştırıcı görüşme tekniğine Bireysel Psikoterapi denir. Burada üzerinde odaklanılan, acı çeken, sıkıntısı olan, bir sorunu çözemeyen kişinin, duygusal/düşünsel/davranışsal ve psikosomatik yaşantılamaları, deneyimleridir. Psikoterapist bu deneyimleri, yaşantılamaları anlamak zorundadır. Başlangıçta, psikoterapinin amacı kişiliği değiştirmek, çatışmalarını çözmek iken, zamanımızda bu anlayış değişmiştir. Günümüzde psikoterapinin amacı, kişinin içinde bulunduğu zorluklarla başetmesinde kendisine gerekli olan yetenek ve araçları geliştirmek, sağlam, verimli kararlar vermesi için gerekli gelişmeyi başlatmak ve özdeğerinin derecesini yükseltmek ve pekiştirmektir.

YE- Gerçi biraz önce Benlik Psikolojisinden söz edilirken, Klasik Psikanaliz sonrası Dinamik Psikoterapi ekollerinden söz ettiniz ama, daha detaylı bir tablo oluşturmak için –ve tabii sizin de ilgi ve çalışma alanınız olması dolayısıyla– bu ekoller hakkında biraz daha bilgi verir misiniz?

CA- Klasik anlamda Psikoterapi, daha doğrusu Klasik Psikanaliz ruhsal sorunların biyolojik kökenli dürtülerin geliştirdiği gerilim yoluyla ortaya çıktığını öne sürmüştür. Dürtüler doyurulduğu zaman gerilim ortadan kalkmaktadır, ancak sorunlu kişide bu doyum bilinçaltı-bilinçüstü çatışmasıyla ketlenmiştir ve dürtüler uyardıkça sorun alevlenmektedir. Bu paradigma zamanla değişmiştir.

Klasik Psikanalizden sonra geliştirilen ikinci temel yaklaşım Ego Psikolojisidir. Bu yaklaşımı geliştirenler arasında H. Hartmann, A. Freud, Kris ve Loewensteen ve E. Erikson vardır. Ego Psikologları, kişinin "beklenen ortalama çevreye" uyma gereksinimlerinin başlıca motivasyon olduğunu

iddia etmişlerdir. Egonun adaptasyon ve savunma yolları, gücü anlaşılıp, uygun hale getirilmeye çalışılır.

Üçüncü temel yaklaşım olarak, Nesne İlişkileri Modeli'ni görüyoruz. İngiltere'ye göçeden Melanie Klein'in etkisiyle kurulan "British School of Psychoanalysis" son 20 senede yaygın şekilde tatbik edilen bu ekolün yaratıcısı ve geliştiricisi olmuştur. Bu modele göre, kişinin gelişmesinde başlıca motivasyon, diğer kişilerle (analitik jargonda nesnelerle) ilişki arayışıdır. Burada hatırlatmak faydalı olur ki, tanınmış Amerikan psikiyatrı ve modern psikiyatrinin önemli ismi H. S. Sullivan "dünyada tek kişi olsaydı psikiyatri ya da psikoloji olmazdı" deyişiyle, insanın psikolojik varoluşunda ilişkisel boyutun önemini vurgulamıştır. Nesne İlişkileri Modeli'nin gelişmesinde başlıca rol oynayanlar arasında Fairbairn, Guntrip, Balint, Winnicott, Jakobson, Mahler ve Kernberg sayılabilirler.

Ve nihayet, 1970'lerin başından bu yana süratle gelişen yeni bir paradigma daha vardır: Benlik Psikolojisi. Benlik Psikolojisi Heinz Kohut ve onu izleyenlerce geliştirilmiştir. Bu ekolün diğerlerinden en büyük farkı, Freud tarafından geliştirilen ve diğer üç yaklaşım tarafından tanınan yapısal model yerine (alt-ben/ego/üst-ben), sadece benlik (*self*) kavramını kabul etmesidir. Benlik kavramının ortaya çıkışıyla, hem terapist, hem de hasta, terapi süreci boyunca ortaya çıkan girift oluşlara daha sade, kolay bir bakışa kavuşmuşlardır. Bu modelde motivasyon, kişinin benlik (*self*) duygusunu geliştirme gereksinimleridir. Terapist-hasta ilişkisinde desteklenen tavır içe bakıcı ve eşduyumsaldır (*introspective-empathic*). Benlik (*self*) insiyatiflerinin merkezi ve tüm izlenimlerin alıcısı olarak tanımlanır.

1950'lerin başından bu yana yapılan araştırmalar ve istatistikler göstermiştir ki, terapi bu dört yaklaşımdan hangisine göre yapılırsa yapılsın başarı oranı aynıdır. Bu nedenle şöyle bir görüş de ortaya atılmıştır: Bu ekoller ve onların ayrı ayrı yöntemleri diğerlerine üstün değillerdir. Terapistin kişiliği ve o terapistin o belirli hastayla geliştirdiği ilişkinin doğası terapinin en önemli belirleyici özelliğidir.

Diğer taraftan, Fred Pine tarafından ortaya atılan Çok Modelli Sistem Yaklaşımı'nda (*Multimodel System Approach*) her dört paradigmayı aynı hastada yerine göre kullanmak son zamanların yaygın tavrı, seçimi haline gelmiştir.

Son 10-15 yıldır yapılan araştırma ve yayınlar, psikoterapideki başarısızlıkların belirli bir yaklaşımın eksikliklerinden ziyade, diğer psikoterapötik yöntemlerin kullanılmaması, ihmal edilmeleri yüzünden ortaya çıktığını iddia etmişlerdir. Buna örnek olarak, aile-içi dinamiklerin, ilişkilerin bireysel terapi çerçevesinde uzun süre ihmal edilişi gösterilmektedir. Bir terapistle haftada 1-3 saat gibi bir süre beraber olup, çeşitli kazançlar elde eden

hasta, daha sonra aile ortamına dönmekte ve bu kazançları o ortamda etkisiz hale gelmektedir. Bu gerçekten yola çıkarak, son 20 senede Aile Psikiyatrisi gelişmiş ve aileyi odak alan pek çok yöntem süratle ortaya çıkmıştır.

YE- Siz Dinamik Psikoterapinin iyi bir uygulayıcısısınız. Pek çok terapi ekolünün oluşu, hepsini kucaklayan bir tanımı zorlaştırıyor, üstelik, kendi önermeleri, modelleri olan belli bir terapi modeline de haksızlıklar içeriyor. Siz ustası olduğunuz, yıllardır uyguladığınız Bireysel Dinamik Psikoterapiyi nasıl açımlarsınız?

CA- Kısaca, Bireysel Dinamik Psikoterapi, aktarım (transference), karşı-aktarım (*counter-transference*), bağımlılık (*dependency*), ayrılma (*seperation*) olaylarını kapsayan ve terapistle hasta arasında oluşan bu süreçlerin bir diyalog, paylaşım, etkileşim, irdeleme, eşduyum ortamında yaşanmasını içeren bir ortamdır.

Bireysel Dinamik Psikoterapide, hastanın düşünceleri, duyguları, davranışları ve kişilik özellikleri (yapı, motivasyon, gelişim) incelenir ki bunlar hastanın çocukluk döneminden gelen bilinçli/bilinçaltı duygu, düşünce, davranış ve yaşantılara bir yanıt olarak kabul edilir.

YE- Sizce kimler psikoterapist veya danışman olabilir?

CA- Bu konuda, tüm psikanalistler, psikiyatrlar, psikologlar ve diğer terapistlerin birleştikleri bir özellik vardır ki, o da şudur: Herkes zamanına ve sırasına göre psikoterapi yapar. Yani psikanalistler, psikiyatrlar, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, hemşireler, hemşire yardımcıları, din adamları, avukatlar, öğretmenler, grup çalıştırıcıları, iletişim uzmanları ve personel işinde çalışanlar, intihar-kontrol merkezlerinde çalışan para-profesyonel gönüllüler, meslek danışmanları, anababalar, kardeşler, eşler, diğer akrabalar ve arkadaşlar zamanına ve sırasına göre terapist konumuna geçerler.

Psikoterapist olmak için Tıp fakültesi mezunu olmak zorunluluğu savı kesinlikle uluslararası normlarda yeri olmayan bir görüştür. Hatta, birçok ülkede, ülkemizde de olduğu gibi, psikiyatriden ancak bir avuç psikoterapist yetişebilmiştir. Bununla beraber, kendilerine psikoterapi için başvuranlara, psikiyatrların hepsi psikoterapi uyguladıklarını iddia eder noktadadırlar. Bu durum, özellikle Türkiye için geçerlidir. Psikiyatrlar normal bir psikoterapi eğitimi almadıkları halde, rahatlıkla psikoterapi yaptıkları iddiasını öne sürebilmektedirler. Halbuki memleketimizde formel psikoterapi eğitimi veren birkaç merkez ve en fazla bir düzine öğretici bulunmaktadır. Psikoterapi kitaptan öğrenilmez. Bu bir usta-çırak (*mentor-apprentice*) mese-

lesidir. Psikoterapist olmak için –tüm teorik eğitimle beraber– haftada 7-8 saatten ve değişik ustalardan süpervizyon almak gerekir. Süpervizyonda asgari saat toplamı 300-500 saat arasıdır. Daha önemlisi, terapistin kendi kör noktalarını öğrenip, karşı-aktarım (*counter-transference*) olaylarını kontrol ve analizi de öğrenmesi için bireysel terapiden geçmesi gerekir.

YE- Şu anda konuşmakta olduğumuz konu ülkemiz açısından da büyük önem taşımakta. Bildiğiniz gibi, psikoterapiyi kimin uygulayıp, kimin uygulayamayacağı konusunda büyük bir tartışma var. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

CA- ABD, Almanya, Hollanda, Kanada, Arjantin, Fransa, Avusturya, İsveç, İtalya gibi ülkelerde psikoterapi yapan uzmanlardan çoğu, psikiyatrlardan çok psikologlar ve sosyal hizmet uzmanları olduğu halde, Türkiye'de kanun yapıcılar, kendileri psikoterapi öğrenmemiş ve uygulamayan hekimlerin etkisiyle, bu hakkı psikologlara, psikolojik danışmanlara, sosyal hizmet uzmanlarına vermek istememektedirler. O kadar ki, özellikle sosyal hizmet uzmanlarının eğitimlerine baktığımız zaman, tedrisatın kasıtlı olarak terapi kavramından uzak tutulduğu görülmektedir. Hemen şunu hatırlatayım ki, zamanımızda Dinamik Psikoterapinin çok yayıldığı ABD'de psikoterapi en çok sosyal hizmet uzmanları tarafından uygulanmaktadır. 250 milyon Amerikalının ruh sağlığı adeta sosyal hizmet uzmanlarının omuzlarındadır.

Şimdi burada bir başka noktaya değinmek gereksinimi duyuyorum. O da, son 30 senede süratle gelişen Biyolojik Psikiyatrinin ortaya koyduğu gerçeklerdir. Biyolojik Psikiyatrideki süratli ve görülmemiş derecedeki gelişmeler, hemen hemen her psişik olayın arkasında bir biyolojik, yani *neurohumoral* mekanizmanın bulunduğu savındadır ve buna kanıt birtakım gerçekler elde edilmesi söz konusudur. Bu da şaşılacak bir şey değildir. Nitekim, başlangıçta nöroanatomist olan Sigmund Freud da, bir gün her psikolojik olayın arkasında bir organik faktörün bulunacağına inandığını söylemiştir. Burada her psişik olayın arkasında bir fizyolojik-kimyasal yansıma veya neden bulunup bulunmadığının tartışılması anlamsızdır. Zihin-beden koordinasyonu ispatlanan bir gerçektir. Asıl tartışılması gereken, nedenselliği irdeleyen ve bu sebeple müdahalelerin uygunluğu hakkında bir çıkarıma yol açabilecek şu tartışmadır: Daha önce belirtildiği üzere, bu fizyolojik mekanizmalar psikolojik olayların bedene yansımaları mıdır, yoksa bedensel olan bu veriler psikolojik olguların sebebi midir? Herkes kabul eder ki, bu tartışmada bir tarafı, diğerini dışlayarak savunmak bilimsellikdışı olacaktır. Ne var ki, ekoller, kendi yapılarını, farklılıklarını korumak

için bu tartışmalara girmektedirler. Bu da doğaldır. Biyolojik Psikiyatrinin yükselişi, Deskriptif Psikiyatriyi tekrar ön plana çıkarmıştır. Ortaya çıkan durum, psikiyatrları, psikoterapistleri, psikanalistleri, biyologları içine çeken bir tartışma ortamı yaratmıştır.

Bunun üzerine, 1992 yılında ABD'de 4 değişik bölgede çalışmakta olan ruh sağlığı uzmanları ve asistanları arasında bir araştırma yapılmış ve bu araştırma 1992 Ekimi'nde yayınlanmıştır. Bu merkezler, Cornell Tıp Merkezi (New York), Cambridge Hastanesi (Massachusets, Boston), Teksas Üniversitesi'nin South-Western Tıp Merkezi (Dallas) ve Philadelphia'daki Albert Einstein Tıp Merkezi'dir. Yapılan araştırma şu gerçeği ortaya koymuştur. Özellikle yeni yetişen psikoterapi ve organik psikiyatri adayları Ortodoks Psikofarmakoloji, Klasik Psikanaliz ve Deskriptif Psikiyatri arasında bir ilişki, bağlantı geliştirilmemiş olmasından şikâyetçi olmuşlardır. Cambridge Hastanesi'ndeki psikiyatri asistanlığı eğitim direktörü, "önemli olan gerçekte hastayı anlamaktır. Eğer biz hastayı anlamazsak, ona yaklaşımımız ister Psikofarmakoloji, ister Psikoterapi, ister Klasik Psikanaliz olsun, başarılı ve yardımcı bir pozisyon geliştirmemiz olası değildir," demiştir. Bu mantığın somut örneği olacak şekilde ortaya konan eğitim programları görüyoruz. Örneğin Dallas'taki Teksas Üniversitesi Tıp Merkezi'ndeki tüm asistanlar en az sekiz hafta çok ağır temel psikoterapi seminerlerine devam ederler. Seminerin ana odağı "İnsan olmak ne demektir?" sorusudur. Einstein Tıp Merkezi'ndeki asistanlara, eğitimlerinin üçüncü yılında, haftada iki kez görülmek üzere üç psikoterapi hastası verilmektedir. Cornell'de Psikoterapi ve Psikofarmakoloji dersleri entegre edilerek verilir.

YE- Tüm bu çabalarda yoğun bir entegrasyon isteği görülüyor.

CA- Tabii ki. Dahası var. Temel Psikofarmakoloji dersleri, aynı zamanda, Psikanaliz eğitiminden geçmiş öğretim üyeleri tarafından verilir. Bu tür bir kalifikasyon zorunluluktur. Aynı şekilde, Dinamik Psikoterapi dersleri veren öğretim üyeleri de yoğun Psikofarmakoloji eğitiminden geçmişlerdir.

YE- Bu eğitim programlarında Psikofarmakoloji ile entegre edilmeye çalışılan yalnızca Dinamik Psikoterapi veya Psikanaliz değil herhalde?

CA- Tabii ki değil. Tüm Psikiyatri Ana Bilim Dalı kliniklerinde Aile Tedavisi, Davranışçı yaklaşımlar, Bilişsel yöntemler, Ortam Tedavisi (*Milieu Therapy*), Halk Sağlığı yaklaşımı (Community Health), Transkültürel Psikiyatri ve Psikoloji, psikiyatri öğretiminin temellerini oluşturmaktadır.

YE- Zaten gördüğümüz kadarıyla, bir terapistin çözümüne yardım etmek zorunda olduğu sorunlar, böylesi bir entegrasyonu zorunlu kılıyor, değil mi?

CA- Çocuk ve Gençlik Psikiyatrisi bile artık bir Aile Psikiyatrisi olarak görülmektedir, çünkü aile-içi dinamikleri ve alt-sistemleri bilmeden ve bunlara müdahale edip normal denge geliştirilmeden, bir çocuğa yardım etmenin mümkün olmayacağı bilinmektedir. Problemli bir çocuk, aile içinde bir yangın olduğunu gösteren bir işaretten başka bir şey değildir. O sadece bir günah keçisidir. Bu günah keçisine sadece Psikanalizle veya sadece nöroleptiklerle müdahale etmeye çalışan terapist hayal kırıklıklarına hazır olmalıdır. Terapistin karşı karşıya bulunduğu sorunlar ve bunların getirdiği kompleks, bütüncül yapılar, entegre bir bakış açısını ve müdahaleleri kaçınılmaz kılmaktadır.

YE- Türkiye'de Dinamik Psikiyatri yaklaşımı ve Dinamik Psikoterapinin gelişimi için düşünceleriniz nelerdir?

CA- Türkiye'de yaşamın her alanında süratli ve dinamik bir değişme görülmekte ve bu arada insanlarımızın günlük psikolojik sıkıntılara olan bilinçleri ve bunların çözümü için psikolog veya psikiyatrlara danışma istekleri de artmaktadır. Ancak daha önce anlatmaya çalıştığım sebeplerden dolayı bu kişiler ya çoğunlukla bir sürü ilaç listeleriyle dolu reçetelerle ya da eğitim görmemiş terapistlerle karşılaşmaktadırlar. Şarlatanlık alabildiğine yaygın hale gelmiştir. "Ben hastamla ağlar, hastamla güler, hastamın ellerinden tutar, onu yalnız bırakmam," diyen terapistlerden tutun da, aşırı yemeyi, sigara içmeyi, % 90'ı organik sebeple yatağını ıslatan çocukların bu sorunlarını 10-12 seansta kontrol altına alacağını iddia eden, problemin ne olduğunu bile teşhis etmeden tedavi vadeden kişilerin sayısı hayli kabarık görünmektedir. Bu durum, halkımız tarafından psikoterapinin öneminin anlaşılmakta olduğu bu sıralarda meslek için üzüntü verici ve tehlikeli bir gelişim olarak üzerinde durulması gereken bir konudur.

YE- Sayın Ardalı, bu söyleşi için bize zaman ayırdığınız için ve bu değerli bilgileri, deneyimleri bizle paylaştığınız için size çok teşekkür ederiz.

CA- Ben teşekkür ederim.

KİŞİLİK YAPILARI ÜZERİNE BİR SINIFLANDIRMA DENEMESİ

İskender Savaşır

Gerçi "tipik bir *Defter* yazısı"nın ne olduğunu tanımlamak kolay değil ama okuyacağınız yazı tipik bir *Defter* yazısı değil.

Ne denebilir *Defter* yazıları hakkında? Bir yaşantı parçası, tekil bir deneyim, hiçbir şeyle ilgisi yokmuş gibi görünen bir olgu ile bir (ya da birkaç) teorik söylem arasındaki gerilimden medet uman yazılar... Eski deyişlerle söyleyecek olursak, teori ile pratik arasındaki mesafeye yerleşen, kendilerini orada "konuşlandıran", o mesafeyi bir zenginliğe, bir verime dönüştürmeye çalışan yazılar...

Bu yazı öyle değil. Hangi bakımdan ve neden?

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile solda geniş bir birlik kurmayı hedefleyen Kuruçeşme toplantılarının sona ermesi aynı ana denk geldi. Hatta toplantıların çağırıcılarından biri, "Berlin Duvarı bizim üzerimize yıkıldı" demişti.

Bu tarihi izleyen bir küsur yıl boyunca bazı konularda yazı yazmak ve konuşma yapmak konusunda kendime bir perhiz koyma kararı aldım. Bu perhizi ODTÜ'deki bazı eski dostların bir konuşma çağrısı üzerine bozdum. Ve fena halde tökezledim.

Konu seçimi bana bırakılmıştı. Temellere, düşüncenin –felsefenin– ilk sorularına geri dönmeyi denedim. "İyilik" üzerine, kendim dahil kimsenin anlamadığı bir konuşma yaptım. Son on yıl içinde yaptığım en kötü konuşma...

Bence aynı sıralarda psikanaliz üzerine ders vermeye başlamam bir rastlantı değildi. Geçmişte sahip olduğum bazı araçlara geri dönüyordum. Mükemmel –ya da Refah Partisi'nin deyişiyle söyleyecek olursak, "adil"– bir düzen kurma tasarısı bence iflas etmişti. Bu noktada mükemmel olmayan bir dünyada iyi olmanın, iyi kalmanın en önemli dayanaklarından birinin psikanalitik söylem (ve psikoterapi pratiği) olduğu sonucuna vardım. Bu yüzden, bu yazıda "tipik" *Defter* yazılarında yaptığımız gibi, teorik bir söylemle çapraz bir ilişki kurmaya çalışmaktansa, bir teoriden, pisikanaliz-

den esinlenmiş, kendini "dinamik" diye niteleyen bütün görüşlerin üzerinde anlaşabilecekleri bazı mutabakat noktaları yakalamaya çalıştım. Başarıp başaramadığım ayrı konu ama hedefim buydu.

1. Aşağıdaki şema, psikanalizin kurucusu S. Freud'un Oidipus Kompleksi hakkındaki formülasyonları ile nesne ilişkileri yaklaşımının öncülerinden Melanie Klein'ın görüşlerini bir arada düşünme çabasının bir ürünüdür. Ancak şemayı sunmadan önce temel bazı kabulleri dile getirmekte ve bazı uyarılarda bulunmakta yarar var.

Önce uyarılar:

1.1 Sigmund Freud'la Melanie Klein'ın adları bir arada anıldığında akla gelen klasik bir tartışma var: Oidipus Kompleksi'nin hangi yaşta yaşandığına ilişkin... Bilindiği gibi, Melanie Klein bu kompleksin Freud'un sandığından çok daha erken bir dönemde, hayatın ilk yılı içerisinde yaşandığını iddia ediyordu.

Bu tartışmaya bu yazı çerçevesi içinde girmek istemiyorum. Biraz dogmatik tınlayabilecek bir tarzda da olsa, bu konuda Freud'un haklı olduğuna, Oidipus'un "olağan", "tipik" koşullarda tuvalet terbiyesinin bitiminden sonra, 3-6 yaşları arasında yaşanan bir sorun olduğuna inandığımı söylemekle yetineyim.

1.2 Ancak bunu teslim etmek, Freud'un Oidipus Kompleksi ile ilişkilendirdiği kimi kazanımların, aslında daha eski bir katmana ait olabileceği olasılığını reddetmek anlamına gelmiyor.

1.2.1 Burada belki Freud'un "anal kişilik" ve "ilkel üst-ben" hakkında yazdıklarını hatırlamakta yarar var. Çünkü Freud olgunluk dönemi yazılarında üst-ben'i tamamen Oidipus Kompleksi'nin bir türevi gibi tarif etmişti; son dönem yapıtlarda anlatılan bu ruhsal organı "olgun üst-ben" diye adlandıralım.

Oysa anal kişilik üzerine yazdıklarında, daha eski, köklerini Freud'un kendisinin de nüfuz etmekte güçlük çektiğini itiraf ettiği Oidipus öncesi döneme ait bir üst-ben'in varlığını sezmek mümkün. Bu karanlık ve vahşi unsur'a da "ilkel üst-ben" diyelim.

Nedir aynı adla çağırdığımız bu iki organ arasındaki ilişki? Birbirleriyle ilgisiz olmayan iki farktan söz edilebilir.

1.2.1.1 Olgun üst-ben anlamlandırılmış, sembolik bir düzenin terbiyesinden geçmiştir. Yasak ve buyruklarının birer anlamı ve gerekçeleri vardır.

Oysa ilkel üst-ben bebeğin ilkel benliğinin karşısına çıplak ve gerekçesiz bir yasak olarak dikilir. Henüz anlamlandırılmamıştır.

Çok fazla metapsikolojik terimlerle iş görmeye çalıştığımı düşünebilir-

siniz. Haklısınız. Ampirik verilere dönelim:

Bildiğim kadarıyla dünya dillerinin çoğunda, bebeğin ilk telaffuz ettiği kelimelerden biri "Hayır" anlamına gelen bir kelimedir. Bu, İngilizce'de olduğu gibi "No!" olabileceği gibi, Türkçe'deki "Cıss!" gibi çocuk "argo"suna ait bir kelime de olabilir; ya da yalnızca bir baş işareti ile sınırlı kalabilir.

Ama kelime ya da jestin kendisinden çok içinde yer aldığı bağlam önemli: Çocuk kendisine yasaklanmış olan bir şeyi yapmak üzeredir. Önce "Cıss!" der ve sonra o şeyi yapar. Bazı eylemler diğerlerinden yalnızca yasak olmaları bakımından ayrışmışlardır.

1.2.1.2 İlkel üst-ben'in gerekçesizliğiyle ilişkisiz olmayan ikinci özelliği de, üçlü, dolayısıyla "toplumsal" değil, ikili bir ilişkiden türemiş olmasıdır. Bu anlamda Baba'nın değil, Anne'nin yasağını temsil eder. Ve çocuğun Anne'yle sürdürdüğü eş-yaşam ("*symbiosis*") ilişkisinden kopmasında, kendi bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynar.

Üst-ben'in olgun ve ilkel katmanlarının yetişkinlerin ruhsal hayatında oynadıkları rolü birbirlerinden ayrıştırmak için başvurulabilecek (kaba) bir ölçüt, suçluluk ve utanç duygularıdır. Olgun üst-ben başkalarını gözetir; dolayısıyla yasakları tek tek eylemlere yöneliktir. Bu yasaklar ihlal edildiğinde duyulan, bir başkasını incitmiş olmaktan kaynaklanan suçluluk duygusudur.

Oysa ilkel üst-ben'in yasakları doğrudan doğruya ben'in varlığını tehdit ederler. Bu yüzden ilkel üst-ben'in yasakları ihlal edildiğinde duyulan duygu, insanın bu dünyadaki varoluşunu sorgulama konusu haline getiren utançtır. Kimse zarar görmemiştir ama sanki insanın kendi varlığı bir suç gibidir. Utanç, ortada utanılacak bir şey olmadığından hissedilen duygudur.

1.2.2.1 Demek ki, Oidipus eşiğindeki çocuğun ilkel bir yasak duygusuyla –üst-ben'le– donanmış olduğunu söylüyoruz. Ama başka bir şey daha söylemiş oluyoruz: İlkel bir üst-ben'in varlığı ilkel bir ben'in varlığını da gerektirir. "Hayır" demeyi öğrenmiş çocuk, "ben" demeyi ya da hiç değilse kendisini "ben" diye kavramayı da öğrenmiş demektir.

Burada ister istemez psikanalizin klasik tartışmalarından birine daha değinmek durumunda kalıyoruz. Bilindiği gibi Freud yapıtlarında "ben" ("*ego*", "*ich*") ve "benlik" ("*self*") kavramlarını çok tutarlı bir şekilde kullanmamıştı. Dahası, ben'in oluşumu hakkındaki görüşleri, teorisindeki genel gözden geçirmelere bağlı olarak önemli dönüşümler geçirdi. Yine de Freud'un yazılarında ben'e ilişkin genel bir eğilim ya da doğrultudan söz etmek mümkün gibi görünüyor: "Ben"i bir "kukla", dürtülerin çatışması sonucu ortaya çıkmış bir epifenomen olarak görme eğilimidir bu.

Oysa 1950'lerin Amerikalı ego psikologları, ben'in ruhsal yapının asli bileşenlerinden biri olduğu konusunda ısrarlı oldular. Onlara göre, başlıca

işlevi çelişen, çatışan içsel ve dışsal uyarıcıları bütünleştirmek olan ama kendi içinde çatışmalardan arınmış olan bir ben, insanoğlunun doğal mirasının bir parçasıdır. Başka bir deyişle, ben inşa edilmesi gereken değil, verili bir gerçekliktir.

Neyse ki, bugünkü konumuz açısından bu tartışmada bir taraf tutmamız gerekmiyor. Çünkü söz konusu tartışma çok daha eski bir zamana, ben'in kuruluşunun ilk anlarına dair. Oysa bugün gerek ben'in çatışan dürtülerin bir türevi olduğunu iddia eden klasik görüşün ardılları, gerekse görüşlerini ben ve benlik kavramları üzerine inşa eden Amerikalı psikanalistler, Oidipus'la karşı karşıya kalan insan yavrusunun ilkel de olsa bir ben'e sahip olduğu konusunda hemfikirler.

1.2.2.2 Ben'in kuruluşu ancak kimi dürtülerin ya da onların türevi olan duygulanımların, belirli bir anlamda sürgün edilmesi, bir yabancılığa terk edilmesi temelinde mümkün olabilir. Başka bir deyişle, ben'in kuruluşu, "o"nun, içimizdeki "öteki"nin de kurulmasını gerektirir. "Ben" diyebilmek, "ben"in kendi içinde, kendisine karşı bir unsur tarafından bölünmüş olmasıyla eşanlamlıdır.

1.2.2.3 O halde bir anlamda Melanie Klein'ın görüşlerine de hak vermiş oluyoruz. Oidipus kompleksinin yaşı ile ilgili iddialarına katılmamakla birlikte, Freud'un yapısal teorisinin öngördüğü şekillenme ve ayrışmanın tohumlarının hayatın ilk iki yılında atılmış olduğunu söylemiş oluyoruz.

Artık onun, Melanie Klein'ın görüşlerini gözden geçirmeye başlayabiliriz.

1.3 İki savunma mekanizması, iki konum... Melanie Klein'ın paranoid/şizoid konumla depresif konum hakkında söylediklerini böyle kavramaya çalışacağız.

İlkel de olsa bir ben'den söz ediyorsak, o zaman nahoş uyarıcıları hoş uyarıcılarla bütünleştiren, ama özellikle de nahoş uyarıcılarla başa çıkmak konusunda belirli bir deneyim edinmiş bir özneden söz ediyoruz demektir. Kuşkusuz nahoş uyarıcılarla başa çıkmanın birden fazla tarzı vardır. Bu tarzları, psikanalitik terminolojiye sadık kalarak "savunma mekanizmaları" diye anabiliriz.

Bu açıdan bakıldığında Melanie Klein'ın paranoid/şizoid konum ve depresif konumla ilgili olarak söylediklerini, ilkel ben'in önünde varolan savunma mekanizması imkânları hakkında yapılmış açımlamalar olarak yorumlamak mümkün.

1.3.1 Önce paranoid/şizoid konumdan başlayalım: İyi ile kötüyü bir arada barındıramama illetinden...

Bu illet genellikle "yarma/yarılma", "bölme/bölünme" terimleriyle ifade edilir. Etkin ve edilgin terimler arasındaki bu kararsızlık önemsiz değil.

Çünkü verili bir nesnenin –kişinin– kimi zaman iyi kimi zaman kötü olabileceğini kabul edemeyen, nesnede bulduğu kusurları bağışlayamayan özne, kendi içinde iyicil, olumlu duygularla, kötücül, tahripkâr duyguların bir arada barınmasına izin veremez. Dünyayı iyilere ve kötülere bölen kişi, kendi içinde de bölünmek, yarılmak durumundadır.

1.3.2 Melanie Klein'a göre depresif konum, paranoid/şizoid konuma göre daha "olgun" bir konumdur. Bu olgunlaşmanın temelinde birbirleriyle ilişkisiz olmayan iki keşif yatar.

İdeal koşullarda bebek, nesnede –Anne'de– keşfettiği kusurların, kötülüklerin, son kertede kendi saldırganlığından kaynaklandığını fark eder. Ve bu keşifle birlikte o güne kadar hayatını işgal edegelmiş olan "iyi meme" ve "kötü meme" imgeleri, idealize edilmiş bir Anne imgesi çevresinde bütünleşirler. Kısmi nesneler yerlerini ideal bir bütünsel nesneye bırakır. Bu ideal nesne her türlü yetkinlikle donatılmıştır.

Ama aynı zamanda özne –bebek– bu ideal nesneye zarar verebileceğinin, onu tahrip edebileceğinin de bilincine varmıştır.

Paranoid/şizoid konumdaki özne, kötü nesnenin ona verebileceği zararların, çektirebileceği ezanın korkusuyla yaşıyordu. Depresif konumdaki özne ise kendi saldırganlığının ideal nesneyi tahrip edebileceği endişesiyle... Dolayısıyla bütün çabası imgeleminde zaten tahrip etmiş olduğu ideali tamir etmeye, ona vermiş olduğu zararı telafi etmeye, çektirdikleri için kefaret ödemeye yöneliktir.

2. Artık Oidipus kompleksinden söz etmeye başlayabiliriz:

Oidipus kompleksini, en ılımlı, yumuşak haliyle, ikili bir ilişkinin üzerine bir başkasının –ve giderek başkalarının– gölgesinin düşmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu gölgenin nasıl yaşantılanacağı, sözgelimi katı bir yasak bilinci ve günah duygusuyla mı, yoksa başkalarını kollama ve kayırma endişesiyle mi sonuçlanacağı, ben'in o ana kadar geliştirmiş olduğu savunma mekanizmalarıyla ilgili olduğu kadar, kuşkusuz gölge düşürenin –Baba'nın– nasıl davrandığı Oidipus öncesinde ve sırasında öznenin hayatında oynamış olduğu duygusal rolle de ilgili olacaktır. Ama şimdilik Baba'nın etkisini tartışmayı erteleyip, Oidipus kompleksinin olası sonuçlarını, savunma mekanizmalarından hareketle ayrıştırarak şemamızı kurmaya çalışalım.

2.1 Bir ilişkinin üzerine düşen bir gölgeden söz ettik. Bu gölge bir rekabet ilişkisinin kurulmasına yol açar, yani bir yarışı başlatır. Her yarışın bir galibi, bir de mağlubu vardır. Dolayısıyla Oidipus kompleksi de ya bir zaferle ya da bir yenilgiyle sonuçlanacaktır. Ama bu terimlerin –"zafer" ve "yenilgi"nin– Oidipal çerçevede çok özel anlamlar kazandığını vurgulamakta yarar var.

2.1.1 Bir kere, Oidipal çerçevede kazanılan bir zafer, ancak hayali bir zafer olabilir. Gerçi Anne de çocuğun Baba'ya karşı bir zafer kazanmış olduğu, kendisinin Baba'yı –ya da başka yetişkin erkekleri– değil, aslında çocuğu arzuladığı yanılsamasını destekleyebilir. Ama sorun yalnızca yavrunun bu yanılsamaları taşıyacak güce sahip olmamasından kaynaklanmıyor; Anne'nin sunduğu destek de yanılsamayı gerçek kılacak kadar güçlü değildir. Çünkü –genellikle– Anne'nin çocukta umduğu ve belki de bulduğu, gerçek bir doyum yaşantısından çok, kendi asli yaralanmışlığını telafi etmenin bir aracıdır.

İşte tam da bu yüzden çocuğun Oidipal dönemde kazandığı zafer hayali olmak zorundadır. Söz konusu hayallerin alabileceği farklı biçimler üzerinde daha sonra duracağız.

2.1.2 Ama ideal koşullarda Oidipus kompleksinin kışkırttığı yarış, yenilgiyle sonuçlanacaktır. Bazı yenilgiler insana iyi gelebilir.

Çünkü Oidipal yenilgi insanın hem gerçek dünyayla daha başarılı bir uyum kurmasını, hem de kendisi ile daha barışık olmasını sağlar.

Kuşkusuz bu başarının bir bedeli vardır. Baba'nın yasağına boyun eğmenin, bu pazarlık sonucu gerçek, "asli" olmasa da insanı yine de idare edebilecek kimi doyum yaşantılarıyla yetinmenin bedeli, Anne'nin vaadettiği ama yerine getiremediği mutluluk idealinden vazgeçmektir.

2.2 Buraya kadar Oidipus kompleksinden hep ilişkisel terimlerle konuştuk. Yani, nasıl ikili bir ilişkinin, üçüncü bir kişinin araya girmesiyle toplumsallaştığını, bir rekabet ve yarış ilişkisine dönüştüğünü anlatmaya çalıştık.

Ama aynı sürece başka bir açıdan da bakılabilir: Ben'e sunduğu savunma mekanizması imkânları açısından...

Paranoid/şizoid konumdaki insan için dünyayla (nahoş uyarıcılarla) başa çıkmanın başlıca biçiminin yarma, bölme, iyilerle kötüleri mutlak bir biçimde birbirlerinden ayırma olduğunu söylemiştik.

Depresif konumdaki insan ise kötülükle başa çıkmanın başka bir yolunu bulmuştur: Dünyayı idealize etmek ve bu yolla kötülüğün sorumluluğunu üstlenmek, kefaret ödemek...

Oidipus kompleksi ben'e yeni bir savunma mekanizmasından yararlanma olanağı sağlar: Represyon.

2.2.1 Represyon kavramı genellikle "bastırma" diye çevrilir, öyle anlaşılır. Ancak özellikle varoluşçu ve hümanist görüşlere yakın analist ve düşünürlerin eleştirileri göz önünde bulundurularak, kavramın "bastırma"nın yanı sıra "unutuş", "vazgeçiş" ve hatta "bağışlama" gibi anlamları da içerecek şekilde yorumlanmasında yarar var.

Represyonun bu kavramlardan hangisine daha yakın bir biçim kazana-

cağı, ilkel ben'in zaten geliştirmiş olduğu savunma mekanizmalarına bağlı olacaktır. (Yasağı temsil eden Baba'nın rolünü bir kenara bırakmaya devam ediyoruz.)

Oidipus kompleksine giren özne hâlâ paranoid/şizoid konumdaysa represyonu, gerçekten bir bastırma, Saffet Murat Tura'nın deyişiyle "dikey bir yarılma" olarak yaşayacaktır. Başka bir deyişle, bir yandan benliğini gerçekliğin (ve yasağın) gereklerine uygun olarak kurarken, diğer yandan da iyi memeye ya da kötü memeye duyduğu öfkeyi semptomlar aracılığıyla ifade edecektir.

Oysa Oidipus kompleksine depresif konumdan giren özne, bir yandan kendi ideal nesnesine duyduğu yasak arzudan vazgeçerken (represyon), diğer yandan idealleştirmeye olan yatkınlığı sayesinde gerçeklikle (ve yasakla) barışacak, onda bir doyum olanağı bulacaktır.

Artık bir şemanın sağlayacağı kolaylıklardan yararlanmaya hazır hale gelmiş olabiliriz.

3. Tartışmaya devam etmeden önce, Oidipal zaferin ancak hayali bir zafer olabileceğini, bu anlamda Oidipal çözümün olumsuz kutbunu temsil ettiğini, söz konusu kompleksin daha "olgun", insanı gerçeklikle barıştırmaya daha yatkın çözümünün yenilgi olduğunu bir kez daha hatırlatmakta yarar var.

Bu hatırlatmadan sonra şemamızdaki hücreleri tek tek gözden geçirmeye başlayabiliriz. Bu tartışma sırasında farklı kişilik örgütlenmelerinde Baba'nın oynayabileceği roller üzerinde de durma fırsatını bulabileceğiz.

4. Tartışmaya, ideal bir koşul olarak "normallik" ya da "ruh sağlığı"ndan başlayalım. Bu konuda Freud'un dile getirmiş olduğu iki temel kıstasa eklenebilecek bir şey olduğunu düşünmüyorum: Çalışabilmek ve sevebilmek. Birbirleriyle yakın ilişkili olsalar da, bu iki kazanımının ön koşullarını yine de ayrıştırmaya çalışmanın, bizi gerek Baba'nın rolü, gerekse genel olarak kişiliğin örgütlenmesi konusunda aydınlatabileceğini düşünüyorum.

4.1 Yasak –fücur ("incest") yasağı– evrenseldir. Baba'nın işlevi bu evrensel yasağı kişiselleştirmek, ideal koşullarda onu bir sevgi nesnesine dönüştürmektir. Başka bir deyişle, yasağın ve onun temsil ettiği gerçekliğin yalnızca bir tehdit unsuru olarak kalmaması, bir korku ya da nefret nesnesi olarak içselleştirilmesi gerekir. Ancak bu yolla gerçeklikte, dilde, toplumsal düzende iş görmek –çalışabilmek– bir doyum kaynağı haline gelebilir.

4.1.1 Nasıl? Unutmayalım ki ideal bir gelişim sürecinden söz ediyoruz.

Dolayısıyla söz konusu olan, idealize edilmiş bir Anne-Çocuk ilişkisine müdahale eden, onu parçalayan yabancı bir unsur... Nasıl olur da böyle bir unsur değer kazanabilir, bir sevgi nesnesi halini alabilir?

Yanıtın ipuçları herhalde Freud'un son yazılarında kavramlaştırmaya başladığı "ters Oidipus Kompleksi"nde ya da genel olarak "anaç baba" kavramında yatıyor.

Bilindiği gibi psikanalitik dilde "Anne" kavramı biyolojik anneye değil, çocuğa birincil bakımı veren, onu öpüp okşayıp koklayan, ihtiyaçlarını karşılayan, arzularını kışkırtan nesneye verilen addır. Bu rolün ille de tek bir kişi tarafından yerine getirilmesi gerekmez. Dolayısıyla kimi işlevler bir erkek –Baba– tarafından da üstlenilebilir.

Çekirdek ailenin insan yavrusuna sunduğu olanakların başında da herhalde bu geliyor: Yasağı koyan kişinin bir zamanlar annelik etmiş, yani yasağın yasakladığı ilişkiye taraf olmuş kişiyle aynı kişi olması...

Bu yüzdendir ki normal insanın çalışabilmesi... Sükûnetini, iç huzurunu Baba'nın bir zamanlar anaç olmuş olmasına borçludur.

4.2 Gelelim sevebilmeye... Represyon –normal ya da ideal koşullarda "vazgeçme" anlamına gelen represyon– idealizasyonun yerini alan savunma mekanizmasıdır. Dolayısıyla, depresif konumda inşa ya da keşfedilmiş olan bütün nesnenin –Anne'nin– ideal niteliklerinin yitirilmesini, bir anlamda değersizleşmesini gerektirir. Bir paradoks gibi tınlasa da, işte bu değersizleştirme normal, yetişkin insanın sevebilme yeteneğinin temelini oluşturur. Ancak bir zamanlar idealize edilmiş olan Anne kısmen de olsa değersizleştirildiğinde, o ilişkinin vaadetmiş olduğu ideal mutluluk anından vazgeçildiğinde, bütün kusur ve zaaflarıyla başka, yeni insanlar sevilebilir.

5. Freud klasik transferans nevrozlarını dürtü bileşenlerinden hareketle açıklamıştı. Günümüzün nesne-ilişkileri perspektifinden baktığımızda, dürtü bileşenlerinin ancak kısmi nesneler aracılığıyla yatışabilecek unsurlar (enerji miktarları) olduğu sonucuna varırız. Dolayısıyla nevrozlarda iki farklı savunma mekanizmaları öbeğinin –yarma/yarılmayla represyonun– birlikte iş gördüğünü söylememiz gerekiyor. (Nevrotik represyonu "dikey yarılma" diye açımlamanın bir avantajı da buradan kaynaklanıyor.)

5.1 Nevroz söz konusu olduğunda, elbette, bastırılmış, bir yasağın hükmü altına girmiş bir (saldırgan ya da libidinal) arzudan söz ediyoruz. Ama nevrotik arzunun yöneldiği nesne, bastırmayı da öncelemiş olan bir indirgenme, parçalanma, kısmileştirilme sürecinden geçmiş –ya da hep öyle kalmış– bir nesnedir.

5.2 Nevrozu iki farklı savunma mekanizması öbeğinin bir türevi olarak açıklamanın onun paradoksal yönlerinden birine ışık tutmak gibi bir avan-

tajı da var. Nevroz genellikle "olgun" bir kişilik örgütlenmesi olarak değerlendirilir. Ama diğer yandan terapiye başvuran kişiye "nevroz" tanısı konulduğunda öngörülen, uzun, genellikle çok uzun bir terapi sürecidir. Başka bir deyişle, nevrotik kişilik örgütlenmesi söz konusu olduğunda, diyelim ki narsistik ya da sınır durumdaki kişiliklerde umabileceğimiz erken kazanımları (ödülleri) umamayız.

Paradoks işte tam da burada yatıyor: Daha "olgun" gibi görünen bir kişilik örgütlenmesi, daha uzun bir terapi süreci gerektiriyor.

5.3 Ama paradoksun aslında "zahiri" olduğunu, yalnızca görünürde bir paradoks olduğunu söylemek de mümkün.

Nevrozun olgunluğundan söz ederken, onun iş görme, gerçeklikle uyum kurabilme yeteneğinden söz ediyoruz. Bu da bizi represyonun şimdiye kadar değinmediğimiz bir anlamına getiriyor. Bastırma, unutuş, vazgeçiş ve hatta bağışlamadan söz etmiştik. Kernberg'i izleyerek bunlara kimi daha teknik terimler de ekleyebiliriz: Yalıtma ("*isolation*"), geri alma ("*undoing*") ve tepki oluşturma ("*reaction formation*"). Ama bence bu terimlerin hiçbiri represyonun mümkün kıldığı ve nevrozu normalliğe yaklaştıran olgunluğun anlamını ifade etmiyor. Represyonu "olgun" bir savunma mekanizması kılan şey, onun bir "gerçeklik terbiyesi" olanağı sunmasıdır. (Aynı şey tersinden de söylenebilir: Ne ki, bir gerçeklik terbiyesi sunuyordur, o represyon ailesine mensup bir savunma mekanizmasıdır.)

5.4 Belki şöyle bir genel kural dile getirilebilir: Başarılı bir represyon, her zaman bir vazgeçiştir. Gerçeklikte doyum olanağı bulamadığı için başka kanallara yöneltilmiş bir arzu ya da yönelinmesi başkalarını inciteceği için vazgeçilmiş bir nesne...

Nevrotik koşullarda bu vazgeçişin tam olarak gerçekleşememesinin başlıca nedeni, vazgeçilen nesnenin gerçek hayatta bir karşılığı olmamasından, sözgelimi dürtü bileşeninin gerçek ilişkiler tarafından yakıştırılabilecek bir arzu tarafından temsil edilememesinden kaynaklanır.

Gerçek bir vazgeçiş olarak yaşanamayan represyon, yerini Freud'un son yazılarında kuramsallaştırdığı tekrarlama zorunluluğuna (ya da "takıntısı"na) bırakır. Freud, tekrarlamama takıntısını ölüm içgüdüsünün ifadelerinden biri olarak yorumluyordu. Bu, oldukça teorik –metapsikolojik– terimlerle dile getirilmiş bir formülasyon. Ama aynı olguyu yaşantının diline daha yakın, daha fenomenolojik terimlerle de ifade etmek mümkün: Tüketilmemiş aşk ve nefretler tekrarlanmak zorundadır.

Neden tüketilemez bazı aşk ve nefretler? Çünkü onları tüketebilecek bir nesne yoktur. Kısmi oldukları ölçüde hayali olan nesnelere yönelmiş dürtüleri esir etmişlerdir. (Nevrotik kısmi, dolayısıyla hayali nesneyle, narsistik, ideal, dolayısıyla hayali nesne arasındaki ideal, dolayısıyla hayali

nesne arasındaki farka daha sonra değineceğim.)

5.5 Bu söylediklerimizden hareketle nevrotik kişilik örgütlenmesinin sunduğu paradoksal görüntüye geri dönebiliriz.

5.5.1 Gerçek nesnelerle başa çıkabilme, onlarla ilişki kurabilme yeteneğinden yoksun değildir nevrotik kişi. Ama kurduğu bu gerçek ilişkiler, çelişkili, daha doğrusu ikircikli bir arzuyla bağlanmış olduğu kısmi nesneyle olan sorununun çözümüne katkıda bulunmaz. Başarılıdır, ama mutlu değildir; gerçek ilişkilerinde tatmin bulamaz.

İsterik kadın erkeklerle, kimi zaman son derece olgun da olabilen ilişkiler kurabilir. Ama kurduğu hiçbir ilişki iyi Baba'ya duyduğu yasak arzuyu yatıştırmaya yetmeyecektir. Keza obsesif erkek büyük bir olasılıkla, iyi bir koca, iyi bir baba, başarılı bir işadamı olacaktır. Ama hayatına bir düzen kazandırmak için gösterdiği bütün çaba, kötü memeyle iç içe geçmiş olan ilkel Baba'ya duyulan yıkıcı nefreti gizleyemeyecek, o yasak, kabullenilemez öfkeyi yatıştıramayacaktır.

5.5.2 Genellikle psikoterapi ilişkisinden "hayali bir ilişki" diye söz edilir. Ama klasik transferans nevrozları söz konusu olduğunda, belki de hayalle gerçeğin birbirlerini zorlu bir sınavdan geçirdiği karşılıklı bir ilişkiden söz etmek gerekiyor.

Nevrotik kişilik örgütlenmesi dediğimizde, gerçek nesnelerle ilişki kurabilen ama bu ilişkilerde bir tatmin bulamayan bir yapıyı kastettiğimizi söylemiştik. Böylesi bir yapı karşısında, terapinin başlıca işlevlerinden biri, söz konusu kişiyi yatıştıracak hayali nesneye gerçeklik kazandırmak olacaktır. Ancak nevrotik kişinin tam da olgunluğu bu sürecin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Gerçeklik terbiyesinden geçmiş düşünce süreçleri, hayatın dilini konuşmayı zorlaştırır. Klasik transferans nevrozlarında, transferans ilişkisinin yerleşmesinin bu kadar zahmetli ve uzun bir sürecin sonunda gerçekleşmesinin başlıca nedeni budur.

6. Sınır durumdaki kişiler üzerinde uzun uzadıya durmamız gerekmiyor. Çünkü sınır durumdaki kişilik örgütlenmesi, temelde paranoid/şizoid konumdaki bebeğin zaman içinde olgunlaşmamış, gerçekliğin terbiyesinden geçmemiş, yalnızca büyümüş bir halinden ibarettir. İyilikle kötülüğün bir arada barınamadığı, iyi, sevecen ben'le kötü, tahripkâr ben'in hızla yer değiştirdiği bir varoluş hali...

6.1 Sınır durumdaki kişilerin terapi sürecindeki davranışlarına ilişkin, Otto Kernberg'in söylediklerine bir şey eklemek, haddimizi aşmak olur. Sınır durumdaki kişinin değişmeye –iyileşmeye– olan yatkınlığının temelinde, bütünsel bir nesneye, gerçek bir ilişkiye duyduğu açlığın yattığını söylemek yeterli olacaktır. Bu koşullarda terapistin işlevi, önce bir sınavdan geç-

mek, sınanmaktır. Terapist önce kendisine başvuran sınır durumdaki kişinin kötü ben'inin saldırganlığına dayanabileceğini kanıtlamak, daha sonra ise vakanın zaten kendi dilinde varolan kırılmalarından yararlanarak kurulmamış köprüleri kurmak, iyilikle kötülüğü ilişkilendirmek durumundadır.

7. Şemamızın sonuncu hücresi özel bazı (metapsikolojik) sorunlar çıkarıyor. Şimdiye kadar kişilik yapılarını ayrıştırırken klasik dürtü teorisinin ve nesne ilişkileri yaklaşımının sunduğu kavramlar dışında bir kavramdan yararlanmadım. Ancak narsisizm kavramıyla birlikte terminolojik bir belirsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalıyoruz. Narsisizm dediğimizde, bir yandan tıpkı nevroz gibi, dürtü bileşenlerinin belirli bir örgütlenme tarzından, kullanılan savunma mekanizmalarının niteliğinden hareketle tanımlanabilecek bir kişilik yapısından söz ediyoruz. Ama diğer yandan da narsisizm, son yılların en heyecan verici teorik (metapsikolojik) tartışmalarına damgasını vurmuş olan bir kavram. Bu çerçevede artık belirli bir kişilik örgülenmesinden değil, bütün kişilik yapılarında şu ya da bu şekilde etkili olan ve libidinal dürtü ve ölüm içgüdülerinden farklı bir narsistik enerjiden ve onun yatırımından söz ediliyor (Heinz Kohut). Ya da "ben", "o", "üst-ben" ayrışmasının, ruhsal hayatın tamamı ile örtüşmediği, bunlara ek olarak narsistik bir organın da ruhsal yapı içerisinde iş gördüğü iddia ediliyor (Bela Grunberger). Bu yazının çerçevesinde bu kavramlardan yararlanmayı şimdilik erteleyerek narsistik kişilik örgütlenmesini şimdiye kadar kullandığımız kavramlardan hareketle betimlemeye çalışacağım.

7.1 Bir savunma mekanizması olarak idealizasyondan vazgeçemeyen bir insandan söz ediyoruz. Psikozdan söz etmediğimize göre söz konusu kişi elbette hayatına yön veren idealizasyon ürünü hayallerle gerçeklik arasındaki mesafenin bilincinde olacaktır. Hayatı ideal kılan, tam da onu gerçeklikten ayıran bu mesafe değil midir zaten? Acı çeken, ıstırap yüklü bir bilinç... Dolayısıyla narsistin bütün çabası o acıyı yatıştırmaya, mesafeyi kapamaya yönelik olacaktır. Ama bir yandan da hayatın ideal niteliği uğruna o mesafeyi korumaya çalışmaya devam ettiği için, kendi içinde çelişkili bir çaba...

Bu uğurda tipik olarak başvurulan araçlar içinde en yaygın olanı herhalde alkol ve uyuşturucular dır. Taşkın cinsellik biçimlerini de bu araçlar arasında sayabiliriz. Sapıklıkları ise, cinsellikten iyi nesnelerle kötü nesneleri birbirlerinden ayırt etmek üzere mi, yoksa kusurlu bir gövdeyi mükemmelleştirmek için mi yararlanıldığına bağlı olarak, herhalde ya sınır durumdaki ya da narsistik kişilik örgütlenmesine yakın olarak değerlendirmek. Yaratıcılığın belirli türlerini de bu bağlamda ele alabiliriz. Örneğin, Chasseguet-Smirguel süslemeci bir anlayışla üretilmiş, insanda belirli bir yüzey-

sellik izlenimi bırakan sanat eserlerini de böylesi bir kişilik örgütlenmesinin ifadesi olarak değerlendiriyor. (Ancak sanatları –ve genel olarak yaratıcılığı– hakkıyla değerlendirebilmek için, klinik bir kavram olarak narsisizmin yanı sıra, metapsikolojik bir kavram olarak da narsisizme ihtiyacımız var.)

7.2 Nevrotiğin nesnesiyle narsistin nesnesinin hayali olma tarzları arasındaki farka dönecektik.

7.2.1 Elverişli bir karşılaştırma için devreye bir kez daha sınır durumdaki kişiliği sokmakta yarar var. Çünkü sınır durumdaki kişilik örgütlenmesi ile nevrozun paylaştıkları bir savunma mekanizması olduğunu söylemiştik: Yarma/yarılma.

Ancak nevrotiğin gerçekliğin terbiyesinden geçmiş dünyasında, sınır durumdaki kişinin kötü nesnesi gerçekten nesnel olan bir varlık kazanamaz; çıplak bir uyarıcı kertesine indirgenir.

Prototipik bir örnek olarak fobileri ele alabiliriz. Fobik insanın dünyasında korku uyaran nesne diğer nesneler gibi bir nesne değildir. Saydamdır; adı konamasa bile hemen tehlikeye tercüme olur. İlkel bir duygu (korku, dehşet) ve tepkisel, refleksif bir davranış (kaçma, donup kalma) tarafından tanımlanmış çıplak bir uyarıcı...

Bu çıplak uyarıcı ile kıyaslandığında sınır durumdaki kişinin kötü nesnesi çok daha geçirimsiz, "olgun" ve karmaşık bir yapıya sahiptir; daha nesneldir. Dolayısıyla da sınır durumdaki kişiden aynı derecede karmaşık bir uyarlanma süreci talep eder. Nesne, hepsi de saldırganlığın –ölüm içgüdüsünün– hükmü altında da olsa, öfke gibi, nefret gibi, korku gibi, gerek duygusal tonları gerekse kışkırttıkları davranışlar bakımından birbirleriyle çelişebilen duygu ve zihin durumlarının koordine edilmesini gerektirir.

PSİKANALİZDEN DİNAMİK PSİKOTERAPİLERE

Yavuz Erten

Psikanaliz üzerine, Dinamik Görüş üzerine bir yazı yazarken, konunun odağını global bir noktada tutmanın çok zorlayıcı bir yanı olduğunu kabul etmek gerekiyor. Genelleme yapmanın dayanılmaz çekiciliği, yazarın sayısız istisna karşısındaki çaresizliğinden ileri geliyor olsa gerek. Ne var ki, her genellemenin hain bir mayın olduğunun farkındaki yazar, sürekli vicdan azaplarıyla, "Ben yazdım oldu!"ların yarattığı sıkıntılarla, bazı şeyleri bile bile yanlış yazmanın "öğrenilmiş çaresizlik"lerine de katlanmak zorunda. Detaylarda, dipnotlarda, satır aralarında, ekollerde akıl almaz derecede uzmanlaşan ve yüz senelik bir birikimle karmaşıklaşan Psikanaliz ve Dinamik Görüş üzerine tüm bu ayrıntılara bulaşarak ve bu kılcal damarlara hakkını vererek yazılacak kapsamlı bir yazının ciltlere sığmayacağını kabul etmek zorundayız. Bu yazı, sonuç olarak bir dergi yazısı ve sınırları belli. Uzman, hassas ve titiz okuyucuların ileride yazılacak daha kapsamlı veya detaylara iyice odaklanmış yazıları beklemesi gerektiğini söylemek istiyorum.

Başlarken...

Yüz sene kadar öncesinden başlayarak büyük bir gelişim gösteren ve bugün psikiyatri, klinik psikoloji, psikolojik danışmanlık, pedagoji ve bağlantılı diğer disiplinlerde vazgeçilmez bir seçenek haline gelen Psikanaliz'i ve Psikanalitik Yönelimli Paradigmaları tek bir başlık altına toplamak yerinde olacak. Bu kaygının ortaya çıkardığı en rağbetteki ürün "Dinamik Psikoterapi" başlığı... Dinamik teorisyen ve pratisyenlerin kendine özgü yönlerine mümkün olduğunca az haksızlık ederek, bu başlıklar altında bölümlenen şu ekolleri de zikretmek gerekiyor: Dürtü Ekolü, Ego Psikolojisi, Nesne İlişkileri Ekolü ve Benlik Psikolojisi (Pine, 1986). Bundan sonra izlenecek yol konusunda kararsızlıklar içindeyim. Ancak en az yanlış yolun tüm ekollerin tabanındaki ortak paydadan başlamak olduğunu hissediyorum.

Genel Çerçeve

Noy'a (1977) göre tüm ekollerin temelindeki yedi ana düşünce şunlardır: a) Psikolojik determinizm, b) Bilinçdışı süreçlerin varlığı, c) İnsan güdülenmesinin (motivasyon) amaca yönelik ve dinamik olduğu d) Kısaca, gelişimin belirli bir düzeni olduğu iddiası şeklinde özetlenebilecek Epigenetik Gelişim kavramı, e) İnsan zihninin zamanın belli bir noktasında işlevsel olarak sahip olduğu fonksiyonlar, f) Ruhsal aygıtın çevreye uyum göstermeye yönelik bir özelliğe sahip olması, ve g) İnsan varlığının psikososyal yanı. Dinamik Görüş diğer pek çok psikoloji ve psikiyatri teorisine göre oldukça hırslı bir hedefin peşindedir. Yukarıdaki düşüncelerin, Dinamik Görüş'ün kendi yöntemleriyle işlenmesi, ekilip biçilmesi sonucunda ortaya kapsayıcı bir Kişilik Teorisi'nin çıktığını görüyoruz.

Böyle bir teorik oluşumun ne kadar gerekli olduğunun tartışmasının – özellikle diğer teorik modeller tarafından– yapıldığı bir ortamdayız. Diğer ekollerin daha elementer bakış açılarının böylesi bir tartışmada başvurdukları gerekçeleri anlamak ve saygı göstermek gerekiyor; ancak şu da var ki, yüz yılı aşkın bir süredir, dogmasız bir araştırma ve irdeleme titizliği içinde; çocuk bakımından, sosyal olgulara, en temel dürtü hareketlerinden, sanat eserlerinin yaratımına kadar çok geniş bir kapsamda, kişilik oluşumunu izlemeye ve bu süreçlerden sağlıklı bilgiler edinmeye çalışan Dinamik Görüş'ün insanlığa katkısı da azımsanamaz ölçüde.

Dinamik Görüş'ün temel önermeleri olarak belirtilen yedi temel varsayıma dönerek, ilk madde olan Psikolojik Determinizm'le başlayalım. Hür irade ve determinizm arasındaki felsefi seçimde, Dinamik Görüş'ün yaptığı seçim açıkça ikinciden yanadır. Tüm insan davranışlarının bir anlamı vardır. İnsan zihninin belirli bir takım işleyişleri belirli kanunlar çerçevesinde diğer işleyişlere bağlıdır. Sonuçlara bakarak sebeplere ulaşmak olasıdır. Daha önce sayılan ekoller içinde, böyle bir determinizme aykırı düşmeye en yakın olanı Heinz Kohut tarafından geliştirilen Benlik Psikolojisi'dir. Benlik Psikolojisi'nin varoluşçu yanları, Kohut'un teorisinde bir takım belirsizliklere yol açmaktadır. Ancak, bunun farkında olan Kohut, doğrusu böyle bir çelişkiyi önemsememekte, hatta kendisi bu belirsizliği zaman zaman kuvvetlendirmektedir (Greenberg ve Mitchell, 1983)..

İkinci varsayım olan Bilinçdışı Süreçlerin Varlığı'na göre, insan zihninin belli bir katmanındaki bilgiler, izlenimler, ihtiyaçlar bilinç alanında kullanılamazlar, algılanamazlar. Zihin rahatsızlık yaratan, dengeyi bozan bu verileri anatomik olarak belirsiz (belki de var olmayan), ancak model olarak sabit bir haznede tutmaktadır. Dinamik Psikoterapi bilinçdışı olana

ulaşmayı amaçlar. Bu amaca ulaşmak için kullandığı araçlar serbest çağrışım, rüya çözümlemesi, kazara yapılan hareketlerin ve dil sürçmelerinin incelenmesidir.

Bilinçdışı Süreçler kavramına göre, insanın yaşamındaki hiçbir şey gerçek anlamda unutulmamıştır. Ekonomik ve psikolojik sebeplerden dolayı, "sel gider, kumu kalır" misali, insan, yaşantısındaki olayların çok az kısmını hatırlamaktadır. Bilinç düzeyinde, dolaysız anılardan çok, anıların sentezleri, çıkarımları vardır. Bazen bu çıkarımlar, sentezler savunmalarla çarpılmış ya da tamamen tersine dönmüş olabilir. Bazen de hammaddeleri olan anılar gibi onlar da bilinçaltına bastırılmış durumda bulunabilirler. Freud'un (1940) diğer önemli bir katkısı, Bilinçdışı'nın zamansızlığı'na dikkat çekmiş olmasıdır. Dinamik Psikoterapi'nin Bilinçdışı üzerine yaptığı çalışmayla, duygu yüklü deneyimlerin, yaşantılamanın orijinal anındaki kadar taze, değişmemiş olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Freud için Bilinçdışı'nın doğal katmanı Alt-Ben'dir (*İd*), ancak Ben (*Ego*) ve Üst-Ben'in de (*Super-Ego*) bilinçdışında kalan yanları vardır. Freud için, Psikananaliz'in en önemli amacı Bilinçdışı olanı Bilinç alanına kazandırmak ve bunu yaparak Ben'e kuvvet kazandırmaktır. Ancak, Freud'un defalarca belirttiği gibi, Bilinçdışı'nın doğal katmanı Alt-Ben'in tamamının bilinçli hale gelmesi olanaksızdır. Burada özellikle belirtmek gerekir ki, Bilinçdışı sadece bastırma savunmasının ürünlerinden oluşmamaktadır. Kökenden gelen dürtüler, imgeler, duygu öncülleri ve adlandırılamayan pek çok olgu Alt-Ben'in doğal parçalarıdır (Freud, 1940).

Dinamik Görüş'ün üçüncü önermesi olan Dinamik Güdülenme'nin iddiası şudur: İnsan zihni, dürtüler tarafından harekete geçirilir. Dinamik Güdülenme varsayımına göre, insan zihni amaca yönelik, dürtüleri doyum arayışında olan ve acıdan kaçınan yapıdadır. Özellikle, Dürtü Ekolü'nün savunuculuğunu yaptığı görüşe göre, insan zihninin en önemli harekete geçiricileri cinsellik ve saldırganlıktır. Nesne İlişkileri Modeli ise, genelde bu dürtülere ek olarak –veya onları ikinci plana atarak– ilişki gereksinimini ön plana çıkarmıştır (Greenberg ve Mitchell, 1983).

Dördüncü varsayım olan Epigenetik Gelişim görüşünde, insanın yaşamının ilk gününden başlayarak, deneyimlerinin belli bir düzene göre biriktiği ve yapı taşlarının oluşumuna katkıda bulunduğu iddiası vardır. Bu düzende birbirini izleyen çeşitli devreler vardır. Bir devrenin deneyimleri bir sonrakini desteklemekte ve etkilemektedir. Dinamik Görüş'te kişilik oluşumunda en belirleyici role sahip devreler, doğumdan ergenliğe kadar olan sürede yer alanlardır. Bu devrelerde ruhsal yapıda ve kişilerarası ilişkilerdeki etkileşimler sonucunda meydana gelen duraksama veya çatışmalar sonucu, gelişim ya durmakta ya da eksik olarak tamamlanmaktadır. Dinamik

Psikoterapi bu çatışma ve/veya duraksamaları çözmek/onarmak ve gelişimi yeniden başlatmak, tamamlamak amacındadır. Bunun için hastalarda geriye dönüş (*regression*) adı verilen olguyu cesaretlendirme sık kullanılan bir araçtır.

Beşinci varsayım olan İnsan Zihninin Belirli İşlevleri Olduğu iddiasına göre, ruhsal aygıt üç katmanda ele alınmaktadır. Üst-ben (*Super-Ego*), Ben (*Ego*) ve Alt-Ben (*İd*). Üst-Ben töresel, ahlaki içselleştirmelerin, kuralların, yasakların, kristalize olmuş ideallerin katmanıdır. Alt-Ben ilkel dürtülerin, doyurulmayı bekleyen güdülenmelerin, ilkel imgelerin haznesidir. Ben bu iki katmanın arasında yer alan ve savunmaları vasıtasıyla, birbirine zıt iki kuvvet arasında aracılık yapmaya çalışan bir katman ve bünyedir. Son yıllarda hızla gelişen Benlik Psikolojisi Ekolü, Benlik (*Self*) kavramına büyük bir önem vermiştir. Bu ekolün yazarlarına göre Benlik de, sadece temsili bir unsur değil, yapısal bir gerçektir (Kohut, 1977).

Altıncı önerme olan, Ruhsal Aygıtın Uyuma Yönelik Olduğu görüşü Freud'dan kaynaklanmaktadır (1940). Ego psikologları tarafından ayrıntılı olarak işlenen bu görüşe göre, insan sadece dürtüleri veya içselleştirdiği yasalara, yasaklara göre yaşamak zorunda değildir. Aynı zamanda, gerçekliğe yönelik planlamalar, stratejiler, yargılar oluşturmak; ayakta kalmak için, çevreye en uyumlu yanıtları vermek durumundadır. Bu yanıtları seçen, uygulamaya koyan ve takibini yapan bünye Ben'dir (Pine, 1986).

Yedinci varsayım olan İnsan Varlığının Psikososyal Yanı, ruhsal aygıtı sadece vücut hazlarına yönelik dürtülerin değil, aynı zamanda, ilişki arayışlarının da güdülediğini söyler. Ancak, ilişki kavramının ruhsal aygıt üzerine, kişilik üzerine etkisi sadece dürtüler düzeyinde kalmaz. Belirli bir kişinin Benlik imgesini, yapısını, duyumlarını anlamak, onun geçmişteki ve bugünkü ilişkilerini anlamakla mümkün olacaktır.

Teorik Düzeyde Farklılıklar

Mümkün olduğunca ortak paydalar etrafında ele alınmaya çalışılan ekollerin farklılıklarını vurgulama zamanı geldi diye düşünüyorum. Tek tek her ekolü ele almaya çalışacağım. Önce –teoriyle pratik ne kadar birbirinden ayırabilirse– daha çok teorik yapı üzerinde durmayı seçerken, daha sonraki bölümde terapi odasındaki terapist-hasta ikilisini etkisi altına alan süreçleri, teknik araçları, diagnostik ve prognostik yönleri tartışacağım.

Özellikle son on senede teorisyenlerin daha önce belirtilen dört Dinamik Ekol (Dürtü, Ego, Nesne İlişkileri ve Benlik) üzerindeki incelemeleri dikkat çekti. Bu incelemecilerden en üretken ve en popüleri olarak Fred Pi-

ne'ı (1985,1986 ve1990) görüyoruz. Bu dört ekolü, Pine'a dayanarak şöyle özetlemek mümkün:

Dinamik Görüş'ün doğuşundaki dev isim Sigmund Freud ve izleyicileriyle (H. Deutsch, S. Ferenczi, O. Fenichel, C. Brenner) temsil olunan Dürtü Ekolü'nde odak, dürtüler ve bunlara karşı koymaya çalışan savunmaların karşıtlığının yarattığı çatışma üzerine kurulmuştur. Arzular, istekler ki, daha çok vücut-çıkışlı tansiyon yükselmeleridir ve doyurulmayı beklerler, sosyal gerçekler, yasaklar ve cezalandırılma tehditleriyle karşılaşırlar. Bu çatışma sonucunda, ortaya çıkan olgular, kaygı, suçluluk, utanç, ketlenme, semptom oluşumu ve patolojik karakter özellikleridir. Zihnin yapısı Alt-Ben, Ben ve Üst-Ben üçlemesinden oluşur. Ruhsal aygıtın enerji kaynağı libido ve saldırganlık diye ifade edilen iki dürtüdür. Gelişim birbirini izleyen psikoseksüel devrelerden ibarettir: Oral, Anal, Fallik, Oidipal ve Gizil devreler. Terapideki değişimi sağlayan etken, bilinçdışı aktarımın (*transference*) yorumlanmasının olanak sağladığı çatışma çözümüdür. Terapistin en önemli rolü aktarımın yorumunu yapmaktır. Patolojinin kaynağı olarak, çözülmemiş cinsel çatışma gösterilir.

Greenberg ve Mitchell'e göre (1983) Freud'un teori üretmesi üç ana dönemde oluşur: 1880-1905 arasındaki dönemde Freud katı dürtücü bir yaklaşımdan çok, ilişkisel özellikleri ön plana çıkarmaktadır. Baştan Çıkarma Teorisi patolojiyi dürtüsel ve kapalı devre bir insan modelinin ürünü olmaktan çok, sosyal, ilişkisel etkenlerin dıştan içe alınmasıyla açıklamaktadır. Baştan Çıkarma'nın 1905'te terkedilmesiyle 1910'a kadar süren yoğun, koyu dürtücü argümanlar sahneye çıkar. 1910'dan 1939'a kadarki üçüncü ve son dönem ise dürtücü önermelerin, tekrar ortaya çıkmaya başlayan ilişkisel olanlarla sentezlenmeye çalışıldığı devredir. Bu dönemde, ilişki boyutuna tekrar dönüşün, analitik camiada kendisine muhalif olan popüler isimlerin (Adler, Jung) teorilerinin etkisiyle oluştuğu iddia edilmektedir.

Freud'un çok yazdığını, fikir değiştirmekten korkmadığını unutmamak gerekmektedir. Üretiminde çelişkiler barizdir (Greenberg ve Mitchell, 1983), örneğin yeri gelmiş, aslında herşeyin kalıtımsal olduğunu iddia etmiş, yeri gelmiş "Baştan Çıkarma Teorisi" gibi tamamen sosyal ağırlıklı vurgulara yönelmiştir. Ancak bunları, geliştirilmek üzere açık bırakılan uçlar olarak algılamak, Dinamik teorisyenlerinin işine gelmiştir. Yaşamının son yıllarında ısrarla üzerinde durmaya başladığı ruhsal aygıtın gerçeklik bağlantılı aracı olan Ben (Ego) üzerindeki teorik tartışmayı o başlatmıştır (1923). Yine, "Saldırganlık Dürtüsü"nü zikretmiş ancak, nedense, cinselliğe oranla ikinci plana atılmıştır. Bu dürtüyü irdelemek, Nesne İlişkileri Modeli'nin önemli bir teorik açılımı olmuştur. Günümüzün en popüler konularından olan "Narsisizm" kavramında akıl karıştırıp, bir çözüme gitmeyen

(1914) kendisi olmuş, bu kavramın Nesne İlişkileri ve Benlik Psikolojisi tarafından değerlendirilmesi bu modelleri zenginleştirmiş, kuvvetlendirmiştir. Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkün. Ne var ki, bu gerçek, bazı dostlarımızın sık sık iddia ettikleri gibi, Freud'un, bugün Dinamik Görüş'te ne varsa önceden söylediği, bugünkü teorilerin onun söylediklerinin uzantıları, hatta sulandırılmışları oldukları anlamına gelmez. Dinamik Görüş Freud'a ve onun geliştirdiği Dürtü Ekolü'ne çok şey borçludur, ancak bunlardan ibaret değildir; üstüne üstlük pek çok sahada onu sorgulamış, onu aşmıştır. Yüz senelik bir gelişimi, neredeyse dinsel bir bağlılık gösterisiyle yok saymak "ihtiyaçlar açısından" mazur görülebilir, ancak bilimsel açıdan anlaşılmaz bir tutumdur.

Ego Psikolojisi insanı onun uyum yetenekleri, gerçeklik algılamaları, savunmaları ve bunların klinik ortamda/yaşamda iç dünyanın dürtüleri, duygulanımları, fantezileri, dış dünyanın gerçeklik bağlantılı talepleri bağlamında ele alır. Kişiliğin gelişimiyle beraber, uyum kabiliyetinin, gerçeklik sınamasının ve savunmaların geliştiği, genişlediği iddia edilir. Ego psikologlarının büyük bir kısmı (A. Freud, E. Kris, R. Loewenstein), Freud'da yeterince incelenmediğine inandıkları Ben'i, yine "Dürtü-Savunma Modeli"nin bir uzantısı olarak ele alırlarken, bu ekolün dikkat çeken isimlerinden Hartmann (1939) "Beklenen Ortalama Çevre" (*Average Expectable Environment*) kavramıyla, ego-çevre ilişkisinin uyuma yönelik boyutuna yeni bir anlayış getirmiştir. Ego psikologlarının patoloji üzerine düşüncelerinde "Ben zayıflığı"nın büyük yeri vardır. Ben zayıflığı kendisini haz erteleyememeyle, kaygıya tahammül edememeyle, nesne sabitliğine ulaşamamayla gösterir.

Ego psikologları için ruhsal aygıtın yapısı yine Alt-Ben, Ben ve Üst-Ben'dir, ancak Ben'in savunmaları, uyum çabaları neredeyse özerklik kazanmış bir yapısal farklılığa dönüşmüştür. Aygıtın enerji kaynağı ise, aynı Dürtü Ekolü'nde olduğu gibi, libido ve saldırganlık dürtüleridir, ancak, Alt-Ben ve Ben arasındaki çatışmaların varlığı da, Ben'i harekete geçiren bir başka itkidir. Ego Psikolojisi'nin gelişim modeli incelendiği zaman, bunun ilkel Ben savunmalarından, gelişmişlere doğru olduğu görülür. Daha önce de belirtildiği gibi, patoloji Ben Zayıflığı'dır. Bu zayıflığa sebep de, Alt-Ben'in istekleriyle çevresel baskıların arasındaki uzlaşmaz çatışmaların yarattığı gerilimdir. Terapideki değiştirici etken, ilkel savunmaların çözümlenmesi ve Ben'in gerçekliğe yönelik işlevlerine destek vererek gelişmiş savunmaların oluşumuna destek vermektir. Aslında, Ego psikologlarının yaptıkları terapilerde çoğu zaman Klasik Psikanaliz (Dürtü Ekolü) icra ettikleri, ancak Ben'i ön plana çıkararak, daha yönlendirici bir yaklaşım içine gir-

dikleri iddia edilebilir. Yönlendiricilik ve eğitici bir yaklaşım, çocuklarla çalışan Anna Freud'da (1965, 1970) —aynı sahada çalışan Nesne İlişki'ci Melanie Klein'la taban tabana zıtlık teşkil ederek— tepe noktasına ulaşır.

Bugünkü Dinamik Görüş tartışmalarını irdelediğimiz zaman, Ego Psikolojisi'nin, diğer ekoller kadar gelişemediği, kendini gösteremediği dikkat çekmektedir. Ego Psikolojisi, daha çok, diğer ekollerin içinde görülme eğilimindedir. En önemli isim Anna Freud'un babasına sonsuz bağlılığı ve Londra'daki analitik camiada sürekli kapıştığı Melanie Klein'a "evlatlık" olduğunu hatırlatmak için bu bağlılığı kullanması, bu ekolü, çoğu zaman, Dürtü Ekolü'nün bir devamı gibi göstermiştir. Aslında Melanie Klein'a çok şey borçlu olan Nesne İlişki'cilerin, Freud'dan kopma cesaretsizlikleri - veya gerçekten kopmuş olsalar bile bunu itiraf etmeme yüreksizlikleri- (Greenberg ve Mitchell, 1983) zaman zaman Freud'la aralarında köprü olarak Ego Psikolojisi'ni kullanmalarına yol açmıştır. Ego Psikolojisi'nin teknik konulardaki bulanıklığı ve belirsizliği, sonraki yıllarda terapistlerin ilgilerini kaybetmelerine neden olmuştur. Tüm diğer önermelerde çok kökten yenilikler getirmeyip, Ben üzerinde uzmanlaşan ve derinleşen Ego Psikolojisi'nin tarihsel gelişimde, Nesne İlişkileri Modeli'nin veya Benlik Psikolojisi'nin yakaladığı trenleri çoktan kaçırmış olduğu söylenebilir.

Nesne İlişkileri Modeli, Klasik Psikanaliz sonrası gelişen ekollerin teorik ve pratik olarak en renklisi, en dinamiği olarak görülebilir. Bunun çeşitli nedenleri üzerine fikir yürütülebilir: Nesne İlişkileri Modeli'nin ilk tohumları Freud'un teorisinin içinde atılmaya başlanmış ve gelişimini bugüne kadar sürdürmüştür. Neredeyse bir asırlık bir gelişime sahiptir. Dürtü Ekolü'nün, Ego Psikolojisi'nin bir noktada duran, tıkanan teorik modelleri olduğunu görüyoruz. Nesne İlişkileri'nde, insan, sadece dürtüleriyle boğuşmak zorunda olan kapalı devre bir makine değildir (Guntrip, 1971); aynı şekilde kişilik yapısının bir aracının hegemonyasında da irdelenmez. Önceki iki modelin katkılarını da inkâr etmeyen bu model, insanın çevresi ile girdiği etkileşim, ilişki ve iletişimleri sonucunda içe alma (*Introjection*), içselleştirme (*Internalization*), özdeşleşme (*Identification*) ve Ben kimliğini (*Ego Identity*) bulma gelişim süreçlerini odak almıştır. Bu gelişim sürecinde teorisyenin dikkati, iç dünya ve dış dünya arasında tenis topu gibi gidip gelen yansıtma (*Projection*) ve özdeşleşme (*Identification*) süreçlerindedir. Nesne İlişkileri Modeli sayesinde Dinamik Psikoterapi sadece nevrozla ilgilenen "neredeyse entelektüel bir oyun" görüntüsünden kurtulmuş, klinik müdahalelerde önemli bir seçenek haline gelmiştir. Nesne İlişkileri çok yaygın bir kullanıma ulaşmış, farklı kültürlerden değişik teorisyenler, pratisyenler oldukça canlı, verimli bir iletişim ve etkileşim bağı kurmuşlardır. Nesne

İlişkileri ile Dinamik Görüş, sadece psikanalitik camianın neredeyse batını bilgisi olmaktan çıkıp, psikiyatrinin, klinik psikolojinin, gelişim psikolojisinin, pedagojinin, pediatrinin, eğitimin içine nüfuz etmiş, oralardan aldıklarıyla gelişmiş, kendinde düzeltmeler yapmıştır. En basitinden bir örnek vermek gerekirse, sürekli olarak çocuğun yaşantılamaları üzerine teoriler kuran Dürtü Modeli'nin "Çocuk İmgesi" tamamen kurgulanmış bir doğadadır; oysa, Nesne İlişkileri'nin temelinde bulunan Klein'ın, Winnicott'un teorileri dolaysız olarak çocuk gözlemlerinden gelir ve bu yaklaşım bugün de yerleşik bir gelenek halindedir (Greenberg ve Mitchell, 1983). Değişik disiplinlerle sürekli yakın ilişki ve etkileşimin, Nesne İlişkileri Modeli'ne değişik genişleme alanları açtığı görülmektedir.

En önemli teorik katkılar M. Klein, W. Fairbairn, D. Winnicott, H. Guntrip, M. Mahler, A. Modell, E. Jacobson, O. Kernberg ve J. Masterson'dan gelmiştir. Bugün yaşayanlar içinde ve etkisi gitgide artan bir isim olarak Kernberg'ü görüyoruz. Nesne İlişkileri Ekolü'nü tam olarak bir çerçeveye oturtamayan, bütünüyle tanımayan pek çok okur Kernberg'le tanışmış ve etkilenmiş durumdadır. Kernberg –lidersiz bir hareket olarak bugünlere ulaşan– Nesne İlişkileri Ekolü'nün teorik ve formel anlamda değilse bile, popüler anlamda lideri olma yolundadır.

Nesne İlişkileri'nde ruhsal aygıtın yapısı olarak, gene, Alt-Ben, Ben, Üst-Ben üçlemesi vardır, ancak bu yapı klasik teoriye göre farklı durumdadır. Ayrıca Ben'in içinde temsili bir unsur olarak bulunan Benlik (*Self*) gitgide artan bir önemde işlevlere kavuşmakta, hatta bazı teorisyenlerde temsili olmaktan çıkıp yapılaşmaya başlamaktadır. Kişiliğin enerji kaynağı olarak gene dürtüler vardır, ancak dürtülerden daha önemli ateşleyici olarak, çocuğun doğumdan itibaren sergilediği ilişki arayışı ön plana çıkarılmıştır. Bu modelde saldırganlık da cinsellik kadar irdelenmiş ve Freudçu teorinin yeterince işlemediği bir alan değerlendirilmiştir. Nesne İlişkileri Ekolü'nde, gelişim modelleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur (Kernberg, 1976, 1984, 1990). Birbirini izleyen devreler, bu devrelerde başarılması gereken gelişim sınavları aynen klasik teorideki gibidir. Başarıyla, tökezlemeden geçilen devreler sonucunda, sağlam bir Ben Kimliği, bölünmemiş, parçalanmamış bir Benlik, ilkellikten kurtulup üst-düzey hale gelen savunmalar vardır. Melanie Klein'ın teorisinde kronolojik olarak birbirini izleyen devreler yerine, gelişimin değişik noktalarında tekrar tekrar ortaya çıkabilecek paranoid-şizoid ve depresif konumlar (*positions*) vardır (Klein, 1946). Nesne İlişkileri Ekolü'nde patolojinin kaynağı, gelişimin değişik devre ve durumlarında, bireyin (çocuğun) çevresiyle ilişkisindeki sağlıksız etkileşimdir. Sağlıksız etkileşimin çocuğun iç dünyasındaki yapıları etkilemesi sonucunda Ben Zayıflıkları, bölünmüş, parçalanmış veya Sahte Benlikler (*Fal-*

se-Self) ortaya çıkar (Masterson, 1988, 1991). Bu yapısal hasarlara rağmen ayakta kalabilmenin yolu ilkel savunmalar kullanmaktan geçmektedir. Ne var ki, bu ilkel savunmalar ek sorunlar yaratmakta, yaşamı zorlaştırmaktadır. Nesne İlişkileri Ekolü'nde terapideki değişmeyi sağlayan etkenlerin, Dürtü Ekolü'ndekilerden belli farkları vardır. Ancak, Nesne İlişkileri'nde yorum hâlâ önemlidir, sadece odaklandığı süreçler ve vurgularda fark vardır. Bu modelde, terapistin yaptığı yorum kadar, hastasına sağladığı ortamın, aralarındaki ilişkinin niteliğinin de önemli olduğu iddia edilir.

Nesne İlişkileri Ekolü insanı çocukluktan taşınmış içsel bir dramın terimleriyle okumaya çalışır (Pine, 1986). Birey bu dramda bir veya birkaç rolü oynamaktadır. Bu rollerin aralarındaki çatışmalar, uyumsuzluklar ve bu rollerin yoğun duygu yükleri kişiliğin oluşumunda önemli etkilere sahiptirler. Kişi, çocukluğunda oynamak zorunda kaldığı ve içselleştirdiği, özdeşleştiği, metabolize ettiği bu dramı, yaşamının ileriki dönemlerine de yansıtmakta; ya kendi piyesine oyuncular aramakta ya da tam kendisine uygun rollere sahip tiyatrolara katılmaktadır. Peki niye mutsuz olsa da böylesi bir arayışın peşindedir? Nesne İlişkileri Modeli'ne göre iki açıklama olabilir: Ya başka türlü bir ilişki içselleştirilmediği için, boşluk hissine, yalnızlığa alternatif olarak ne kadar acı ve zarar verici de olsa, bu ilişkilere girerler; ya da geçmişlerindeki bu oyunun –travma yaratan bu durumun– verdiği acıyı en sonunda aşmak, o şartların içinde kuvvet kazanıp, "Bu Sefer Yenmek İçin" (*Mastery*) tekrar tekrar aynı dramı yaratırlar.

Son yirmi senede baş döndürücü bir hızla gelişip, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygınlaşan son ekol, Benlik Psikolojisi'dir. Bu ekolün tartışmasız önderi olan Heinz Kohut, uzun süre –belki hâlâ– Nesne İlişkileri Ekolü içinde gösterilen bir yazardı. Kohut'un kendini göstermesi ve oldukça radikal teorik dönüşümleri sergilemesi yaşamının son yıllarında gerçekleşti.

Benlik Psikolojisi'nde ruhsal aygıtın yapısında klasik üçlemenin yerini Benlik almıştır. Benliğin arkaik veya gelişmiş formları yapının durumunu gösterir. Gelişim, bir yanında nesneye duyulan ilginin ve aşkın bulunduğu, diğer yanda Benlik-Nesnesinin (*Self-Object*) –anne, baba– referans noktası alınarak benliğin gelişimi için kullanıldığı iki hat (Grandioz-Teşhirci ve İdealize Edici) boyunca meydana gelir. Bu gelişimle benliğin arkaik, parçalı, dağınık halden, uyumlu, gelişmiş, tamamlanmış bir hale geçeceği, bunun sonucunda kişilik ideallerinin oluşacağı, becerilerin, yeteneklerin, yaratıcılığın, mizah duygusunun gelişeceği, "Özdeğer"in (*Self-Esteem*) bir dengeye oturacağı iddia edilmiştir. Ruhsal aygıtın ateşleyicisi, benliğin bu hatlarda gelişimi tamamlamak için, "Benlik-Nesneleri"ne gereksinim duymasıdır.

Patoloji, benliğin bu gelişimi başaramayıp veya eksik tamamlayıp, parçalı, dağınık kalması olarak görülür. Terapideki değiştirici etken, "Eşduyumsal Aynalama" (*Empathic Mirroring*) yapan terapistin "Dönüştürücü İçselleştirme" (*Transmuting Internalization*) ile hastanın iç dünyasına alınması ve daha sonra, terapistin hastayı "Eşduyumsal Hayal Kırıklığı"na (*Empathic Failure*) uğrattığı anlarda, hastanın, bir zamanlar, terapistin onun için yaptıklarını, kendi kendine yapmasıyla gelişmeye başlamasıdır. Terapist eşduyumsal aynalama yapan bir "Benlik-Nesnesi" rolündedir (Kohut, 1977, 1978).

Benlik Psikolojisi Ekolü'ndeki ana odak, öznel algılamaları odak alan fenomenolojik bir karakterdedir. Bu hasta için doğal ve *a priori* kabul edilir. Terapist için de böyledir. Ne var ki, terapistin kafasındaki teorik yapılar onu bu fenomenolojik bakıştan koparır. Hasta ve terapist arasındaki "Eşduyumsal Bağ" (*Empathic Linkage*) ile terapiste ulaşanlar, terapistin teorik kasılmaları ile atlanır. Çocuk üzerine çalışanların söyledikleri gibi, "Anne çocuğa dünyayı, bebek olmayı öğretirken, çocuk da anneye nasıl anne olunacağını öğretir" (Ardalı, 1992). Hasta, terapiste kendini öğretmek istemektedir, ancak çoğunlukla terapist duymaz. Kohut'un klasik öğretiden uzaklaşıp, Benlik Psikolojisi'ne geçişi böyle bir ketlenmeyi fark ettiği anda olmuştur (Kohut, 1977). "İçe-Bakış"la paylaşılan "Öznellikler Arası Dünya"yı yakalamış ve sonunda hastasını duymuştur.

Ortaya çıkan teorinin ne olduğu, hatta analitik olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Kohut'un teorisinde, dört ekol içerisinde, Dürtü Ekolü'nden, Freud'dan en radikal anlamda ayrılan, klasik kalıpları kıran bir yaklaşım kristalize olmuştu. Kohutçu teori analitik olmaktan çok Kişi-Merkezli, Varoluşçu olarak görüldü. Bu yaklaşımla, terapiste düşenin ne olduğu konusunda kararsızlıklar uyandığı görüldü. Kohut'un yorumu iyice ikinci plana atıp, eşduyumu (*Empathy*) ve eşduyumdan gelen duyguyu yakalamaya yönelik içe-bakışı (*Introspection*) birinci sıraya almasının (Kohut, 1977), terapist kalitesini düşüreceği, terapinin herkes tarafından yapılabilecek bir şey olduğu mesajını verebileceği huzursuzlukları yaşanmaya başladı (Tolpin, 1991). Gerçekten de, A.B.D.'de psikiyatr ve psikologlar dışında kalan ruh sağlığıyla ilgili meslek mensupları, yani psikolojik danışmanlar, sosyal hizmet uzmanları, psikiyatrik hemşireler, para-profesyoneller pratiklerini gitgide artırırken Benlik Psikolojisi'ne dayanmaya başladılar. Yaklaşım diğer ekollere göre daha kolay ve uygulanabilir bulunuyordu. Gerçi Nesne İlişkileri Ekolü ile başlayan Dinamik Psikoterapi'yi psikanalitik camia dışına taşıma misyonunun kalan kısmını tamamlamıştı. Ama Benlik Psikolojisi, bugün, her türlü "sulandırılmış analiz" iddialarına karşın, A.B.D.'de en yaygın Dinamik Terapi Ekolü haline gelmiş durumda.

Tartışmanın bu boyuta gelmesinin, Kohut'a bir haksızlık olduğunu düşünüyorum. Kohut'un yazım tarzının basitliğinden etkilenmenin, anlatmaya çalıştığı şeylerde basitlik aramaya dönüşmesine karşıyım.

Kohut karizmatik bir ustadır. Kanaatimce başarıya ulaşan tüm Dinamik Psikoterapi ustaları gibi, teorilerden aldıklarından başka, sezgilerini, duygularını, başarısızlıklarını da araç olarak kullanmıştır. Kohut'u farklı kılan, diğerleri gibi kalıplaşmış teori arayışları, şık nedensellik bağlantıları, genellenebilinen, tekrar test edilebilecek istatistiksel teknik ve semptom saptamaları yerine, her hastayı "Tek ve Eşsiz" (*unique*) kabul eden bir yaklaşımı kabul etmesidir. Hasta "Şimdi ve Burada"dır (*Here-and-Now*). Terapistin tüm yorumları, tarafsızlığı, anonimliği, sessizliği, nedensel özellikleriyle değil, hastanın öznel yapılarıyla algılanmaktadır. Annenin hangi ninniyi söylediği değil, çocuğun onu nasıl algıladığı önemlidir (Ardalı, 1992) . Hastanın öznel çıkarımlarını, terapist de kendi fenomenolojisinde hissetmekte ve bu bir zincirleme reaksiyon olarak gitmektedir. Ortaya çıkan şey iki kişinin arasında oluşmuş bir öznelliklerarası (*Intersubjective*) alandır. Bu alanı ve onun dilini yabancılardan koruyan Kopenhag Okulu'nun Belirsizlik Yasası'dır. Üçüncü kişinin bu alanı anlaması ancak dolaylı olabilir ve fenomenolojiden uzaktır. Üçüncünün fenomenolojiye girmeye çalışması, alanı yeni baştan tanımlayacak ve bir önceki yapıyı bozacaktır. Bu anlamda, psikanaliz okuyucusu veya öğrencisi, Freud'dan bu yana üçüncü kişi durumundadır.

Belki, Lao Tzu'nun binlerce yıl önce dediği gibi "söyleyenler bilmiyor / bilenler söylemiyor" (Güngören, 1978). Ancak, Freud'dan bu yana yetişen karizmatik ustalardan bir tanesi olan Kohut, "sır" hakkında konuşma (yazma) kararı almış ve teori yapmıştır. Teorilerin nedensel bağlantıları ve bu bağlantıları kendileriyle iletişilebilsin diye bekleyen üçüncü kişiler (okuyucular, öğrenciler, vb.) terapi odasındaki gerçeklerden uzaklaşılmasına neden olmaktadırlar. Kohut bu olanaksız'ı, mümkün olduğunca az nedensel bir teorik yapı, esnek dil, okuyucunun uyarılmış sezgi ve hisleriyle aşma çabasındadır. En az yanlışı söyleyebilmeyi, hiçbir şey söylememeye tercih etmiştir.

Kohut'un bu "Kasıtlı Formel Teori Eksikliği"ni, basitlik'le karıştıranlar büyük bir yanlışlık içindedirler. Kohut'un teorisinde boş kalan yerler, kendisi tarafından, odasında hastasıyla beraberken karizmatik ustalık, eşduyumsal içe-bakış ile doldurulmaktadır. Okuyucu, öğrenci, görünmeyeni kavrama mecburiyetindedir; kendi öznelliklerinde, Kohut'la hastasının kendi ara-öznel alanlarında yarattıkları anın kopyasını değil, biricik olanı yakalama zorundadırlar.

Kısa Dönem Dinamik Psikoterapiler

Dinamik Terapi'nin dört ekolünü tartışmaya çalıştım. Daha önce belirttiğim gibi, bu ekollere ek olarak, Kısa Dönem Dinamik Psikoterapiler'in de ayrı bir başlık altında ele alınması gerektiği fikrindeyim. Özellikle, son yirmi senede bu tür psikoterapilerin Dinamik Görüş içinde de yeşermesi dikkat çekicidir. Bilindiği üzere, kısa dönemde müdaheleyi seçen ekoller (Davranışçı Yaklaşım, Bilişsel Ekol, Stratejik Ekol, vs.), Dinamik Görüş dışındaydılar ve Dinamik Psikoterapi'ye alternatif gösterilen kuvvetli rakiplerdi. Peki ne oldu da, kısa dönem yaklaşımlar Dinamik Ekol içinde de gelişti ?

Franz Alexander ve Thomas French (1946) Klasik Psikanaliz'in geleneksel teknik yapısında bir takım değişmeler olabileceğinin işaretlerini vermişlerdi. Bu değişmelerin en önemlisi, analitik terapilerin süresinin kısalmasıydı. Klasik Psikanaliz'in çözümleme ve sağaltım sürecinin çok uzun bir süreye yayılması gerektiği inancı onlarca yıl etkinliğini sürdürmüştü. Ne var ki, Freud'un vakaları incelendiği zaman, bunların analizinin çok uzun sürmediği, hatta bazıların inanılmayacak derecede kısa olduğu görülmüştür. Freud sonrasında, analizin çok uzun sürmesi gereken bir süreç olduğu, nedense, tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmiştir.

Modern dünyanın hızı, ekonomik zorunluluklar, bekleme listelerinin akıl almaz derecede uzaması ve hatta sigorta şirketlerinin baskıları, Dinamik Psikoterapi dışında kalan ekollerin rağbet görmesine neden olmuştur. Dinamik Psikoterapi bu rekabette hantal ve ağır kalmıştır. Ancak, özellikle son yirmi senede, pratikte böyle bir değişikliğin –çok sağlam olmasa da– teorik temelleri atılmış, uygulamaya geçilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Kısa Dönem Dinamik Psikoterapiler'in en önemli üç teorisyeni ve uygulayıcısı Habib Davanloo, James Mann ve Peter Sifneos'tur (Ramussen ve Messer, 1986).

Davanloo'nun Kısa Dönem Dinamik Psikoterapisi (*Short-Term Dynamic Psychotherapy*) 5-40 seans arası süren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın iki kavramsal üçgen kullandığı görülür: Dürtü veya duyguların, kaygının ve savunmaların köşelerini oluşturduğu çatışma üçgeni; ve aktarımın (*Transference*), geçmiş ve şimdinin ilişkilerinin köşelerini oluşturduğu kişi üçgeni. Davanloo oldukça etkin bir şekilde, bu iki üçgenin iç bağlantılarında yüzlemeler ve yorumlar yaparak hastayı temel çatışmayı çözmeye götürür (Davanloo, 1990).

Mann'in Zaman Sınırlı Psikoterapisi (*Time-Limited Psychotherapy*), tam olarak 12 seans sürer. Terapinin başından itibaren tüm seans tarihleri (bitiş seansı dahil olmak üzere) takvim üzerinde belirlenir. Mann bu on iki

seanslık terapiden önce 1-3 görüşmelik bir değerlendirme de yapmaktadır. Mann için önemli olan, hastanın ana çatışmasının onda yarattığı öznel acıyı anlamak, bu sorunun özdeğeri alçaltıcı etkisini kırmaktır. Bunu yaparken eşduyumu etkin olarak kullanır (Mann, 1973).

Rasmussen ve Messer (1986), Davanloo ve Kernberg ile Mann ve Kohut arasında bağlantılar kurmaktadırlar. İddialarına göre, Davanloo, Kernberg'ün teorik modellerini kullanmakta, onun gibi yüzlemeci ve aktif bir yol izlemektedir. Ancak, çok daha kısa dönemde müdahele eder. Oidipus-Öncesi temaları ihmal etmemekle beraber, Oidipal Karmaşa'ya özel bir önem verir. Saldırganlık ve cinsellik üzerine kurulu savunmalara bir buldozer gibi yüklenir. Aktarımda kızgınlık ve cinselliğin ipuçları hiç kaçırılmadan yorumlanır.

Kısa Dönem Dinamik Terapiler'in bir diğer önemli ismi Peter Sifneos'tur. Sifneos'un Kaygıyı Harekete Geçirici Dinamik Psikoterapisi (*Short-Term Anxiety Provoking Dynamic Psychotherapy*) en çok ilgi gören kısa dönem yaklaşımlardandır. Sifneos çok titiz bir ön değerlendirme ve eleme görüşmesi veya görüşmeleri ardından, adayların yaklaşımına uygun olup olmadıklarına karar verir. Bu titiz çalışmasında, elinde beş maddelik kriteri vardır: Hastanın psikolojik düşünebilme kabiliyetine sahip olması; Genital-Öncesi bir patolojinin bulunmaması; motivasyonunun yüksek olması; sorunun etrafının çizilebilmesi, diğer olası sorunlardan yalıtılabilmesi ve sorunun ani olarak ortaya çıkmış olması. Bu kriterlerle, aslında Sifneos'un, Dürtü Teorisi'nde ayrıntısıyla anlatılan, Freud'un teorisini üzerine kurduğu "nevroz"u arayıp bulduğunu görmemek körlük olur. Sifneos, son yılların üzerinde en çok durulan patolojik yapıları olan, Oidipus-Öncesi karmaşalardan –örneğin, narsisistik ve sınır kişiliklerden– uzak durmaktadır (Sifneos, 1972, 1992).

Sifneos'un yaklaşımı en fazla 20 seansa kadar uzamaktadır. Terapist oldukça aktiftir. Terapi süreci sürekli odaktaki çatışma üzerinde tutarak, kaygıyı optimal derecede uyarır ve böylece terapideki motivasyonu canlı tutar. Yorumlarıyla geçmiş ve şimdi, "Önemli Diğerleri" ve terapist arasında bağlantılar kurar. Bu etkin terapist görüntüsü içinde yumuşak ve kabul edicidir. Davanloo'daki sert ve yüzlemeci hava yoktur. Terapiye yönelik işbirliği ve beraberce "Problem Çözme" (*problem-solving*) merakı tesis edilmeye çalışılır. Aktarımdan yararlanılır, ancak sürekli olarak aktarım nevrozunun etrafından dolaşılır. Sifneos, yalnızca Oidipal temalar üzerinde durmaz, kayıp, ayrılık gibi odaklara da yönelir (Sifneos, 1992).

Her dört yazarın da (Davanloo, Kernberg, Mann, Kohut) Oidipus-Öncesi üzerine düşündükleri, ürettikleri görülüyor. Her iki gruptaki teorisyenler farklı yollar izleseler de, Oidipus Karmaşası'nı da Oidipus-Öncesi'

nin dinamikleriyle okuma eğilimindeler. Sifneos ise, bir Oidipus Karmaşası teorisyeni ve pratisyenidir. Bu açıdan, onu Freud'la benzer buluyorum. Freud'un, Alp Dağları'ndaki tatillerinde arkadaşlarına uyguladığı ve iyi sonuç aldığı çok kısa süreli müdaheleler, bugün Sifneos'un Dürtü Teorisi çıkışlı tekniğinin –sorun, etrafı çizilebilen/yalıtılabilen nevrotik bir yapıda olduğu zaman– bir fantezi olmadığını gösteriyor (Sifneos, 1991).

Kısa Süreli Dinamik Psikoterapilerin yaygınlaşıp, yoğun uygulanmaya başlanması ve bu tekniklerin teorik altyapılarının sağlamlaşması ayrı bir ekolün habercisi olarak görülmelidir. Bu terapiler, hepsi uzun süren tekniklere sahip diğer dört ekolün –biraz farklı– teknik uzantıları değildirler. Tekniklerdeki uzmanlaşma veya yıllardır uygulanan tekniklerin getirdiği deneme-yanılma, teorilerde farklı düşünceleri uyarmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, diğer dört ekolde , Oidipus-Öncesi devreye ait bir takılma veya çatışmanın, Oidipus devresindekine göre daha ciddi problemler yaratacağı ve bunun terapi sürecine yansıyacağı düşünülür. Böylesi bir patolojinin sağaltımı çok uzun sürecektir ve sonuç garanti değildir. Oysa, Mann (1982) Oidipus-Öncesi devrenin bir sorunsalı olan Ayrılma-Bireyleşme safhasındaki bir takılmanın, nevrotik (Oidipal Karmaşa'dan kaynaklanan) bir soruna göre çok daha çabuk (12 seans) çözülebileceğini iddia etmiş ve bunun teorik açıklamasını da yapmıştır. Mann'a göre, nevroz çok uzun sürede tedavi edilebilir, oysa Ayrılma-Bireyleşme gibi süreçlerin yaraları kısa sürede kapatılabilir.

Dinamik Ekollerde Teknik Yapı

Buraya kadar, Dinamik Psikoterapi'nin teorik yapısını tartışmaya çalıştım. Dört ekolü ve Kısa Dönem Dinamik Psikoterapileri ele alma gayretindeydim. Yazının bundan sonrasına, değişik ekollerin teknik detayları ve odaklandıkları hasta ve patoloji gruplarının özelliklerini irdelemeyi bıraktım.

Dinamik Psikoterapi süreci dört safhaya bölünebilir: a) Açılış, b) Aktarımın gelişmesi, c) Derinlemesine işleme (*Working Through*), d) Aktarımın çözülmesi. Bu şekilde bir bölümleme ve düzenin her ekole uyduğunu söylemek zor.

Bu safhaların özellikle Dürtü Ekolü'nün teknik yansıması olduğunu unutmamak gerek. Freud'a göre bu dört safha, haftada en az dört defa, 45'er dakikadan hastanın divana uzandığı, serbest çağrışımla konuşma durumunda olduğu klasik tekniğin her hastada tekrarlanan düzeni ve sekansını oluşturur. Ancak bu safhaların yapısı ve varlığı her bir hastanın analizini benzer kılmaz. Analiz, bir satranç oyununa benzetilirse, kurallar her oyunda tama-

men aynı olduğu halde, kombinasyonlar sayısızdır. Belirli bir satranç oyunu, bir diğer satranç seansıyla aynı olmaz (Karasu, 1989).

Açılış'ta, kısa bir süre (birkaç seans) hastanın analize yatkın olup olmadığının anlaşılması için yüzyüze görüşmeler yapılırsa da, hasta daha sonra divana geçer. Formel psikiyatrik görüşmeden çok farklı bir söylem vardır. Çok daha pasif olan terapist için önemli olan, hastasının problemini kendi gerçeğinden, kendi söyleminden seslendirmesidir. Anonim olan, nötr olan ve hastanın çatışma yaratan hiçbir dürtüsünü doyurmayan terapist, mümkün olduğunca az araya girer; hastanın çağrışımlarının akışını bozmaz. Hasta günlük olayları naklettiği gibi, aklına gelen her düşünceyi, kendisini saran her duyguyu, kurduğu fantezileri, gördüğü rüyaları anlatma durumundadır. Üç aydan altı aya kadar süren bu süre zarfında, hastanın yaşamındaki ana çatışmalar tematik bir sebep-sonuç bütünlüğü içinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Terapist bu safhanın sonuna doğru daha etkin soru sormaya, çağrışımlar üzerine küçük geri-bildirimler yapmaya başlamıştır. Bu geri-bildirimler çağrışımlardaki tematik ve sekansa dayalı aynılık ve zıtlıklara dikkat çekerek, hastayı temel çatışmanın bilinç alanındaki izdüşümleri konusunda bilgilendirir. Terapistin kafasında, hastanın temel çatışması konusunda bir resim oluşmuştur; yol planını ona göre hazırlar, ancak bilinçaltındaki bu temel çatışmayı hastanın bilinç alanına hemen çıkarmaya kalkmaz. Sadece, onun yarı-bilinçli veya bilinçaltı katmanlarında kolayca bilinç alanına çıkartılabilecek türevleri karşılaştırma ve berraklaştırmalarla uyarır.

Analizin ikinci safhası olan Aktarım (*Transference*) devresinde, terapist-hasta ilişkisinde bir farklılaşma gözükmeye başlar. Terapist ilişkinin başlangıcındaki nötr, anonim ve hastanın dürtülerini doyurmayan tutumunda ısrarlı bir tutarlılık içindedir; oysa, hastanın bir takım zorlanmalar içine girdiği, serbest çağrışımında tutulmalar olduğu, bir takım "dışa-vurumlar"ın (*Acting-Out*) sahneye çıktığı görülür. Bu değişikliğin, hastanın terapistle ilişkisinin etkisiyle, çocukluktan getirdiği, "Önemli Diğerleri"ni (anne, baba, ailedeki diğer önemli kişiler) odak alan fantezi, korku, beklenti, dürtü bağlantılarının bilinç alanına yükselmesiyle oluştuğu iddia edilir. Terapist nötr tutumunda istikrarlıdır, ancak, hasta artık terapisti geçmişten getirdiklerini yansıtarak algılamaktadır. Terapist aktarım nevrozunun tamamen oluşmasını bekledikten sonra, ilk safhaya göre daha cesur ve atak yorumlara geçer. Geçmişle bugün, terapistle "Önemli Diğerleri" ve fantezi ile gerçeklik arasında bağlantılar kuran yorumlardır bunlar. Ancak, terapist, henüz bir sonraki devrede (Derinden İşleme) kullanacağı, genel "dinamik formülasyon"ları hastanın diline tercüme eden daha kapsayıcı yorumları kullanmaz. Aktarım nevrozunun oluşması ve ilk yorumların yapılmasıyla hastanın savunmalarında, çağrışımlarında ve ego özelliklerinin (kaygı tole-

ransı, dürtü kontrolü ve yüceltme/telafi) seyrinde tepkisel farklılıklar oluşur. Bunların da, aktarım nevrozu/yorumlar bağlamında tekrar yorumlanması gerekir.

Bu da üçüncü safha olan "Derinden İşleme"yi (Working-Through) başlatır. Hasta, yorumlarla içgörüye kavuşmaktadır. Ne var ki, terapi süreci bir veya iki kez yapılan yorumlardan değil, devamlı ve hasta ile terapist ilişkisindeki zincirleme tepkileri de değişik açılardan sürece katan yorum bütünlerinden oluşur. Bu yorumların sürekliliği, çocukluk devrinde yaşanmış, algılanmış, kurgulanmış ve sonra bilinçaltına itilmiş –bilinç düzeyine çıkışı engelleyen savunmalarla sürekli çatışma halinde olan– ruhsal olguların (anı, fantezi, duygu, vs.) birden hatırlanmasına yol açar. Hasta yeni malzeme getirmektedir. Bunlar, Derinden İşleme'nin genel çerçevesine uygun olarak yorumlandıkça; hastayı yıllardır etkisi altında tutan çatışmaların hızını kaybettikleri görülür. Aktarım nevrozu çözülmeye başlamıştır.

Bu iki safha (Aktarım ve Derinden İşleme), Dürtü Ekolü'nün klasik yöntemi olan Psikanaliz'in en önemli iki devresidir. En az iki ila üç sene sürmesi beklenir. Bir sonraki devre olan "Aktarımın Çözülmesi" hastayı analizin bitişine hazırlayan yapıdadır. Bu devre, beş-altı aydan bir seneye kadar uzayabilir. Psikanaliz başlangıçta koyulan hedeflere ulaşmıştır. Semptomlar kaybolmuş, kişi yaşamının dümenine geçmeye başlamış ve kişiliğinin derin dinamiklerine içgörü kazanmıştır. Ne var ki, daha yapılacak çok şey vardır. Ancak, bunların hepsinin analizde gerçekleştirilmesi düşünülemez. Hasta, analizden kazandıklarıyla, öğrendikleriyle, yaşamında üretim ve yaratıma geçecektir. Terapistten ayrılma bir korku yaratabilir. Eski semptomlar yalancı bir şekilde ortaya çıkabilir. Sanki tüm analiz boşa gitmiş gibidir. Terapist bu durumu yorumlar ve aktarım nevrozuyla ilgisi olmayan bu durum yavaş yavaş ortadan kalkar. Artık terapistten ayrılma sadece hüzün verici bir durumdur, bir felaket, yıkım değildir. Hasta bu durumla da başa çıkabilecek güce ulaşmıştır.

Son gelişmeleri hesaba kattığımızda, yukarıda özetlenen teknik süreç, Dürtü Ekolü'nün yöntemi olan Klasik Psikanaliz'dir. Diğer üç Dinamik Ekol'ün teoride bir takım değişiklikler yapsalar da, teknik olarak bir farklılığa sahip olmadıkları da iddia edilmektedir (Friedman, 1988). Her ekolün en önemli isimlerinin vaka notlarını okuduğumuz zaman, yukarıdaki teknik sürece –yorumların içerikleri ve savunmaların ve aktarımların adlandırılma tarzları dışında– uygun hareket ettikleri görülmüştür.

Son yıllarda Dinamik Psikoterapi üzerine eserleriyle büyük yankılar uyandıran Basch'a (1980) göre, Dinamik Psikoterapi'nin üzerinde etkili olabileceği üç patoloji grubu vardır: a) Semptom nevrozları, b) Karakter Nevrozları ve c) Sınır Kişilik Bozukluğu, Narsisistik Kişilik Bozukluğu gibi ta-

nılarla son yıllarda büyük tartışmalara konu olan Kişilik Bozuklukları.

Dürtü Ekolü'nün değişiklik vaat ettiği patolojinin nevroz olduğu bilinmektedir (Sifneos, 1991). Her ne kadar Freud'un dürtü-savunma modeli ve "bastırma" savunmasının vazgeçilemez yeri diğer patolojileri açıklayamıyorsa da, bu kavramlar nevrozun bugün de geçerliliğini sürdüren teorik ve pratik çerçevesini çizer (Kohut, 1978 ; Kernberg, 1984, 1990). Freud hasta seçiminde titiz davranmış ve nevroz dışında kalanları "bitirilemez analiz" (1937) başlığı altında toplamıştır. Yeni ekoller (Nesne İlişkileri ve Benlik Psikolojisi), nevroz konusunda Dürtü Ekolü'nün söylediklerini önemli ölçüde mahfuz tutmakta, nevrotik hastalara Freud'un yaklaştığı gibi yaklaşmaktadırlar. Ancak, psikiyatride "alaca karanlık kuşağı"nı oluşturan karakter nevrozları ve kişilik bozukluklarına yaklaşımları özgün teorileriyle uyum içindedir. Freud'un analiz ettiği hastaların semptom nevrozundan mı, karakter nevrozundan mı muzdarip oldukları, yoksa bazılarının kişilik bozukluğuna mı sahip oldukları, vaka notlarını taban alacak çok ilginç ve verimli tartışmaların konusu olabilir. Aynı şekilde, yeni ekollerin, kendi teori ve pratiklerini geliştirirken, mahfuz tuttukları Freudçu teoriyle çelişki içine düşüp düşmedikleri de irdelenmesi gereken bir sorudur (Stolorow ve Lachman, 1980). Ancak, bu soru ve sorunlar, hem bu yazının, hem de yazarının bilgi, yetenek ve yaratıcılığının sınırları yüzünden dışarda tutulmaktadır.

Yazının bundan sonraki bölümüne geçmeden önce, üzerlerinde geniş olarak duramadığım için rahatsızlık hissettiğim Ego Psikolojisi ve Kısa-Dönem Dinamik Psikoterapiler hakkında bir iki küçük yorum yapmak istiyorum. Ego Psikolojisi'nin hem kronolojik, hem de akrabalık (!) düzeyinde Dürtü Ekolü'ne yakınlığı sebebiyle, bu ekolün pratikte Freud'un etkisinden kendisini sıyıramadığı; teoride ise –yenilik olarak, egonun savunmacı ve uyuma yönelik yanlarını öne çıkaran– genel bir psikoloji, bir gelişim psikolojisi yaratma iddiasında olduğu biliniyor. Ancak, gözden kaçırmamak gerekir ki, özellikle Hartmann'ın çalışmaları, Ego Psikolojisi'nin tek başına ayakta duran, terapide önemli alternatifleri olan, kuvvetli bir ekol olarak gelişimine fazla katkıda bulunmasa da, dolaylı olarak, Nesne İlişkileri Ekolü'ne önemli ilhamlar, veriler vermiştir. Hatta, bilhassa, Hartmann'ın bu özelliği sebebiyle, Ego Psikolojisi ve Nesne İlişkileri'ni tek başlık altında gören değerlendirmeler yapılmaktadır (Greenberg ve Mitchell, 1983).

Kısa Dönem Dinamik Psikoterapilerin bu gelişim hızını sürdürdükleri takdirde, önümüzdeki yirmi yıl içinde, sadece pratikte değil, teoride de kuvvetli bir ekol haline gelecekleri görüşündeyim. Şu sıralar, uygulamalarına teorik çerçeveler oluşturmakla meşguller. Niye pratik teoriden önce geldi? Bunun sosyal, ekonomik, kültürel bazı dış açıklamaları olduğu gibi, direkt terapist-hasta karşılaşmasındaki spontane, sezgisel gerçeklerden doğan,

klasik yöntemlerin eğilmez bükülmez doğalarını esnetme gerekliliğini de unutmamak gerek.

Kısa Dönem Dinamik Psikoterapilerin gelişiminin Dinamik Psikoterapi'ye nasıl etki ettiğine küçük bir örnek vermek için, bir süredir üzerine çalıştığım Sifneos ve Kaygıyı Harekete Geçirici Kısa Dönem Dinamik Psikoterapisi'ne değinmek istiyorum. Sifneos seanslardaki tutumuyla, Dürtü Ekolü'nün klasik yönteminin dışına çıkıyor gözükse de, Freud'la çok da farklı yollar izlemediklerini dile getirmektedir. Freud'un hiçbir vakasının analiz süresinin diğer Dürtücülerin vakalarındaki kadar uzun olmaması; Freud'un seanslarında, hiç te sanıldığı kadar pasif olmaması gerçeği; Freud'un da –Sifneos kadar sistematik olmasa da– bir ön seçimden sonra analize uygun hasta seçmesi, Sifneos'un iddialarının, hemen reddedilmeden bir kez daha düşünülmesi gerektiğini göstermektir. Sifneos'a göre, Freud, sadece nevrotikleri terapiye alan ve bu terapide oldukça hızlı çalışan bir terapist olarak görülebilir (Sifneos, 1991, 1992). Kısa Dönem Dinamik Psikoterapilerin gelişmesiyle, bazı tabulaşmış yapıların bir kez daha gözden geçirilmesi, yeni bir gözle görülmesi kaçınılmaz hale gelecektir.

Teknik Olarak Benlik Psikolojisi ve Nesne İlişkileri

Nesne İlişkileri Ekolü'nün pek çok yazarı olması, bu teorinin homojen algılanmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden, diğer yazarları dışarda bırakarak, Otto Kernberg üzerine odaklanmayı tercih ediyorum. Benlik Psikolojisi için ise, çok fazla düşünmeye gerek kalmadan, Heinz Kohut ismi üzerine karar kılıyorum.

Klasik Psikanaliz'den sonra gelişen ekollerin teorilerindeki çarpıcı gelişmeler tekniğe de yansıdı. Terapist ofislerinin düzenlenmesi, oturma pozisyonları, görüşme sıklıkları gibi daha dışardaki özelliklerden, seansların içindeki rollere, amaçlara, en ince tekniklere kadar büyük değişiklikler oldu.

Alexander ve French (1946) Dinamik Psikoterapi'nin iki yaklaşımı olabileceğini söylemişlerdi: Açığa çıkarıcı, analiz edici ya da destekleyici. Gerçekten de, bu görüşlerin üzerinden elli yıldan fazla zaman geçti ve bugün Dinamik Psikoterapi'nin en önemli iki ekolü olan Nesne İlişkileri ve Benlik Psikolojisi bu iki yaklaşımı bölüşmüş görünüyor. Bu durumun psikopatolojinin yapısıyla yakın ilişki halinde olduğunu unutmamak gerekiyor. Stolorow ve Lachman'a (1980) göre, Kernberg'in hasta popülasyonu gelişimsel bir duraksama içinde değildirler, yapısal hasar belli bir derecededir; Kernberg'in hastaları yapısal eksikliklerden değil, daha çok çatışmadan

muzdariptirler. Kohut için ise durum tam tersidir. Bu bakış açısı, Kernberg'in yüzlemeye, yoruma dayalı , klasik yaklaşıma daha yakın, açığa çıkarıcı, ekspresif tekniğini ve Kohut'un eşduyum kurmaya, kucaklayıcı bir ortam yaratmaya önem verip, yorumu, yüzlemeyi ikinci plana atan veya yok sayan destekleyici yaklaşımını anlaşılır kılmaktadır. Dinamık Psikoterapi söz konusu olduğu zaman, Dürtü Ekolü'nün tekniği Klasik Psikanaliz'den , Destekleyici Yapıdaki Dinamik Psikoterapi'ye kadar uzanan bir spektrum vardır. Bu spektrumda ortada yeralan, Kernberg'cü Ekspresif Psikoterapi'dir (Karasu, 1989).

Ekspresif Psikoterapi'de hasta haftada bir ila üç sefer birer saatten görülür. Hasta ile yüzyüze görüşülür; divan çok ender kullanılır. Terapi aylar hatta yıllara yayılan uzun bir süreçtir. Kernberg hastanın savunmacı yapısının üzerinde durur. Tanıyı çoğu kez –diğer göstergeleri daha tali bırakarak– savunmaların yapısına bakarak koyar. İlgilendiği patoloji grubundaki en önemli savunma olan "Ayırma"nın (*Splitting*) kişiliğin oluşumuna verdiği tahribatı gidermek için, "Benlik-Temsilleri" (*self-representations*), Nesne-Temsilleri (*object-representations*) düzeyindeki her ayırmayı (İyi Ben-Kötü Ben /İyi Anne-Kötü Anne) entegre etme, bir kılma amacındadır. Bilindiği üzere, Freud'un ilgilendiği psikopatolojik tabloda, baş edilmesi gereken en önemli savunma "bastırma"dır. Kernberg'te ise, hedef-hasta kitlesinin değiştirilmesi gereken savunması "ayırma"dır. Terapide yorumun, yüzlemenin, terapistin atak bir tutum içerisinde olmasının, dışa-vurumları (*acting-out*) engellemesinin büyük önemi vardır. Serbest çağrışım sınırlı kullanılır. Ancak, yorumların yapısının genetik olmadığını, daha çok "şimdi ve burada"yı işaret ettiğini, dinamiklerin bütününe değil, bir kısmına yönelik olduğunu görürüz (Kernberg 1976, 1980, 1984).

Kohut'un seanslarının düzenlenmesi, sıklığı, Ekspressif Psikoterapi'ye benzer. Görüşmeler yüz yüze yapılır; divan kullanılmaz. Serbest çağrışımın kullanımı oldukça sınırlıdır. Terapideki en önemli öğe, hastanın terapistle pozitif aktarıma girip, onu idealize etmeye başlamasıdır. Hem Kernberg'te, hem de Kohut'ta –belki hasta popülasyonlarının Klasik Psikanaliz'den farklılığı sebebiyle– aktarımın başlaması için aylar geçmesine gerek yoktur. Aktarım ilk seansta, hatta telefon görüşmesinde başlayabilecek bir fenomen olarak kabul edilir. Terapistin eşduyumu sağlaması ve kendi içe-bakışlarını eşduyumsal bağlantıda bir geri-bildirim aracı olarak kullanması, hastayı benlik ihtiyaçlarında –klasik terapist nötralitesine göre cesur sayılacak bir ölçüde– aynalayarak (*Mirroring*) doyurması, hastanın bazı regresif aktarım durumlarını harekete geçirmesine yol açar. Hasta arkaik benlik durumunda, geçmişte doyurulmamış Benlik-Nesnesi gereksinimlerinin doyurularak, benliğinin tamamlanmasını, onarılmasını beklemektedir. Nasıl Kernberg

savunmalara önem veriyorsa, Kohut için de, aktarımlar önemlidir. Aktarımların terapistle hastanın birliğini, aynılığını, aynalamalarını, benzerliğini ima ettikleri görülür. İdealize edilen terapist, bir gün gelecek, hastasına terapide, eşduyumsal bir kopukluğu kaçınılmaz bir şekilde yaşatacaktır. Kohut bu hayal kırıklığının arkasından, aktarım süreçlerinin değişmeye başladığını, hastanın kendi başınalığını kabul ettiğini; ancak, terapistin bir zamanlar onun için yaptığı şeyleri dönüştürmeci içselleştirme (*Transmuting Internalization*) ile artık kendi başına gerçekleştirdiğini söyler (Kohut, 1978). En iyi Kohut yorumcularından olan Basch (1980), Gedo ve Goldberg (1973)'ten alıntı yaparak, terapinin sürecini dörde böler:

a) Sakinleştirme. Hasta belli sıkıntılarla, ya da kriz içerisinde gelmiştir. Terapi başladıktan bir süre sonra yatışmaya başlar;

b) Birleşme. Hasta, yukarıda anlatılan süreçlerin dinamikleriyle, kendisini terapistle bir/aynı/benzer/yakın hissetmeye başlamıştır. Ondan kuvvet alır. Onu idealize ettikçe, kendisi de bu yücelikten pay almaya başlar;

c) Optimal düşkırıklığı. Hayal kırıklığı eninde sonunda olacaktır. Ancak, bu terapist-hasta ilişkisinin tamamen tahribi değildir. Hasta terapistle varolan ilişkisini birlik/aynılık/benzerlik/yakınlıktan çıkarıp, bir terapi işbirliğine dönüştürmelidir;

d) Yorumlama. Terapist bu sürecin geri bildirimini hastayla paylaşır. Sürecin başında, bu yorumlamadan hiçbir şey anlamayacak olan hasta, sürecin sonunda, çok az sözle bile, içinde yaşadığı dinamikleri tanıyacak ve çıkarımını yapacak ve bu yorumu, kendi gelişimi için kullanacaktır. Kohut için yorumlamadan çok daha önemli olan, böyle bir aktarım durumunun ortaya çıkışı ve bu ilişkinin terapiye hizmet edecek şekilde kullanılmasıdır. Bu noktada, terapi sürecinin başından, çeşitli dinamikler, savunmalar üzerinde yorumlamalara giren Kernberg'le önemli bir karşıtlık vardır. Kohut için hiç yorum yapılmayan bir terapi süreci bile olasıdır (Kohut, 1977). İki yaklaşım arasındaki bir başka fark, hastanın terapisti idealize etme süreci üzerinedir. Kernberg için, hastanın terapisti idealizasyonları çoğu zaman yüzlenmelidir çünkü arkasında kızgınlık, saldırgan dürtüler vardır (Kernberg, 1976; 1984); yani, idealizasyon bir savunmadır; oysa, yukarıda anlatıldığı şekilde, Kohut için idealizasyona izin verilmesi vazgeçilmez bir öneme sahiptir; yüzlenip, çökertilmesi büyük hata olur.

Dinamik Psikoterapi'nin Bugünü, Yarını

Dinamik Görüş içerisinde değişik ekollerin varlığının zayıflık olarak algılanmasına karşıyım. Değişik Dinamik Ekollerin varlığı Dinamik Görüş'ün

kuvvetine bağlanmaktadır (1977). Yüz senedeki disipliniçi ve dışı büyük değişmelere rağmen, Dinamik Görüş geçmişe göre daha büyük bir kuvvetle ayaktadır. 1960'larda, 1970'lerde Dinamik Görüş'ün öldüğünü iddia edenler, bugün o günlerden çok daha sağlam, bol seçenekli, değişik disiplinlerle köprü kurmuş bir teorik ve pratik bütünle karşı karşıyalar.

Dinamik Görüş içinde farklı görüşlerin, çelişen önermelerin varlığının zayıflık değil, kuvvet olduğunu, evrim yapmış bir bünyenin göstergesi olduğunu savunan en önemli isim olarak Fred Pine'ı görüyoruz. Pine (1990), Waelder'ın (1936) "Çok İşlev Prensibi"ne (*principle of multiple-function*) dayanarak, ruhsal aygıtın, belli şartlarla karşı karşıya olduğu zaman, birden fazla işlevi aynı anda harekete geçirecek edimler, seçimlerde bulunabileceğini iddia ediyor. Kafasında, Dinamik Görüş'ün tüm ekollerinin zenginliğini bulunduran terapist, hastanın getirdiği farklı malzemeler arasında bağlantılar kurmakta, varsayımlar oluşturmakta, teoriyi adım adım inşa etmeye başlamaktadır. Hastanın anlattıkları, yaşamın değişik anları, sahaları, ruhsal aygıtın değişik katman ve yapılarında tüm ekollerin varlığını –aynı anda– onaylamaktadır. Bir hastanın anlattıklarında, bilinçaltından zorlayan dürtülerin varlığını; Ben savunmalarını; sosyal ilişkilerin dürtülerle etkileşimi ve içselleştirilmelerini, yansıtılmalarını ve Benliğin tüm bu süreç zarfında kendi bütünlüğünü, sürekliliğini, uyumunu koruma çabasını bulmak olasıdır. Pine (1990) değişik ekollerin görüşlerini –çok ciddi itirazlar olsa da– gözleri bağlı adamların bir filin değişik yerlerine dokunup, fili sadece o parçalarla tanımlamaya çalışmalarına benzetmektedir. Fil bir tanedir. Tanımlanan parçaların hepsi geçerlidir (Pine, 1990). Zaten, usta Dinamik psikoterapistlerin yüz senelik süreç içindeki vakalarını okuduğumuz zaman, böyle bir karma yaklaşımın sezgisel olarak kullanıldığını görüyoruz.

Dinamik Psikoterapi artık, 20. yüzyıl başlarının çok küçük entelektüel bir kesime ve belirli bir problem grubuna uygulanan tekniği değildir. Toplumun tüm katmanlarına, değişik kişiliklere ve çok geniş bir psikopatolojik yelpazeye ulaşmıştır. Yüze yakın senelik bilgi, deneyim ve gözlem; sayısı yüz binleri bulan uygulayıcı; milyonlarca yarar gören; binlerce kitap, sayısız yayın, araştırma ile şu anda, psikiyatrik, klinik psikolojik müdahalelerde ve insan sırrını çözmek için bilinmeze doğru yola koyulan ilişkili disiplinlerde vazgeçilmez bir tercih olmuştur.

Toplumumuzda gittikçe artan bir yoğunlukta psikoterapi talebi oluşmaktadır. Çeşitli ekollerden uygulayıcılar (Dinamik olan veya olmayan) bu talebi karşılama gayretindedirler. Dinamik Görüş ilgi görmektedir. Ancak, son yıllara kadar, Dinamik çalışan çok sayıda terapistin yetişmediği görülmüştür. Son yıllardaki yoğun hareketlenme (psikiyatr, psikolog, psikolojik danışman ve asistanların çalışma grupları düzenlemeleri, süpervizyon talep

etmeleri, yurt dışına eğitim için gitmeleri, kitap çevirme uğraşları vs.) uzun yıllar, üstün bir gayretle Dinamik Görüş'ü Türkiye'de yerleştirmeye çalışan insanların attıkları tohumların nihayet filizlenmesidir. Bu filizlenme olduktan sonra ileriye daha da umutlu bakılabileceği düşüncesindeyim. Ülkemizde kurulacak Dinamik Terapi Enstitüleri ile eğitim ve uygulamada standartlar oturtulabilir; yurtdışı bağlantılar ile daha etkin çalışma ve süpervizyon programları düzenlenebilir; Dinamik Görüş'ün evrensel değerleriyle, Türk toplumunun yerel değişkenleri arasındaki ilişki üzerine yapılacak araştırmalarla, bizim toprağımızdan yetişecek bir teori ve pratiğe, "Dinamik Psikoterapi'de Türk Ekolü'ne" ulaşılabilir. Bugün, bu hayal gibi gözüken şeyleri düşünmek için bize cesaret veren tohumları yıllardır büyük bir sabırla atan Leyla Zileli, Gökçe Cansever, Ulviye Etaner, Cahit Ardalı, Orhan Öztürk, Engin Geçtan, Saffet Murat Tura ve adını şu anda hatırlayamadığım tüm ustalara büyük teşekkür borçluyuz.

KAYNAKLAR

Alexander, F., ve French, T. (1946). Psychoanalytic therapy: Principles and applications. New York: Ronald Press.

Ardalı, C. (1993). Yayınlanmamış "Psişik Yapı" Konuşması Notları. İçgörü Psikolojik Danışmanlık Merkezi.

Arlow, J. A. (1989). Psychoanalysis. Corsini ve Wedding (Ed.) Current Psychotherapies'de, 19-65 . Itasca, Illinois: Peacock.

Basch, M.F. (1980). Doing Psychotherapy. New York: Basic Books.

Corsini, R. J. ve Wedding, D. (Ed.) (1989). Current Pschotherapies. Itasca, Illinois: Peacock.

Davanloo, H. (Ed.) (1980). Short-term dynamic pschotherapy. New york: Jason Aronson.

Davanloo, H. (1990). Unlocking the Unconscious. England: John Wiley and Sons.

Freud, A. (1965). Normality and pathology in childhood. New York: International Universites Press.

Freud, A. (1970). The symptomatology of childhood. Psychoanalytic Study of the Child, 25, 19-41.

Freud, S. (1914). On narcissism: an introduction. The Standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, 14: 1-66.

Freud. S. (1923). The ego and the id. SE, 19, 1-66.

Freud, S. (1937). Analysis terminable and interminable. SE, 23: 209-253.

Freud, S. (1940). An outline of psycho-analysis. SE, 23: 139-207.

Friedman, L. (1988). The Clinical Popularity of Object Relations Concepts. Psychoanalytic Quarterly, LVII.

Gedo, J. ve Goldberg, A. (1973). Models of the mind: a psychoanalytic theory. Chicago: University of Chicago Press.

Greenberg, J. R. ve Mitchell, S. A. (1983). Object Relations in Psychoanalytic Theory. Cambridge: Harvard University Press.

Guntrip, H. (1971). Psychoanalytic theory, therapy , and the self. New York: Basic Books.

Güngören, İ. (1978). Zen Budizm. Istanbul: Aya.

Hartmann, H. (1939). Ego psychology and the problem of adaptation. New York: International Universities Press.

Karasu, T. B. (1989). Psychoanalysis and psychoanalytic psychotherapy. Kaplan, H. I. ve Sadock, B. J. (Ed.) (1989), Comprehensive Textbook of Psychiatry'de, 30.1, 1442-1461.

Kernberg, O. (1976). Object relations theory and clinical psychoanalysis. London: Aronson.

Kernberg, O. (1980). Internal world and external reality. London: Aronson.

Kernberg, O. (1984). Severe personality disorders: Psychotherapeutic Strategies. New Haven: Yale University Press.

Kernberg, O. (1986). Identification and its vicissitudes as observed in psychosis. International Journal of Psychoanalysis, 67, 147.

Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. The Selected Melanie Klein, 175-201, Penguin.

Kohut, H. (1977). The restoration of the self. Connecticut: International Unhiversities Press.

Kohut, H. (1978). The search for the self: Selected writings of Heinz Kohut: 1950-1978. Ornstein, P. H. (Ed.)'de. New York: International Universities Press.

Mann, J. (1973). Time-limited psychotherapy. Cambridge: Harvard University Press.

Mann, J. ve Goldman, R. (1982). A casebook in time-limited psychotherapy. New York: MacGraw Hill.

Masterson, J. F. (1988). The search for the real self. New York: Free Press.

Masterson, J. F., Tolpin, M. ve Sifneos, P. E. (1991). Comparing Psychoanalytic Psychotherapies. New York: Brunner/Mazel.

Noy, P. (1977). Metapsychology as a multimodel system. International Review of Psychoanalysis, 4, 1-12.

Pine, F. (1985). Developmental theory and clinical process. New Haven: Yale University Press.

Pine, F. (1986). The four psychologies of psychoanalysis and their place in clinical work. Journal of American Psychoanalytic Association, December.

Pine, F. (1990). Drive, ego, object and, self. Basic Books.

Rasmussen, A. ve Messer, S. B. (1986). A comparison and critique of Mann's time-limited psychotherapy and Davanloo's short-term dynamic psychotherapy. Bulletin of the Menninger Clinic,50(2), 163-184.

Sifneos, P. (1972). Short-term dynamic psychotherapy. New York: Plenum Medical Books.

Sifneos, P., Masterson, J. F. ve Tolpin, M. (1991). Comparing psychoanalytic psychotherapies. New York: Brunner/Mazel.

Sifneos, P. (1992). STAPP üzerine seminer notları. Institute of New England, Mass. Cape Cod.

Stolorow, R. D. ve Lachmann, F. M. (1980). Psychoanalysis of developmental arrests. New York: International Universities Press.

Tolpin, M., Masterson, J. M. ve Sifneos P. E. (1991). Comparing psychoanalytic psychotherapies. New York: Brunner/Mazel.

Waelder, R. (1936). The principle of multiple function: Observations on overdetermination. Psychoanalytic Quarterly, 5, 45-62.

AŞKIN CELLADI: YALOM'UN PSİKOTERAPİ HİKÂYELERİ

Cem Atbaşoğlu

Hikâyenin de psikoterapinin de "iyi"sini tarif etmek kolay değil: Aralarında ortak bir nokta. Birinin beğendiğine diğeri burun kıvırır, çıraklar ustaları bal gibi eleştirir, benim kanımın kaynadığı başkasına hiçbir şey ifade etmez. Bazen, güvenegeldiğimiz, çok saygın iki kişinin söylediği ya da yazdığı birbirine taban tabana zıt çıkar, şaşıp kalırız. Emek ürünü eleştiriler, okullardan çıkan yazılar, araştırmalar bile bu alanların öznellikten tamamen sıyrılmasına yetmiyor.

Tobias Wolff,[1] kısa hikâyenin iyisinin, yazarın yaşamış olduğu acıyı, ya da sevinci, ya da şaşkınlığı, kafa karışıklığını, her ne ise, damıtmaya bırakmasından çıktığını yazıyor; iyi hikâyenin sırrının yalnız söz işçiliğinde, dile gösterilen özende, başarılı bir kurguda değil, aynı zamanda gönül yükünde olduğunu.

Tomris Uyar da, hikâye yazarının, öncelikle, bayağılığa düşme korkusundan kurtulması gerektiğini söylüyordu. Hiçbir hikâye okura yaşanandan daha değerli, daha özlü bir şey sunamaz, diye düşündüğünden; "gerçeğe edebiyat önünde ikincilik yakıştırmamaya kararlı" olduğundan.

Bu, psikoterapi için de doğru kuşkusuz (bir ortak nokta daha!), ona temel oluşturan kuramlar için de. Psikoloji bilgisinin ya da psikiyatrideki deneyiminin, hayatın karşısında cılız kaldığını, anlayışsız olduğunu düşünen, duyan terapist az değil; biliyorum.

Irvin D. Yalom'un kendi vakalarının psikoterapi süreçlerini hikâye ettiği *Aşkın Celladı*,[2] içerdiği on hikâyenin her birinde bu gerçeğin altını çiziyor. Kitabı değerli kılan, öncelikle bu.

Yazar, bütün dünyada, meslekten olanların iyi tanıdığı bir psikiyatr; Stanford Üniversitesi'ndeki kürsüde profesör. Yayınlarının hemen hepsi

1. Tobias Wolff, The Best American Short Stories (Boston: Houghton Mifflin Company, 1994), s. xviii.

2. Irvin D. Yalom, *Love's Executioner* (New York: Basic Books, 1989). Çev.: Handan Saraç, *Aşkın Celladı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995).

psikoterapi üzerine. Psikiyatri dergilerinde yayınlanan makalelerinin büyük bir bölümü, psikoterapi araştırmaları. "Grup Psikoterapisinin Teori ve Pratiği" adlı kitabı, bu alandaki temel başvuru kaynaklarından. "Existential Psychotherapy" de öyle. Yalom, psikoterapinin sırtını yasladığı bütün kuramların eninde sonunda birer anlama biçimi olduklarını, onları asıl değerli kılanın, terapistle hastası arasında ortak bir inanç dizgesi, ortak bir dil kurulmasına hizmet etmek olduğunu, asıl iyileştirenin *ilişki* olduğunu, psikoterapinin hayattan kopup da kuramla teknikten ibaret olmasının bu işin doğasına nasıl aykırı düştüğünü söylemeden edemez. Ancak, ortodoks psikanalize böyle eleştirel bir bakışı olması, psikoterapi alanında yöntemi sağlam araştırmalara değer vermesine engel değil.

Psikoterapi uygulaması, öncelikle, belirsizliğe katlanabilmeyi gerektiriyor. Bir de, güdüklük duygusuna. ABD'de kırk-elli yıl önce altın çağını yaşayan, neredeyse psikiyatri ile eşanlamlı olan psikanaliz, o zamanlar, galiba biraz da, uygulamanın sınırlarını belirleyerek, "asıl" doğrulara işaret ederek psikiyatrları bir tür belirsizlik duygusundan korumaya yarıyordu. Psikiyatrinin şimdi de başka bir uca doğru ilerleyip nörobiyolojiye yaklaşmasına şaşmamak gerek. Psikanaliz tıbba ait olmaktan çıktı; her tıp dalı gibi "hastaları iyileştirmeyi" görev edinmiş olan psikiyatrinin de, yeni bir "doğrular-yanlışlar" dizgesi bulması gerekiyordu ki ödevini yerine getirirken yolu belirsizliklerle tıkanmasın.

Bu yazının konusu psikiyatrinin kimlik mücadelesi ile kaygan zemini değil ama, *Aşkın Celladı* üzerine yazarken, bu mücadelenin doktor-hasta ilişkisindeki izdüşümlerini görmezden gelmek olmaz. Eşitsizliği baştan onaylanmış, öyle başlayıp giden bir ilişkidir bu. Genel tıp uygulamasında doktorun hastayla kurduğu ilişkinin açık, birebir, eşit bir ilişki olup olmadığı neden uzun uzadıya söz konusu edilsin? Doktorun görevi, hastayı iyileştirmektir. Ama iyileşmenin, iyileştirmenin yolu *konuşmaktan* geçiyorsa, başka. Ortada yine bir hasta, bir de iyileştiren, onduran vardır ama, bu işin *konuşarak* yapılması, bir *ilişki* kurularak yapılması demektir. O ilişkiyi görmezden gelmek olmaz. Dahası, asıl odaklanılacak olan o ilişkidir.

Burada "ilişkiyi konuşmak"la kastedilenin, yalnızca aktarım (transferans) yorumları olduğu sanılmasın. Yalom, hastayı asıl onduranın, *değişmesini* sağlayanın, iyi bir terapist-hasta ilişkisi olduğunu savunuyor. Sonra değişmeye giden yol ister aktarımın çözümlenmesinden geçsin, ister başka bir teknikten; hastasına göre. Terapinin teknik yanını önemsemiyor olduğundan değil, tek başına tekniği böyle bir işte yeterli bulmadığından.

Terapide hastayı da terapisti de hep kemirecek olan o güdüklük duygusunu iyi biliyor Yalom. En basitinden, hasta, kendisinin müşteri, karşısındakinin de, işini yapan bir profesyonel olduğunu bilir, ya da terapi ilerledik-

çe bunun üstünde düşünmeye başlayacaktır. Terapist için de böyle bu: Yoğun bir ilişkide yaşayacağı olumlu, olumsuz her duygu, bir görev bilinciyle gölgelenecek. Gölgelenmesi gerekecek.

Bu güdüklük, aslında terapistin ikileminin bir parçası. "İlişki"yi öne çıkarıp da "bu iş iyi bir insan ilişkisinden ibarettir" diye kestirip atamaz. ("Hasta"nın dostları, yakınları ne güne duruyor? Üstelik, terapi, kişinin yalnızca dert dökmesi, anlaşılması değil; derdin, bunalımın getireceği varsayılan güdülenme ile, *değişmeyi* becermesi.) Diğer taraftan, işini "tekniğe" de indirgeyemez. (İnsana özgü acıları, varoluş sorunlarını yokedecek bir teknik yok çünkü.)

Aşkın Celladı'nda, teknikten ibaret olan bir psikoterapi sürecine köstek olabilecek bu ikilemin, Yalom'un yürüttüğü terapilerin itici gücünü oluşturduğu anlaşılıyor. Terapist, bu ikilemi uygun zamanda, uygun biçimde gündeme getirerek, hastalarının varoluş sorunlarıyla yüzleşmelerini sağlıyor. Daha doğrusu, bu sorunlarla, kendisiyle hastanın birlikte yüzleşmelerini.

Genel tıp uygulamasında tedavinin başarısını imleyen bir sözcük var. İyi sonuç veren tedavilere "yüzgüldürücü" diyorlar. Yalnız, nedense, bu sözcüğü en çok dahiliyeciler, nörologlar, bir de psikiyatrlar seviyor; hastalığı –her ne ise– kesip atan, hastasını çoğunlukla bir daha görmemek üzere gönderen cerrahlar değil. Yalom bu on psikoterapi vakasını neden hikâye etmiş bilemeyiz; belki bu, kendisinin bile kolay cevap verebileceği bir soru değildir. Ama galiba şurası kesin ki, üstadın kırk yıllık meslek hayatında pek yüzü gülmemiş. Yaşamış olduğu kafa karışıklığı, suçluluk, düşkırıklığı, şaşkınlık, ikilem, başarıyla gelen hazdan şuncacık az olmamış.

Sonra, terapi başından sonuna ikilem ile acı demek değil elbet; hikâye de gönül yükünden ibaret değil. Hani kimi hikâyeleri unutulmaz kılan "an"ları vardır; bütünden yalıtıldığında hiç de dramatik olmayan, ama bütünün içinde, hikâyeden alınan tadı doruğa ulaştıran "an"lar. Okurun bam teline dokunup, hele dili de lezzetliyse, aklına iyice kazınan. Herhalde, der okur, bütün kurgu bu "an"ı anlatabilmek içindi. İşte psikoterapide de böyle "an"lar var; beklenmedik bir açılma, şaşırtan bir gülümseme, tek bir söz ile, çok önemli olabilecek malzemenin anımsanıvermesi gibi. Süreçten ayrı, tek başına iken çok sıradanmış gibi algılanabilecek olan, ama terapistin ya da hastasının çok etkilendikleri, unutamayacakları "an"lar. Yalom hikâyelerini sanki böyle "an"ları anlatmak için yazmış. Bu yaşantılarda hikâye malzemesi var desek, yanlış olmaz o halde. Yalom da, işte, yalın bir dille anlatıyor: Anlatmazsa olmayacakmış.

Bu "psikoterapi hikâyeleri"nin her biri, "kurulmuş" ya da "profesyonel" bir hikâyeden alınabilecek tadı veriyorlar. Yalnız, on hikâyenin onunda da bir kahraman sabit. Terapist. Anlatılanın ne kadarının yaşanmış, ne kadarı-

nın uydurulmuş, kurulmuş olduğu önemli değil nasılsa; aslolan metnin niteliği. Zaten Yalom, diyalogların da, olay örgüsünün de, kişiliklerin de gerçeğe tıpatıp uygun olmadığını baştan belirtmiş.

Kitap, işte böyle, okuru yalnız psikoterapi değil, hikâye üzerine de düşündürüyor. Atmosfer, ayrıntılar, en önemlisi de belirsizlik, olay örgüsünün önüne geçtiğinden. Yer yer *ne olacak* diye merak uyandırsa da, *nasıl* sorusu ile düğüm, ikilem baskın çıktığından.

"Gerçek" hayattaki gibi.

—

NURDAN GÜRBİLEK

YER DEĞİŞTİREN GÖLGE

Ahmet Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay, Yusuf Atılgan ve Bilge Karasu Üzerine Denemeler

"Bir sözcüğe ne kadar yakından bakarsanız, o kadar uzaktan dönüp bakacaktır size. Edebi metinler için de geçerli bu. Bu yüzden bu denemeler, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Oğuz Atay'ın, Yusuf Atılgan'ın, Bilge Karasu'nun yazdıklarını aydınlatma çabası olduğu kadar, bu metinlerin üzerinde gezinen gölgeyi, onlarla aramızda ister istemez var olacak uzaklığı anlamlandırma çabası olarak da okunsun isterdim."

– Nurdan Gürbüz

Metis Yayınları

İpek Sokak No.9 Beyoğlu/İstanbul

Ş E Y H V E A Y N A

Saffet Murat Tura

Freud, insanın daima kendini inandırmaya ve güvenli bir şekilde ikna etmeye çalıştığı gibi bir bütünlük, bir tutarlılık değil de, karşıt eğilimlerin, arzuların acılı bir şekilde çatıştığı bir alan olduğu fikrini analitik patolojik psikolojinin esası olarak kavramaya ilk başladığı dönemden itibaren rüyalara da büyük bir ilgi duymaya yönelmişti. Bugün psikanalitik düşünce ve pratikte rüyalar hâlâ insanın çatışkılı yönlerini anlamak bakımından önemini koruyor. Aşağıda bana bazı bakımlardan hoş gelen ufak bir rüya yorumu oyununu sunuyorum.

* * *

Geçen sonbaharda *Rüya Mektupları** adlı ilginç bir kitap yayınlanmıştı. Kitap, yayına hazırlayan ve çok güzel bir önsözle bize takdim eden Cemal Kafadar tarafından Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan, 17. yüzyılda Üsküp'te yaşamış Asiye Hatun'un şeyhine yazdığı rüya mektuplarını içeriyordu.

Kitabı içerdiği tarihi çerçeve ve yaklaşım sebebiyle büyük bir zevkle okuduğumu belirtmek isterim; ancak mesleki ilgilerimin beni neredeyse elimde olmayan alışkanlıklarla Asiye Hatun'u analiz etmeye yönelttiğini de kaydetmeliyim. Bu rüyalardan yola çıkarak Asiye Hatun'un analitik psikopatoloji açısından incelenmesi, dahası nasıl bir kişiliği olduğunun belirlenmesi, ilk çocukluk deneyimlerinin neler olduğunu bulmak, anne ve babasının bazı kişilik özelliklerini çıkarmak mümkün müydü?

İlk bakışta yüzyıllarca önce, farklı bir kültürel ortamda yaşamış bir insanın gördüğü birkaç rüyadan yola çıkarak kişiliğini, çocukluğunu, anne babasının özelliklerini, bu kişiliğin hastalıklı yönlerini saptamak çok iddialı, hatta saçma görülebilir. Zaten ben de bu yazıda ulaşacağım sonuçlardan

* *Asiye Hatun: Rüya Mektupları*, Oğlak Yay., 1994.

emin değilim; son tahlilde psikanalitik bir düşünce oyunundan öte bir anlam da yüklemiyorum. Çünkü bu yazı geniş ölçüde elimizdeki çağdaş psikanaliz kuramlarına dayanacak ve üstelik bu kuramlar sayesinde üzerine yargıda bulunduğumuz olgu (Asiye Hatun) somut olarak incelenemeyeceğine göre söz konusu teorileri ne doğrulama ne de yanlışlama imkânı olacak.

Üstelik Freud'dan beri pek çok yazarın üzerinde ısrarla durduğu gibi rüyalar psikanalitik açıdan ele alınırken analiz edilenin serbest çağrışımları ön plana alınmalıdır. Her ne kadar bazı simgelerin evrensel olduğu kabul edilirse de rüyanın içerdiği simgeler analiz edilenin çağrışımları çerçevesinde yorumlanmalıdır.

Oysa doğal olarak biz bu şanstan yoksunuz. (Zaten bu nedenle de ağırlıklı olarak teorilere dayanmak zorunda kalıyoruz.)

Ancak beni gene de burada ulaşacağım sonuçların kısmen doğru ya da anlamlı, kayda değer olabileceğine inandıran birkaç nokta var. Bunlardan en önemlisi Asiye Hatun'un gördüğü rüyaların gelişigüzel olmaması. Bu rüyalar psikanalizin sağladığına benzer bir ortamda, psikanalitik aktarım nevrozuna benzer bir çizgide sistematik olarak görülmüş, yani belli bir silsile izleyen rüyalardır. Yani kanaatimce bu rüyalar neredeyse tipik bir analitik kür rüyalarıdır; ya da en azından benzerlik şaşırtıcıdır.

İkinci olarak bu tipte spekülasyon yazıları bizzat Freud tarafından da önemsenmiştir (mesela Schreber ya da Leonardo incelemeleri pek az veriye dayanan çözümlemelerdir) ve ciddi bir bilimsel iddia içermeseler bile mantıki bir iç tutarlılık sayesinde kanıtlayıcı değil ise bile ikna edici özellikler taşırlar.

Bu yazı bilimsel bir kanıt olarak sunulamaz ise de, modern psikanalitik teorilerin çağa ve kültüre bağlı "dekor ve kostüm" paranteze alındığında insan varlığının evrensel bazı yönlerini açıklamaya ve bu yolla kültür ve tarih aşırı bir anlamlandırma –yorumlama– imkânı getirdiğine; yani anlamak eksenli bir insanlık bilimine imkân tanıdığına işaret teşkil edecektir sanırım. Bu son durum da psikanalizin, ne psikiyatride ne de psikolojide başka hiçbir kuramın (mesela davranışçılığın, organikçi teorilerin vs.) hayal bile edemeyeceği çok geniş bir alanda disiplinli bir tarzda düşünebilme imkânları zenginliğini sunduğuna –bu sefer kesin– bir kanıt teşkil eder.

* * *

Yukarıda Asiye Hatun'un rüyalarının gelişigüzel olmayıp, analitik bir ortama benzer bir ortamda sistematik olarak görülmüş rüyalara benzediğini söylemiştim. Nedir bu ortam?

Kafadar'ın önsözünde naklettiği araştırmalarına göre Asiye Hatun, 1630'larda Üsküp'te yaşadığı anlaşılan "ilmiyeden" Kadri Efendi'nin kızıdır. Mektupları yazdığı dönemde evlenme çağını aşmamış olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla beraber, mektuplardan da anlaşıldığı gibi evlilikle ilgili ciddi bir muhalefeti vardır. Kendini dine vermiştir. İlk şeyhi olan Veli Dede ile "esma-yı seb'a"yı (Allah'ın yedi ismi) söyleme mertebesine erişmiş ise de, iki yıl süren bu süreç sonunda şeyhine karşı duyguları sebebini bilmediğimiz bir şekilde değişmiş, soğumuştur. Ruhi gelişmesi durmuş, nefsiyle mücadelede yenilgiye uğramıştır. Bu sebeple bir başka kentte, Uzi-çe'de yaşayan ünlü ve karizmatik bir şeyh olan Halveti tarikatinden Muslihüddin Efendi'nin müridi olmuştur.

Kafadar'ın yorumlarına göre iyi bir eğitimi ve eski dili kullanmasından anlaşıldığı kadarıyla belli entelektüel kapasiteleri olan Asiye Hatun, şeyhi Muslihüddin Efendi'yi hiç görmemiş, bütün ilişkileri mektuplar yoluyla kurulmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla rüyaların anlatılıp yorumlanması "irşad" sürecinin sistematik öğelerinden biridir ve bu çerçevede Asiye Hatun şeyhine rüyalarını yazıp göndermekte, ondan da bazı yorumlar ya da mertebe yükselme müjdeleriyle sınırlı cevaplar almaktadır.

Kafadar'ın önsözünden anladığımız kadarıyla rüyalarını yazıp göndererek mertebe almak gelenekte seyrek değildir. Özellikle kadınların başvurduğu bu yöntem İslam inancında bir temel bulur; inanca göre rüya kendi başına bir anlam taşımaz, ancak yorumlandığında bir mesaj anlamı kazanır. Bu yaklaşım tarzı rüyayı kimin yorumlayacağını, dolayısıyla rüyanın kime anlatılacağını ön plana çıkarır. (Bu noktada dolaylı yoldan önümüzdeki sorunlardan birini aydınlatmak için şimdiden bir girişimde bulunabiliriz; Asiye Hatun'un rüyaları alelade rüyalar değildir; anlatılacağı insan; şeyhi için "görülmüş" –üretilmiş– rüyalardır.)

Asiye Hatun mektuplaşmaya başladıktan bir süre sonra şeyhi Muslihiddün Efendi ölmüş, yerini oğlu Hasan Efendi almıştır. (Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Asiye Hatun yeni şeyhini pek de önemser görünmemektedir.) Bu noktada bilinen ve bizim rüyaları analitik açıdan anlamamıza yardım edecek şey Muslihüddin Efendi'nin kerameti sayesinde gençliğinde içkiye müptela olan oğlu Hasan Efendi'yi kurtarıp doğru yola sokmuş olması. İşte bizim araştırmamıza yardımcı olacak bütün genel çerçeve bu. Acaba bu bilgilerden ve aşağıda ele alacağımız rüyalardan yola çıkarak Asiye Hatun'u tanıyabilecek miyiz? Hatta onun kişiliğini kendi bildiğinden daha derinlemesine inceleyip nasıl oluştuğunu aydınlatabilecek miyiz? Böyle bir zihinsel serüven bana birkaç fosilden hareketle geçmişi kurgulayan bilim adamlarınkinden daha az heyecan verici görülmüyor doğrusu.

Öncelikle yukarıda koyduğum soruyla başlıyorum; Asiye Hatun'un

şeyhi ile mektuplaşması sürüsü ne ölçüde tipik bir analitik kür'ün geçtiği atmosfere benzemektedir?

Psikanalitik bir psikoterapi ya da psikanalizi yürüten bir terapistin sağlaması gereken üç temel kural vardır ki, bunlar analitik atmosferi belirler. Yansızlık (nötralite), isimsizlik ve perhiz.

Nedir bu kurallar? Tanımlanması en zor olan yansızlığı erteleyerek diğer ikisi ile başlayalım. Analitik bir atmosferi temin etmek için analist veya analitik psikoterapist analiz ettiği özne tarafından kişisel olarak tanınmamalı, kişilik özellikleri, değerleri, arzuları, zayıf ya da güçlü yönleri bilinmemeli, özel yaşantısı ufak tefek birkaç özellik dışında gizli kalmalıdır. İsimsizlik kuralı adını alan bu kural aşağıda açıklamaya çalışacağım "aktarma" ilişkisini başlatmak bakımından özel bir anlam taşır.

Perhiz kuralı analiz edenin analiz edileni her türlü tatminden, özellikle (cinsel ya da saldırgan) dürtü tatmininden mahrum bırakması anlamına gelir. Analiz eden edilenle özellikle cinsel bir yakınlaşmaya girmediği gibi onun öfkesi, saldırganlığı karşısında da sarsılmaz, karşı saldırıya veya savunmaya geçmez ve analitik vazifesini sürdürmeye devam eder. Dahası katı uygulamalarda olumlu veya olumsuz mimik, jest ya da sözcük kullanmaz, onayladığını ya da onaylamadığını belli etmez. Klasik analizin eski dönemlerinde bazı analistler perhiz kuralını analiz süresince analiz edilenin cinsel yaşantısını sınırlayacak kadar abartmışlardır.

Analitik bir ortamı teşkil etmek bakımından en önemli kural olan yansızlığa (nötraliteye) gelince; bu kural "klasik (Freudçu) *metapsikolojik*" açıdan analistin (cinsel veya saldırgan) dürtüler ve bunlara karşı savunmalardan herhangi birinin yanında yer almaması, tarafsız kalması ile ifade edilir. Klinik pratikte bu ilke terapistin öğüt, direktif vermemesi, analiz edilen üzerindeki etkisini kullanarak dolaylı yollarla onu yönlendirmeye çalışmaması, onay veya onaylamama belirtmemesi yalnızca bilinçdışı güdülenmeler, arzular ve bunlar karşısında duran savunma mekanizmalarını açıklayan yorumlar vermesi ile kendini gösterir.

Gerçek pratikte bu koşullara tam bir uyum söz konusu olamaz, ancak yaklaşık bir ortam sağlanabilir ve bu ortam ikinci derecede önemli zaman, mekân, ücret vs. gibi düzenlemelerle sabitleştirilir ise analiz edilende kısa ya da uzun bir zaman içinde tipik bir "regresyon" ve bir "aktarma" ilişkisi gözlenmeye başlanır.

Çok karmaşık bir teorik tartışmayı beraberinde taşıyan regresyon kavramının metapsikolojik açıdan tanımlanmasını bir kenara bırakırsak klinik olarak gözlenen ve regresyon adını alan durumu analiz edilenin analiz eden karşısında süreç içinde giderek daha çocuksu (yani şiddetli) duygusal ve ilkel (mantık dışı) düşünsel tepkiler vermeye yönelmesi olgusudur. Kısaca

normal erişkin yaşamda gözlenmesi ve incelenmesi pek zor olan psişik olaylar ortaya çıkar ve bu yolla analiz edilenin bir zamanlar çocukluğunda göstermiş olduğu tepkiler ve genel olarak bilinçdışında aktif olarak çalışan dinamikler incelenebilir, çocukluk anıları canlandırabilir ve anlamlandırılabilir, aktif bilinçdışı süreçler incelenebilir.

"Aktarma" da çok karmaşık, çok yönlü bir teorik tartışmaya bağlanır. Burada basitçe bu kavramın ilk tanımlarından birini; Freud'un "Teknik Yazılar"da verdiği tanımı temel alırsak aktarma analiz edilenin analisti mevcut sevme kalıplarından birinin içine almasıdır. Bu sevme tarzı son tahlilde ilk çocukluk yıllarında analiz edilenin ilk sevgi nesneleri olan anne ve babası karşısında yaşadığı ilişkilerden türediği için, regresyon sayesinde kolaylaşan bir süreçte derinlemesine incelenip çalışıldığında, doğrudan ya da dolayısıyla ilk çocukluk deneyimlerini saptamaya imkân verir.

Dolayısıyla yansızlık, isimsizlik ve perhiz ile belirlenen analitik ortamda derinlemesine yaşanan ve incelenen regresyon ve aktarma analiz edilenin kişilik yapısını, kişiliğinin oluşumunu, hastalıklı yönlerini ortaya koymaya, sistematik olarak incelemeye yönelik bilinen en titiz ve akılcı yöntemdir. İşte bu yönteme kabaca psikanaliz diyoruz. Psikanaliz bu titiz, sabırlı ve sistematik yaklaşım sayesinde bilinçdışında kalan psikolojik süreçleri bilinçli hale getirmeyi başarır.

Klinik pratikte temellenen kanaatim muhtemelen yedi ya da sekiz ana grupta toplanabilecek yirmiye yakın "aktarma" tepkimelerinin olması gerektiği yolundayken, maalesef bugün bunlardan yalnızca üç temel ana grup kesin ve net bir biçimde anlaşılmış ve tanımlanmıştır. Bunlar:

1. Freud tarafından klasik aktarma nevrozlarında gözlenen ve sistematik olarak tanımlanan oidipal aktarma tepkimeleri,

2. Kohut tarafından Narsisistik bozukluklarda gözlenen ve sistematik olarak tanımlanan "benlik-nesnesi" aktarma tepkileri,

3. Kernberg tarafından Bonderline bozukluklarda saptanan ve sistematik olarak tanımlanan "kaotik" aktarma tepkimeleridir.

Bu noktada tekrar Asiye Hatun'a, rüyalarının görüldüğü ortama geri dönersek, bu ortamın analitik ortamla ilginç bir şekilde benzeştiğini, dolayısıyla regresyon ve aktarma olgularının sistematik olarak ortaya çıkmasına elverişli bir ortam olduğunu görürüz.

İlk olarak Perhiz kuralını ele alalım. En önemli nokta şeyhi Asiye Hatun ile cinsel bir yakınlığa girmemiştir. Asiye Hatun'un şeyhine karşı saldırgan duygular beslediğine dair açık bir kanıt olmamakla beraber eğer böyle duygular geliştirmiş olsaydı bile şeyhinin karşı saldırı, intikam ya da çöküntü gibi tepkiler vermeyeceği hemen sezilebilir. Ayrıca Asiye Hatun'un perhiz kuralını abartarak uyguladığı bile düşünülebilir; aktif bir cinsel yaşa-

mı olmadığı gibi ibadet nedeniyle diğer dünya nimetlerinden de elini eteğini çekmiştir. Şeyhinden aldığı muhtemelen birkaç satırla sınırlı ya bir rüya yorumu ya da bir mertebe aldığı ile ilgili mektuplarla yetinmektedir.

İsimsizlik kuralına gelince Asiye Hatun şeyhini hiç görmemiştir bile, hakkında pek çok şey duymuş olması muhtemeldir, ancak onun gerçek kişiliğini, eğilimlerini, arzularını, zayıflıklarını bilmemektedir.

Yansızlık kuralı bakımından sürece bakacak olursak en çok bu kuralın çiğnendiğini düşünebiliriz. Görünüşte şeyh yansız değildir; müridi Asiye Hatun ile aynı ülküleri savunmaktadır, yani belli bir yönü, tercihi vardır. Üstelik müridini zaman zaman ona mertebe vermek suretiyle onaylamaktadır. Bu durumda klasik (yani Freudçu) anlamıyla psikanalitik yansızlık kuralının geçerli olmadığı düşünülebilir. Ancak şimdi nötralite kuralı ile ilgili bir ayrıntıya girmemiz gerekiyor.

Yukarıda Narsistik durumlarda "benlik nesnesi" aktarmalarını tanımladığını belirttiğim Kohut klasik yansızlık kavramını ciddi bir şekilde ele almış ve eleştirmiştir. Kohut'a göre nasıl insan yavrusu boş bir uzaya değil atmosfere doğuyor ise psikolojik bakımdan da salt yansız bir ortama da doğmaz. İnsan için gerçek yansız çevre empatik insani ortamdır. Klasik nötralite anlayışında böyle düzelme en çok Narsistik durumlar için zorunludur der Kohut.

Kohut Narsistik durumlar için temel olarak iki (aslında dört) tane benlik-nesnesi aktarması tanımlamıştır (ki bunlar aşağıdaki incelememizde daha ayrıntılı olarak tanımlanacaktır). 1. İdealize edilmiş, ülküleştirilmiş aktarma ve 2. Ayna aktarması.

İlk Narsistik aktarmaya göre analiz edilen tarafından terapist yüceltilmiş, ülküleştirilmiş bir insan olarak algılanır. Analiz edilen bu güçlü varlığın bir parçası, bir uzantısı; onun tarafından sevilen, desteklenen ve onaylanan bir insan olarak kendini algılamak suretiyle benlik saygısını, kendine güvenini ayakta tutabilir.

İkinci ve daha regresif Narsistik aktarmaya göre neredeyse tam tersine terapist analiz edilenin muhteşem benliğine hayran, analiz edilenin büyüklenmeci teşhirci gösterilerini bir ayna gibi geri yansıtan bir insan olarak algılanır. Analiz edilenin benlik saygısı ve kendine güveni geniş ölçüde terapistin bu işlevine dayanır.

Kohut'a göre her iki durumda da analist katı yansız bir taraf alıp, analiz edilenin bu çocuksu yansıtmalarını erkenden yorumlamaya girişmemeli, analiz edilenin kendisine atfettiği nitelikleri sabırla üstlenip, taktik olarak ve empatik bir şekilde analiz edilenin beklentilerini karşılamalı, ancak süreç içinde, burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz bazı manevralarla gerçekçi yorum çalışmasına girişmelidir.

Kısaca Kohut'a göre en azından Narsistik vak'alar için yansızlık kuralının değiştirilmiş biçimi, analiz edilenin benlik saygısı ve kendine güvenini pekiştirecek şekilde empatik tutumlarla yumuşatılması ile sağlanır.

Şimdi yansızlık kuralının Narsisistik durumlar için Kohut tarafından verilen yorumu göz önüne alındığında, Asiye Hatun'un şeyhi ile giriştiği ilişkinin değiştirilmiş biçimiyle bu kurala da uyduğu görülür. Asiye Hatun şeyhini yüceltmiş, ülküleştirmiş, ona insanüstü özellikler atfetmiş ve onun tarafından takdir edilmeyi, onaylanmayı, kabul edilmeyi beklemiştir. Şeyhi de Asiye Hatun'un atfettiği bütün özellikleri üstlenerek beklentilerini yerine getirmiştir.

Aşağıda daha net ifade etmeye çalışacağım gibi Asiye Hatun'un rüyaları kişiliğinin iki temel ekseni yani hem oidipal (zevk'e yönelik, cinsel ve saldırgan dürtüleri, bunlarla ilgili çocukluk deneyimlerine bağlı geniş ölçüde bilinçdışı çatışkı ve karmaşaları, bunlarla ilgi savunma mekanizmaları) hem de narsisitik (çekirdek benliğinin iki temel bileşeni; ihtiras ve idealleri, ülküleri, benlik saygısı ve benlik güvenini sağlama mekanizmaları, benliğindeki eksikler ve bunlara karşı gelişmiş telafi edici yapılar) açısından ele alınmasına imkân vermekle beraber Asiye Hatun'un kişiliğinin ve bu kişiliğin patalojik yönlerinin esas itibarıyla narsisistik eksende ele alınması gerektiği kanısındayım.

Esas olarak Asiye Hatun'un şeyhi ile giriştiği idealize edilmiş, ülküleştirilmiş ilişkiye dayanan bu tespitim doğru ise şeyhinin tutum ve yaklaşımı tam da Kohut tarafından değiştirilmiş yansızlık ilkesini sağladığını söyleyebilirim.

Böylece benim doktor kafamda spekülatif de olsa metodoloji sorununu halledilmiş varsayıyorum. Bir başka deyişle artık geniş ölçüde analitik bakımdan standardize edilmiş bir ortamda sistematik olarak görülmüş bir dizi rüya ile karşı karşıya olduğumu kabul ediyorum. (Kısaca şunu belirteyim ki Asiye Hatun'un şeyhi ile ilişkisi geniş ölçüde stabilize olduğu için yukarıda Kernberg'in Boderline vak'alar için tanımladığından söz ettiğim "kaotik" aktarma bakımından ele alınması gerekmez. Aynı şeyi bir başka şekilde söylersek Asiye Hatun'un ne kadar yaralanmış ve defektif olursa olsun son tahlilde "iç bütünlüğü olan, iç bütünlüğünü korumaya yönelik" (cohesive) bir benliği vardır. Böyle bir kişiliği temel olarak narsisistik yönleriyle incelemek gerekli; ikinci düzeyde oidipal yönleriyle ele almak yeterlidir.)

* * *

Asiye Hatun'un rüyalarını incelerken öncelikle şu soruyu soralım kendimize: Bu rüyalar kimin için ve neden görülmüştür? Bu rüyalar Asiye Hatun'un idealize ettiği, ülküleştirdiği şeyhi için ve onun tarafından onaylanmak, kabul edilmek, mertebe almak arzusuyla görülmüştür. Yani ne kadar ülküleştirilmiş, yüceltilmiş, inceltilmiş terimlerle ifade edilirse edilsin güçlü görülen, güç atfedilen bir insandan güç almak için görülmüştür. Bu gücün dünyevi ya da ulvi terimlerle ifade edilmesi ikinci derecede önemlidir. Esas olan psikolojik bakımdan Asiye Hatun'un kendine saygısı, güveni, kendisinden memnuniyetidir. Yani esas olarak Asiye Hatun'un narsisizmi ile karşı karşıyayız bu rüyalarda.

İkinci olarak saptamamız gereken olgu bu rüyaların oidipal (cinsellik, saldırganlık, bunlarla ilgili çocukluk çatışkıları ve karmaşalar, bunlara yönelik savunmalar) tonlar da içermesi. Demek ki Asiye Hatun'un narsisistik yönlerine paralel olarak oidipal yönlerini de inceleyeceğiz.

Bu ilk iki noktaya paralel olarak Asiye Hatun'un rüyalarının neredeyse tipik denebilecek sistematik bir silsile izliyor olduğunu bir kez daha kaydetmeliyiz. Rüyaları okurken beni en çok heyecanlandıran olgu bu oldu. Burada ancak dönüm noktası niteliğinde birkaç tanesini ön plana çıkarıp, diğer bazılarına kısaca atıfta bulunacağımız bu rüyalar oidipal düzeyde erotizasyon, suçluluk duyguları ve kadın kastrasyon karmaşası (penis haseti yani kadınsı aşağılık duyguları) yönünde gelişirken, narsisistik düzeyde idealizasyon, ülküleştirmeden büyüklenme ve teşhirciliğe (ayna aktarmasına) doğru gerilemektedir (regrese olmaktadır). Burada kaydetmem gereken noktalar; oidipal temalar rüyaların ancak başında sistematik olarak gözlenebilirken giderek sistematik olarak analiz edilebilme niteliğini yitiriyor. Narsisistik temalar ise tüm rüyaları baştan sona güdüleyen motif olarak kalıyor.

* * *

Asiye Hatun'un şeyhi Muslihiddin Efendi için gördüğü ilk rüya şöyle:

> "Rüyada bir adam gördüm, bana 'Üsküp'le alakasını kesip Uziçe'ye gitmen ve o azizin nikâhına girmen gerekir. Hatunu yoktur. Sen hatunu olup hizmet et. Nikâhtan sonra aranızda yakınlık olur, mübarek eliyle cismine dokunur ve ne kadar beden rahatsızlığın varsa gerek yüzeyde gerek içerde olsun hepsi geçer. Bütün dileklerin yerine gelir. Kalbin teslim olmuştur zaten, duyguların da onun hükmüne girsin. Elbette azizin nikâhına girmen gerekir,' diyerek yön veriyor. Bu konuşanın kim olduğunu çıkaramadım, yalnız kadın değil erkekti. Onun bu sözü beni utandırdı. 'Nasıl söz bu? Benim sevgim ruhanidir. Allahü tealanın makbulüdür. O yüzden kalbim teslim oldu dedim. Yine o adam dedi ki: O azizde beşerlik yoktur. Gerçi görünüşte halk arasında insan görünümündedir, ama sırf ruhtur. Onda hiç beşerlik yoktur. Ama nikâhına girdikten sonra aranızda yakınlık olur, senin bedenine elini sürer, derdine deva, yarana şifa olur, diyorum. Aklın başında ise fırsatı kaçırma diye bana tembih etti. Fakire de sanki

onun nasihatına göre davranıp Üsküp'le ilişkisini kesmeye ve Uziçe'ye gitmeye hazırlanırken bu hal ile uyandım."

İlk rüyada önemle üzerinde durmamız gereken bazı noktalar var: İlk olarak rüya hem erotizasyon (Asiye Hatun'un şeyhi ile ilişkisini erotikleştirerek simgeleştirmesi) hem de idealizasyon, ülküleştirme (şeyhin insan üstü bir varlık olarak yorumlanması) söz konusu.

Eğer yalnızca bu rüyayı göz önüne alsaydık klasik dürtü teorisi açısından şöyle bir yaklaşımda bulunabilirdik; rüyada Asiye Hatun'un bastırılmış cinsel arzuları aktive olmuş, ancak yasaklayıcı ilkel süperego (utanç) ile çatışkıya giren bu arzular idealizasyon ve akılcılaştırma şeklinde bir savunma ile nötralize edilmeye çalışılmıştır. Çatışkı id ile süperego arasındadır, idealizasyon ego defansıdır.

Tamamen yanlış olduğunu söyleyemeyeceğim bu yoruma göre Asiye Hatun'un dine yönelmesi, aşırı baskıcı süperegosu ile çatışmaya giren cinsel dürtülerinin yücelmeye yönelik bir uzlaşımsal oluşumudur. Diğer bir deyişle Asiye Hatun'u dine yönelten temel motif cinselliktir.

Klasik Freudçu çerçevede kalırsak aşağı yukarı böyle bir yorumla yetinmemiz gerekirdi. Asiye Hatun'un cinselliğe ilişkin psişik yönelimlerini, ilgilerini geniş ölçüde kontrol etmeye çalıştığı, dolayısıyla şeyhi ile ilişkisini bilinçdışı bir sürede erotize ettiği, yani bilinçdışında sanki erotik bir ilişki gibiymiş gibi de kavradığı, şeyhine yönelik yüce isimler vererek düşünmeye çalıştığı duygularının, heyecanlarının bir ölçüde cinsellikten türediği doğru olsa gerek.

Ancak bu yorum kanımca erken ve yetersizdir. Çünkü rüyaların bütünün seyri oidipal bir eksende gitmemekte; cinsellik ve saldırganlık dürtüleri, bunlarla ilgili çocuksu çatışma ve kompleksler, bunlara yönelik savunmalar giderek ikinci düzeyde kalmaktadır. Bununla beraber Asiye Hatun'un kişiliğinin ikinci planda da kalsa bazı isterik öğeler içerdiğini kabul etmemiz gerek. Nitekim bu öğeler ilerde tekrar karşımıza çıkacak.

Bence bu rüyada asıl dikkatimizi çekmesi gereken *erken* erotizasyon. Kohut narsistik vak'aların aktarma ilişkisinde ortaya çıkan erken erotizasyon ve oidipalizasyonun uygun biçimde ele alındığında aslında özgün dirençler olduğu kanaatindedir. Bir başka deyişle kişiliğin narsistik ekseni göz önüne alındığında rüyadaki erotizasyon, Asiye Hatun'un cinsellikle ilgili çatışmaları hakkında fikir vermekle beraber temelde büyük güçler atfederek ülküleştirdiği şeyhine bir an önce yakınlaşmak, onunla bütünleşmek arzularının erotize edilmesi şeklinde yorumlanmalıdır. Bir başka deyişle cinsellik bir an önce yakınlaşmaya yönelik arzuları meşrulaştıran savunmadır.

Demek ki rüyanın biri Freudçu (oidipal) diğeri Kohutçu (narsistik) iki yorumu mümkün. İlk yorumda defans olan (idealizasyon) ikincisinde temel motif oluyor, ilkinde motif olan özellik (erotizasyon) diğerinde defans oluyor.

Vak'asına göre her iki yorum tarzı da doğrudur. Asiye Hatun'un rüyalarının bütünü ikinci yorumun doğruluğunu gösteriyor kanaatindeyim. Bir başka deyişle zevk arayışı ve suçluluk duyguları arasında zorlanan bir nevrotik ile değil, benliği ileri derecede zedelenmiş, defektif, benlik saygısını kazanmak için güçlü bir figüre yaklaşmaya çabalayan bir narsisitikle karşı karşıyayız. Rüyaların bütünü bunu gösteriyor.

Bu rüyada dikkatimizi çeken bir nokta Asiye Hatun'un "bazı beden rahatsızlıkları". Buradan yola çıkarak Asiye Hatun'un gerçekten de bazı bedensel şikâyetleri olduğu sonucuna varabilir miyiz? Eğer gerçekten de böyle yakınmaları var ise bunların mahiyeti ne? Gerçekten bazı organik hastalıkları mı var yoksa bunlar psikolojik kökenli (psikosomatik) hastalıklar mı? Ya da (Asiye Hatun'un kişiliğinde bazı isterik öğelerin olduğu varsayımımıza da istinad ederek) konversiyon veya somatizasyonlar mı? Yoksa hipokondriak yönelimler mi? Bilmiyoruz. Ancak Asiye Hatun'un kişiliğinin narsistik ekseninin yaralı olduğu yönündeki tespitimiz doğru ise hipokondria ihtimali ağırlık kazanıyor.

Ancak bizim için önemli olan Asiye Hatun'un rüyada dahi olsa şeyhinden şifa bekliyor olması. Bu, aralarındaki ilişkiyi tipik bir küre yaklaştıran bir başka nokta.

Tekrar Asiye Hatun'un rüyalarına dönersek erotizasyon ve idealizasyonun devam ettiğini görüyoruz. Bu temalar da devam eden rüyalardan birinde (ikinci rüyada), önsözden anlaşıldığı kadarıyla Kafadar'ın da dikkatini çeken bir direk figürü var. Kafadar'ın da tahmin ettiği gibi bunun şeyhe atfedilen güçlü bir fallus olması muhtemel (Asiye Hatun'un çağrışımlarını alamadığımız için emin olamıyoruz tabii). Sadece bir sağlamlık, güç ve iktidar simgesi olmasında. (Bunların her ikisinin de sonuçta aynı kapıya çıktığı düşünülebilir.) Ancak fallus ihtimali tipik oidipal açılışa uyuyor.

Şimdi en önemli rüyalardan birine geliyorum. "Ayna"nın ilk belirdiği rüyaya. Bu rüyaya geçmeden önce Kohut'un tanımladığı narsisistik benliknesnesi aktarmalarına temel teşkil eden çocukluk deneyimlerini ve bunlara dayanan benliğin iki temel bileşenini ele almak gerek.

Doğal olarak erişkin bir ruhi örgütlenmeye sahip olmayan çocuğun henüz gerçekleştiremediği ruhi işlevlerini anne-baba üstlenir. Bu işlevler bakımından ele alındığında anne-baba çocuk için gerçek bir nesne (psikanalitik literatürde nesne öteki insan, başkası karşılığı kullanılır) değil birer benlik-nesnesidir. Yani anne-baba çocuğun henüz oluşmamış benliğinin ta-

mamlayıcı yapılarıdır.

Küçük bir örnekte gözleyelim; sözgelimi bir yaşlarında öfke ya da korkuyla ağlayan bir çocuk düşünelim. Bu manzara ile karşılaşan annenin iç dünyasında empatik olarak benzer duygular oluşacak ve çocuğunu kucaklayacaktır. İkinci adımda empatik yoldan kendi içinde oluşan benzer duygular ile gerçekliği karşılaştıracak, test edecek ve erişkin ruhi örgütlenmesi sayesinde kendi kendini yatıştıracaktır. Üçüncü adımda sakin bir ses tonu, jest ve mimiklerle kendi erişkin ruhi örgütlenmesi içinde başardığı süreci çocuğununkinde de gerçekleştirecek, onu da yatıştıracaktır. Burada çocuğun henüz olgunlaşmamış benliği içinde yapamadığı nötralizasyonu annenin psişizması yapmıştır; anne ve henüz olgunlaşmamış benliğin bir parçası; bir benlik-nesnesidir.

Bu tipte empatik deneyimlerle yeterince karşılaşarak büyüyen çocuk, annenin döneme uygun ufak yetersizlikleri karşısında giderek kendi duygu dünyasını kontrol etmeyi öğrenir; annenin bir zamanlar onun için yaptığı şeyi kendisi için yapmaya başlar yani annenin işlevini dönüştürerek içselleştirir.

Yukarıda ele aldığımız süreç benliğin iki temel bileşeni; ihtiraslar ve idealler ve benlik saygısının kazanılması bakımından da doğrudur. Çocuk henüz gelişmemiş ruhi örgütlenmesinde kendi benlik saygısını, benlik güvenini sağlayacak yapılardan yoksundur. Bu işlevlerin sağlanması geniş ölçüde anne-babanın benlik-nesnesi niteliklerine tabidir.

Çocuğun benlik saygısı ve güvenini dengelemekte birer benlik-nesnesi olan anne-baba ile girişiği iki (aslında dört) temel ilişki kümelenmesi vardır. Bunlardan ilki genellikle annenin empatik "*ayna*" yanıtlarına dayanır. Çocuk büyüklenmeci, muhteşem teşhirci benliği ile kendini gösterir, dış dünyada yapıp-ederken tekrar tekrar dönüp annenin onaylayan empatik yanıtlarına özellikle *gözlerindeki sevgi dolu ışıltıya* bakar. Teşhirci büyüklenmeci yapıp etmelerinin onaylanması, *annenin gözlerindeki ışıltı* bir ayna gibi muhteşem benliğini ona geri yansıtır. Bu empatik yanıt çocuğun temel arkaik narsisizmi yoluyla benlik saygısını, güvenini, kendini sevilebilir ve değerli bir varlık olarak algılamasını sağlayan temel işlevdir.

"Ayna evresi" nosyonu ilk kez Lacan tarafından psikanalitik literatüre sokulmakla beraber, Annenin empatik ayna benlik-nesnesi işlevini, bunun çocuğun benlik saygısı ve kendine güveni için önemini ve söz konusu sürecin gelişim tarzını ayrıntıyla işleyen Kohut olmuştur.

Ayna simgesi narsisizm durumları için tipiktir. İmgesini yansıtan sular teması hatırlanırsa Narsisos mitinden beri ayna hemen bütün toplumlarda narsisizmle alakalıdır. Miti bilsin bilmesin, ister Amerika'da ister Hindistan'da yaşasın bakılmak, görülmek, izlenmek insan varlığının kökeninde

yer alan arkaik duygular ve bunlarla ilgili defansları harekete geçirir. Buna da Sartre'ın ve Merleau-Ponty bazı hoş fenomenolojik değinmelerine yerimiz olmaması üzücü.

Annenin ayna benlik-nesnesi işlevini yerine getirmedeki eksiklikleri eğer çocuğun gelişim düzeyine uygun ise çocuktaki muhteşem, büyüklenmeci teşhirci arkaik benlik giderek olgunlaşacak ve erişkin benliğin uygun, kabul edilebilir ihtiraslarına dönüşecek, öte yandan da annenin ayna işlevleri içselleştirildiği için benlik saygısını koruma, kendine güven giderek daha az dışa bağımlı olacaktır. Benliğinin bu kutbu yeterince gelişmiş bir insan kendine güvenini, saygısını, kendinden hoşnutluğunu korumak için dış dünyada daha az hayran olunmaya, onaylanmaya, beğenilmeye gerek duyacaktır. Eleştirilere daha az duyarlı olacak, alınganlık, çabuk zedelenebilirlik, saldırı karşısında depresyon veya öfke gibi yanıtlar geliştirmeye daha az yatkın olacaktır. Bu insanlar gerçekçi ve dengeli bir şekilde iddialı, güvenlidirler.

Anne'nin kişiliğindeki bazı bozukluklar ya da talihsiz bazı olaylar (mesela annenin bedensel hastalıkları vs.) nedeniyle bu ayna işlevi yerine getirilemez ise erişkin yaşamda kabaca şu sonuçlar ortaya çıkar: Anne'nin ayna işlevi dönüştürülerek içselleştirilemediği için özne benlik saygısını korumak için sürekli dış desteğe, onaya, sevilmeye hatta hayranlığa gereksinim duyar, benlik saygısını başka türlü koruyamaz. Yani eksik olan psişma içi yapılarını telafi edecek benlik-nesnelerine gereksinim duyar. Kolay zedelenir, alıngan ve güvensizdir.

Öte yandan hüsrana uğramış büyüklenmeci, teşhirci arzular gelişip olgunlaşmaya, dengelenmeye fırsat bulamadan bilinçdışına bastırılır veya kişiliğin bütününden ayrı tutulan, kimseyle paylaşılmayan çocuksu büyüklük fantezileri halini alır. Bu fanteziler öznenin benlik saygısı yitimlerinde devreye girerek savunma işlevi görebileceği gibi bazı durumlarda cinselleştirilerek başta teşhircilik gibi çeşitli sapıklıklara yol açar.

Teşhirci, büyüklenmeci benliği, kendini, fikirlerini ortaya koyma gerilimi ve utanç, küçük düşme korkuları arasında bunalan bir özne böyle bir gelişimin tipik sonuçlarından biridir. Depresyona yatkınlık, öfke krizleri hipokondriazis ... Dikkat edilirse burada psişizma içi bir çatışkıdan çok ayna işlevinde bir eksiklik ve çocuksu büyüklenmeciliğin ve teşhirciliğin olgunlaşamamasından kaynaklanan bir gelişimsel duraklama vardır. Kohut burada tipik bir tarzda Freud'dan ayrılır.

İşte bu nedenle Kohut klinikte ayna transferi adı verilen ve arkaik büyüklenmeciliğin terapötik ortamda reaktivasyonu ile karakterize olan durumlarda (yani ayna aktarmasında) önplanda yorum değil empatik ayna yanıtları kullanılması gerektiğini düşünüyor.

Ayna ihtiyaçlarının giderek olgunlaşmaya başladığı bir dönemde, giderek kendini bu dünyada küçük bir varlık olarak algılamaya başlayan çocuk için ikinci bir benlik saygısı, benlik güveni sağlamaya yönelik mekanizma devreye girer. Bu anne-babanın özellikle babanın idealizasyonu, ülküleştirilmesidir. Bu aşamadaki çocuk babasını güçlü, ideal bir varlık olarak algılar. Kendine güveni onun tarafından benimsenmesine, onaylanıp sevilmesine bağlıdır. Bu yüce varlığın bir parçası, bir uzantısı olarak güçlü, güvenlidir. Bu yüce varlık onun yol göstericisi doğruyla yanlışı ayırt etmesini sağlayacak rehberi, bu dünyada ne gibi amaçlar, ülküler geliştirilerse saygın bir insan olunacağının modelidir.

İdealize edilmiş, ülküleştirilmiş baba ve anne ile yakın bir ilişki kurma imkânını bulan çocuk zamanla onlardaki yetersizlikleri dereceli olarak kavrarken onlardan kendine uydurarak devşirerek içselleştirdiği idealler, ülküler sayesinde benliğinin ideallerini oluşturur.

Böylece benliğin iki kutbu vardır: ihtiraslar ve idealler. İhtiraslar büyüklenmeci, teşhirci arkaik benlikten gelir. Kısa zamanda doyum almaya, bir an önce üstünlük sağlamaya yöneliktir. Oysa idealler, idealleştirilmiş, ülküleştirilmiş anne-baba imagolarından kaynaklanır, uzun vadeli hedefleri, doğruları gösterir. İhtiraslar bireydeki psişik gerilimi artırır, heyecan ve coşku verirken, idealler sakinleştirir, yatıştırır uzun vadeli, kimi kez çileli ama daima daha olgun hedeflere yönelirler.

Normal bir erişkinde benliğin bu iki kutbunun yeterince olgunlaşıp, gerilimli de olsa armonik bir bütün içinde çalışması beklenir. İhtiraslardan, büyüklenmeci eğilimlerden kaynaklanan heyecanlar, ülküler ve ideallerle dengelenir; büyük çaba gerektiren sanat ürünlerinin, bilimsel çalışmaların, yaratıcı işlevlerin ardında böylesine dengelenmiş bir benlik vardır.

Narsisistik bozukluğu olan bireylerde ise benliğin her iki bileşeninde de, biri daha ağır olmak üzere olgunlaşma durmuştur, çocuksu ilişki kurma ihtiyaçları (benlik nesnesi ilişkisi ihtiyaçları) varlığını sürdürür. Bu ihtiyaçlar bilinçdışına bastırılmış veya kişiliğin bütününden ayrı tutulan fanteziler halini almıştır. Ancak uygun ortamlarda, mesela psikanalitik ortamda, yeniden aktive olurlar ve dengeli bir şekilde derinlemesine incelenebilir, geliştirilebilirler. Şunu da belirtmek gerekir ki benliğin bir kutbunun (özellikle ideallerin) yeterince iyi dengelenmiş, olgunlaşmış olması dahi iyi işlev gören bir benlik oluşturmada yeterlidir. Mesela kalemi eline aldığında çocuksu coşkular ve heyecanlarla kimi kez bilinçdışı, başarı fantezileri, büyüklenmeci teşhirci gerilimlerle yazmakta güçlük çeken bir yazar eğer yeterince sağlam ideallere sahip ise bir süre sonra kendini yatıştıracak, duygularına egemen olacak ve coşkularının etkisiyle ulaştığı değerli verileri dingin bir şekilde ürününe yansıtabilecektir. Bu yolla çocuksu arkaik narsisistik

ihtiyaçlarını dolaylı ve *uzun* yoldan karşılarken, stabil ve üretken benliğinin işlevselliğinden erişkin bir tat alacaktır.

Bu genel "benlik psikolojisi" ve narsisizm bilgisinden sonra Asiye Hatun'un "ayna" ile karşılaştığı ilk rüyayı inceleyelim: (Rüyayı kısaltıyorum.)

"Sonra bir gece bir miktar gaflet sırasında gördüm ki Efendi Hazretleri gelmiş. Mübarek göğsünü açtı. Gördüm ki mübarek göğsünde güneş gibi bir ayna var. Güneş gibi yuvarlak, çok ışıklı, rengi gayet parlak, altına benziyor. O aynanın ışığı mübarek beyaz sakalının arasından çıkıyor ve şule veriyor. Öyle bir ayna ki tabiri imkânsız. Kısacası dünyada hiçbir şeye benzetemem. Yuvarlaklığı güneşe benziyor, ama ışığı güneş gibi değil. Bir acayip nesne ki göz görmüş değil. Yani o ayna mübarek göğsünde kurulmuş, geçici olarak oraya konmuş değil. Sanki mübarek cisminden oluşmuş. Aynayı bana gösterip buyurdu ki 'Bu aynanın içine bakan, Hazreti Allah'ın cemalini görür.' Sonra mübarek göğsünü örttü. Ama hakire içine bakmadım, ancak aynayı gördüm." ... "Üç kere mübarek eliyle başımı sıvadı. 'Şimdiden sonra benimsin,' diye buyurdu. Bu keyifle uyandım..."

Şiddetli ışık oyunları ile coşkulu bir şok etkisi yaratan bu mutlu rüya her şeyden önce görenin o dönemdeki ruh hali hakkında fikir verici. Böyle bir rüyayı gören kişinin depresif ya da sıkıntılı olmasına imkân yok. Asiye Hatun'un bu rüyayı gördüğü sırada kendisiyle barışık, kendinden memnun hatta coşku ve sevinç dolu olması lazım. Rüyadaki bu patlayan ton ayrıca genel olarak duygu dünyasının nötralize olmadığını, olgunlaşmadığını, "bir bayram sevinci" yaşayan çocuğunkiler kadar coşkulu olduğunu gösteriyor. (Normal erişkin bu tipte patlayıcı çarpıcı rüyaları pek az görebilir.)

Bu rüyayı içerdiği ayna simgesi açısından ele alırsak, aynanın İslam kültüründe kazandığı özel anlam ne olursa olsun, evrensel olarak narsisistik gereksinimleri, muhteşem büyüklenmeci teşhirci arkaik benliğin relativasyonunu düşünmemiz gerek. Rüyaya göre aynaya bakıldığında –yani normal olarak kendi imgesinin görüleceği durumda– Allah'ın cemalinin görünecek olması da ayna da yansıyacak imgenin muhteşem, büyüklenmeci karakterini açıkça ortaya koyuyor zaten. Fakat bu aynaya henüz bakmıyor Asiye Hatun, sadece Şeyhi ile ilişkisindeki regresif süreçte erişeceği en arkaik noktayı, bastırılmış narsisistik büyüklenmeciliğini, muhteşem teşhirci çocuksu benliğini işaret ediyor. Nitekim rüyalar idealize edilmiş, ülküleştirilmiş narsistik benlik-nesnesi ilişki kümelenmesinden, Allah'ın cemalini içine bakana gösteren ayna simgesiyle, yani Asiye Hatun'un bastırılmış kendi öz muhteşem büyüklenmeci çocuksu benliğinin imgesinin açığa çıkmasıyla son bulacak.

Kısaca bu rüya Kohut'un narsisizm için tipik olarak tarif ettiği idealize, ülküleştirilmiş ilişki kümelenmesinin gelecekte daha regresif bir narsisistik

kümelenmeye, ayna ilişkisi kümeleşmesine dönüşeceğini haber veriyor.

İlk defa bu rüya ile Asiye Hatun'un benliğinin esas zedelenen kısmının annesiyle giriştiği "ayna ilişkisinde" yeterince empatik yanıtlar alamayan muhteşem, büyüklenmeci, teşhirci arkaik benlik ve bundan türeyen ihtiraslar olduğunu saptıyoruz. Asiye Hatun'un bastırılmış ya da kişiliğin bütününden ayrı tutulan şiddetli çocuksu duygular, heyecanlar ve coşkularla yüklü üstünlük fantezileri, ihtirasları vardı. Şeyhi tarafından onaylanarak mertebe alması, Allah'a yaklaşması bastırılmış ve bastırıldığı için gerçeklikte dönüşerek olgunlaşma fırsatını bulamamış çocuksu ihtirasları, muhteşem büyüklenmeci arzularının idealize edilmiş ilişki yoluyla kontrol edilmiş bir tarzda erişkin benliğine katılmasını sağlıyordu.

Rüyadaki çocuksu coşku ve mutluluk arkaik narsisistik coşkularının sonunda hipomanik sıkıntılı taşkınlık, aşırı uyarılma tehlikesi olmadan gün ışığına çıkabilme imkânı bulmasıyla ilişkiliydi. Bu ise Asiye Hatun'un annesinin kızının narsisizminin teşhirci büyüklenmeci muhteşem çocuksu benliği karşısında (şimdilik anlayamadığımız sebeplerle) duyarsız kaldığını hatta tam tersine utandırıcı, bastırıcı bir işlev üstlendiğini gösteriyor. Asiye Hatun'un benliğinin nispeten sağlam kısmı ise bir alim olan babasıyla kurduğu idealize, ülküleştirilmiş ilişki sebebiyle kazandığı ülküleri, idealleri. Benliğinin bu ikinci kutbu kanalıyla şeyhi ile kurduğu idealize aktarma ilişkisi sayesinde bastırılmış arkaik narsisistik coşkularını tehlikesizce benliğine kabul edebiliyor olduğunu söyleyebiliriz. Sıradan bir anlatımla şeyhi ile ülküleştirilmiş ilişkinin sağladığı güvenli yol sayesinde Asiye Hatun çocuksu narsisistik ihtiraslarını, coşkularını ideallere dönüştürme, uzun vadeli hedeflerde kullanma imkânı buluyor ve benliği yeni–den– tattığı bu çocuksu coşkunun heyecanı ile sarsılıyor. Şeyhin bedeninin bir parçası olan ayna (idealize benlik-nesnesi ile kendi arkaik narsisistik imgesinin yansısının bir bütün teşkil etmesi) coşkulu bir bayram sevinciyle benlik saygısının, benliğine güveninin hızla yükselmekte olduğunu gösteriyor.

Bu rüyayı izleyen bir "gizli yol" ya da kısa yol rüyası var ki, yukarıdaki tespitlerimizi doğruluyor. Kısaca özetlemekle yetinmek zorunda olduğumuz rüyaya göre Asiye Hatun evinde yerin altından Medine'ye giden kısa gizli bir yol bulur. Bu yolu kimse (aptalın biri) görmesin diye tıkar. Ayrıca önemle belirtelim ki rüyadan anladığımız kadarıyla o günlerde gerçek yaşamda Asiye Hatun'un suçluluk duygularına sevk eden şeyhe karşı bir isyan söz konusudur.

Medine'ye giden biri uzun diğeri kısa iki yolu benliğin idealler ve ihtiraslar şeklinde özetlenen iki kutbu olarak düşünebiliriz. (İnsanlar teorik olarak bunu bilmese de pratikte daima benliklerinin içeriklerini hissederler.) İdealler uzun ve meşagatli yoldur. İhtiraslarsa kısa zamanda tatmin bekler.

Asiye Hatun, bir önceki ayna rüyasında aktive olduğunu gördüğümüz ihtiraslarını (arkaik narsisizmini) toprağın altına –bilinçdışına– gizlemektedir. Bununla beraber Asiye Hatun'un bu yolu gizlice ne zaman isterse kullanabileceği gibi bir düşüncenin rüyada yer aldığı düşünülürse bastırmanın tam olmadığı, yalnızca şeyhinden (aptalın biri) gizlemeye yöneldiği, kişiliğinin bütününden ayrı bir yönde gizli tutmaya yöneldiğini söyleyebiliriz. Asiye Hatun çocuksu ihtiraslarından vazgeçmemiştir; ancak mertebe almak paradoksal bir şekilde mütevazı olmaya bağlandığı için (ki bu ilginç ikiyüzlülüğe ilerde yine değineceğiz), daha önce aktive olan muhteşem arkaik benliği sebebiyle kendine güveni belki biraz kontrolsüzce artıp isyankâr olması sebebiyle bu fantezilerini şeyhinden gizleme yolunu tutmuştur.

İzleyen rüya muhtemelen o sıralarda Asiye Hatun'un yaşamında meydana gelen olaylardan etkilenmiş. Bir sipahi ile evlenmeye karşı tepkisini ve Muslihüddin Efendi'ye bağlılığını, nikâhlanacağı fantezilerini, arzularını anlatan bir rüya. Yorumu daha sonra daha açık verilebilir. Ancak rüya anlatısı şu cümleyle bitiyor: "Kendimi onunla (şeyh ile) nikâhlı bilip bu safa ile uyandım."

Rüyalar, bu rüya ile birlikte ilginç bir şekilde ağırlıklı olarak idealize, narsisistik boyuttan ağırlıklı olarak erotize-oidipal tonlara kayıyor. Neden? "Kısa yol" rüyasının Şeyh ile ilgili bir düş kırıklığına işaret etmesi muhtemel. Bu düşkırıklığının sebebini bilmiyoruz, ancak Asiye Hatun'un şeyhinden gizlemeyi tercih ettiği bazı şeyler var. İdealizasyondaki geçici çöküş erotizasyonu ön plana çıkarmış olabilir. Ayrıca güncel olarak bir talibin (sipahi) çıkmış olması da bu süreci pekiştirmiş olabilir.

Aradaki bir rüya atlanır ise izleyen iki rüya tipik oidipal tonda.

"Yine bir defa: Yine bir gece güzel yüzlü bir kadın gördüm. Pek genç değil. Kim olduğunu bilmiyorum. Ama Üsküplü'ye benzemiyor. Birisi gelip bana dedi ki: 'Bu kadın, aziz hazretlerinin karısı, oğullarının annesidir. Onlardan değildir.' Fâkire bayağı utandım. Bilmeden saygıda kusur ettiğime özür dilerken, o kadın: 'Yaklaş. Kulağına bir iki söz söyleyeyim; kimse işitmesin,' dedi. Ben yaklaşınca kulağıma şunu söyledi: 'Efendi sana bol selam ve dualar gönderdi. Hem buyurdu ki 'Sana müjde olsun. Senin ruhunu yaramaz işlerden geçirdik. Mesela içki gibi. Daha onun gibi ne varsa, o yaramazlıklardan geçirdik.' Şimdiden sonra hatırını hoş tut,' diye haber alınca çok sevindim."

"Yine bir gece rüyada gördüm ki birkaç berbat suratlı kadın. Gözleri kör. Bir kadın o kör kadının önünde oturmuş sanki onun gözlerine ilaç sürüyor gibi. Kör kadından kalbime sıkıntı geldi. 'Acaba kimdir?' diye düşünürken kadın dedi ki, 'İşte dünya benim. Bil ve öğren.' Bunu öğrenince bana gazap geldi. Karıya ciddi küfredip 'Bre mekkâre, tarane, sahrare, bre veliler aldatıcı, şeker gösterip zehir içirici. Yürü git yanıma gelme. Kardeşlerim sana nikâh kıyıp sonra tez elden boşadılar, ama ben sana nikâh kıymadım ki boşayayım. Yürü git, yanıma gelme,' diye sıkı sıkı tenbih ederken, o melune bana, 'Eğer bana muhabetin olmasa kırmızı atlastan hoşlanmazdın,' diye seslendi. Bana bayağı bir kızgınlık geldi. Bu gazapla uyandım. Bu düşün daha çok ayrıntısı var."

Üst üste gelen ve tüm rüyalarda yegâne kadın figürünü (birinde açıkça Şeyh'in karısı) içeren bu rüyalarda suçluluk duyguları, utanç, korku, organ kaybı (kastrasyon) temalarının dışında ilk ve son kez Asiye Hatun'un saldırgan dürtüsü, öfkesi ile karşılaşıyoruz.

Asiye Hatun'un şeyhi ile idealize, ülküleştirilmiş ilişkisini bir ölçüde erotize de ettiği düşünülür ise, oidipal kümelenmedeki tipik açılışlardan birini görüyoruz.

Aktarma ilişkisi erotik ton aldığında duygular yoluyla (yani çocukluk çağında yaşanan duygu tonlarının güncel olarak reaktive olması dolayısıyla bu duygular kılavuzluğunda çocukluğun benzer deneyimlerinin hatırlanması sayesinde) çocukluk döneminin cinsel aşkı, rekabet, kıskançlık, saldırganlık, suçluluk duyguları ve cezalandırılma korkularıyla yapılanan oidipal aşaması incelenebilecek bir açıklık kazanır.

Asiye Hatun'un şeyhi ile ilişkisinde erotizasyonu (nikâhlanma arzuları) tipik bir şekilde oidipal suçluluk duygularını reaktive etmiştir: Şeyhin karısı karşısında utanç, "saygıda kusur", "özür dileme" temaları "ruhunun yaramaz işlerden geçirilmesi".

Ancak bu rüyada ilginç bir tema daha var; Kafadar'ın önsözünden şeyhin oğlunu içkiden kurtarmış olduğunu öğrenmiştik (yukarıya bakınız). Rüyadaki bir ayrıntı (rüyaya göre Asiye Hatun'un içkiden kurtarılması) tipik bir tarzda şeyhin ailesinin çocuğunun bir özelliğini tekrar ediyor. En kısa anlatımıyla Asiye Hatun'un içinde reaktive olan oidipal çocuk kendisini Şeyhin ve karısının çocuğu gibi değerlendiriyor.

Asiye Hatun'un "cici kız" olup özürler dileyip uslandığı, suçluluk duygularıyla "annesine" boyun eğdiği rüyayı tam da bekleneceği üzre bomba gibi kadına (şüphe yok ki anneye) yönelik şiddetli öfke, kadını fallik sadizm yoluyla aşağılama, organ eksikliği (kastrasyon), korku tonlarıyla dolu vahşi bir rüya izliyor. Oidipal dönemdeki kız çocuğunun annesine yönelik ambivalan (iki yönlü) duygularının, yönelimlerinin negatif, saldırgan kutbunu dile getiren bu rüya bir kastrasyon rüyası olması sebebiyle Asiye Hatun'un kişiliğinin bir bileşeni hakkında; kadınlığı algılayıp yaşayışı bu dünyada bir kadın olma tarzı hakkında özellikle fikir verici. Ancak bununla da bitmiyor. Bu rüya eğer yanılmıyor isem aynı zamanda temel ayna benlik nesnesi (annenin empatik onaylayıcılığı) hakkında da önemli ipuçları sağlıyor. Bu ikinci noktaya ilerde döneceğim.

Freud, Lacan'ın da ısrarla üzerinde durduğu gibi, son yazılarından birinde erkek ve kadın kastrasyon kompleksinin klasik psikanalizin sonlandırılamaz noktalarından biri olduğunu söyler. Oidipus kompleksinin bir parçası olan bu kompleks yalnızca cinsellikle ilgili bir cezalandırılma tehdidi ya da bir eksiklik, yetersizlik duygusu olmaktan öte erkeğin ve kadının er-

kek ve kadın olma (ya da aslında bir türlü olamama) tarzları hakkında bilhassa fikir vericidir.

Freud tarafından kökeni kadın ve erkek cinsel organlarının farklılığının çocuk tarafından algılanmasına (dolayısıyla narsisistik beden imgesi sorunsalına) bağlanan bu karmaşa giderek oidipus kompleksinin bir parçası haline gelir. Klasik olarak oidipus içinde erkek çocuğun annesine yönelik cinsel arzuları ve babasıyla ilgili kıskançlık, öfke duyguları nedeniyle babası tarafından penisi kesilerek cezalandırılacağı korkularına dönüştüğü kabul edilen bu karmaşa, iki olguda net bir şekilde çözümlediğim ve geniş ölçüde aşağıda açıklayacağım kadın kastrasyon kompleksine (penis haseti; kadınlık aşağılık duygularına) benzeşen bir bileşen de içerir kanaatindeyim. Yaptığım iki analitik incelemeye göre küçük erkek çocuğun erişkin kadın (anne) karşısında yaşadığı yetersizlik duyguları, penisinin küçüklüğü şeklindeki aşağılık duyguları, oidipal rakibinin güçlü ve büyük penisine karşı gizli bir hayranlık, aynı zamanda öfke duygularına yol açar. Burada kelimenin kadındaki penis haseti anlamında tam bir haset söz konusudur; iyi, güçlü, güzel olana karşı öfke. Çünkü küçük oğlan çocuğu oidipal rakibi (babasının) gücüne hayran olduğu penisi karşısında aşağılık duyguları geliştirir ve gücünü idealize ettiği bu organ sırf varlığı sebebiyle ama kendi küçüklüğünü, yetersizliğini hatırlattığı için, varlığıyla onu aşağıladığı için öfke uyandırır. Öfkesi nedeniyle tahrip etmek istediği bu organ burada ayrıntısına giremeyeceğimiz projektif mekanizmalar sebebiyle babası tarafından kendi penisi kesilmek suretiyle cezalandırılacağı korkularına yol açar.

İki vak'ada net olarak incelediğim bu fenomen en azından bazı durumlarda erkek kastrasyon komplesinin de hem erişkin kadın hem de erişkin erkek karşısında yetersizlik, aşağılık duygularını içermesi sebebiyle geniş ölçüde kadın penis hasetine benzer bir bileşen de içerdiğini gösteriyor. Çocukluk kastrasyon komplesinin erişkin erkek bilincinde penisinin küçüklüğü, erken boşalma (işlevsel olarak kısa, küçük penis), iktidarsızlık (büyümeyen penis), kadın karşısında "*küçük* düşme" (yani Türkçede ilginç bir yorumla çocuk durumuna düşme) gibi kaygılara da dönüştüğü hatırlanır ise ve bu tipte kaygıların erkeklerde ne denli yaygın olduğu düşünülür ise, üstelik erkekte cinsel rekabete karşı şiddetli tahammülsüzlük, cinsel olarak mukayese edilme kaygılarının yol açtığı cinsel partner karşısında aşırı kontrolcü tepkiler de değerlendirmeye alınır ve buna bağlı olarak erkeklerin paradoksal bir tarzda gerçek hoşlandığı kadınlardan kaçındığı düşünülür ise, yaptığım incelemelere göre oidipal anne'nin empatik yetersizliğine bağlı bu bileşenin (yani kadın penis hasetine benzeyen bu bileşenin) erkek kastrasyon komplesinin önemli bir boyutu olduğu kabul edilmelidir kanısındayım.

Paradoksal bir şekilde, yukarıda verdiğim erkek kastrasyon kompleksi-

nin kadın penis hasetine benzediği noktaları anlamak daha kolay iken, kadın penis hasetinin yani kadınsı cinsel aşağılık duygularının kökenini anlamak daha zordur. Klasik Freudçu çerçevede, biyolojik olarak erkeklerin üstün olmasına yani biyolojik filogenetik (türün evrimine ilişkin) sebeplerle, diğer memeli türleri ve bilhassa yüksek primatlarda olduğu gibi insan türünün erkek cinsinin güçlü, zeki, atak, döğüşken, aktif ve egemen cinsiyet olması, küçük kız çocukta penis (genel olarak erkek) karşısında hayranlık ve aynı zamanda bu organın (genel olarak erkeğin) varlığının kendi eksikliğini, yetersizliğini hatırlatması sebebiyle kimi kez iğrenme vs. gibi duygularla kendini belli eden şiddetli bir öfke (yani haset) dolayısıyla projektif mekanizmalarla bu organ (ve genel olarak erkek tarafından) cinsel yoldan aşağılanma, zarar verilme korkuları gelişir. Sosyo-kültüralist psikanaliz okulları ise kadındaki penis hasetini tamamen kültürel verilere, penisin (ve erkeğin) bilinen toplumlarda ayrıcalık atfedilen değerine bağlarlar.

Küçük kız çocukta penis haseti diğer kadının (annenin) ve genel olarak kadınların aşağılanmasına, toplumsal kadın rolünün küçümsenmesine yol açarken bir kadın olarak kendini ayrıcalıklı, farklı (erkeklerin becerilerine daha çok sahip) bir kadın olarak algılamaya sevk eder. Öte yandan aşağılık duyguları altındaki kadın bu duygularını inkâr etmek, bastırmak ya da kontrol etmek için erkeklerle ilişkisinde yarışmacı bir tavır alır. Bu sebeplerle kadın cinsellikte daha çok sevildiğine (incitilmeyeceğine, küçümsenmeyeceğine) inanmak ister.

İsterik yapılarda bu eğilim kaprisli tutumla kendini belli eder. Öte yandan eşiti ve yaşıtı bir erkeğin sırf erkek olmasından kaynaklanan egemenliğini kabul edemediği için bu egemenliği akılcılaştırarak kabul edebileceği erkeklere; özellikle yaş bakımından veya bilgi bakımından veya sosyal mevki ve statü bakımından kendinden üstün erkeklere yönelir. Penis hasetinin bu paradoksal sonucu oidipal baba sevgisi ve şefkatinin devamcısı figürlere yönelmesi (ki kadında oidipus karmaşasının çözümü daha zordur) ve narsistik bakımdan da güçlü bir figürle bütünleşme yoluyla kendine saygı ve güveni artırma gibi farklı gelişimsel yollardan gelen bileşenlerle güçlenir. Daha nadir bazı durumlarda (burada incelediğim iki narsistik özellikli vak'adaki dinamiklere göre konuşuyorum) oidipal babanın küçümseyici, cezalandırıcı özellikleri ön planda ise (karizmatik özellikli erkeklere yönelik beğeni ve özlem kişiliğin bütününden ayrı tutulmaya çalışılan fanteziler de korunmak kaydıyla, bu figürlerin uyandırdığı anksiyöz durum sebebiyle) eş seçimi tam tersine kadının kendisine yapılmasından korktuğu şeyi eşine yapabileceği koşullarda, yani kişilik olarak erkeğin güçsüz, bağımlı veya çocuksu veya sosyal bakımdan kadından aşağı olduğu koşullarda gerçekleşir. Ya da pek çok evlilikte söylenebileceği gibi yoğun düş kırıklıkları-

na bağlı olarak kadının eşini algılayışı birinci durumdan ikincisine doğru kayar, dönüşür.

Psikanalitik bakımdan en iyi koşullarda sürdürülen analizlerde dahi çözüme varması zor olduğu bilinen erkek ve kadın kastrasyon karmaşalarının erkek ve kadının sadece cinsel yaşamlarını değil (ki kimi kez en az etkilenen kısım budur) genel olarak kadın ve erkek oluş (veya, bir kez daha belirtmek istiyorum, olamayış) tarzlarını geniş ölçüde belirlediğini kaydettikten sonra Asiye Hatun'un kastrasyon rüyasına geri dönebiliriz.

Rüyada organ kaybı göz ile ilgili olarak ortaya çıkıyor. Oidipus mitinde ensest (cinsel suç) sebebiyle kaybedilen organın göz olduğunu hatırlatmak isterim. Bununla beraber göz'ün Asiye Hatun'un psiko-dinamiğinde narsistik bileşen bakımından üstbelirlendiğini düşünüyorum. Yani göz sadece oidipal değil bence ağırlıklı olarak narsisistik bir tema da alıyor. Bu noktaya aşağıda geri döneceğiz.

Kör kadın (organı eksik kadın) Asiye Hatun'da bir sıkıntı, bir huzursuzluk uyandırıyor. Bu gelişimsel açıdan kadın-erkek bedensel farklılıklarının algılandığı döneme denk düşüyor. (Oidipus dönemindeki kız ve erkek çocuklar vajina'nın varlığını inkâr eder ve penisin eksikliğini, yokluğunu erişkinin sakat bir insana bakmasındaki tedirginliğe benzer bir kaygıyla yaşarlar.)

Kör kadına (şeyhe aktarma açısından şeyhin karısına, aynı duyguların çocuklukta duygu hafızası yoluyla bağlandığı gelişimsel açıdan anneye ve genel olarak kadına) yönelik aşağılama ve öfke fallik sadizme dayanıyor: "Kardeşlerim sana nikâh kıyıp sonra tez elden boşadılar." Kadının cinsel nesne olarak kullanılıp aşağılanması temaları elbette Asiye Hatun'un kendi iç dünyasındaki korkuları da dile getiriyor.

Asiye Hatun'un muhtemelen yaşıtı ve eşiti sipahi ile evlenme karşısında tepki duyduğunu, buna karşılık yaşlı ve bilge şeyh ile evlenmek arzularını biliyoruz. Bu tutum iki yönden gelen motiflere dayanıyor olmalı; yaşıtı ve eşiti bir erkek tarafından aşağılanma kaygıları veya onunla yarışmacı bir tavıra girme eğilimleri nedeniyle koca olarak onun egemenliğini kabul edememe, bunlara paralel olarak şeyh tarafından küçümsenme, zedelenme kaygılarının azlığı, baba şefkati göreceği beklentileri, güçlü karizmatik figürle bütünleşme arzuları (ki eğer yorumlarım doğru ise esas belirleyici faktör bu) ve yaşı ve statüsü göz önüne alındığında şeyhe boyun eğmenin kadınsı aşağılık duygularını uyandırmayacak akılcılaştırmalara imkân vermesi.

Öte yandan Asiye Hatun'un alışıldık kadın rollerine girmemek gibi bir eğilimi vardı (evlenmemesi, kendini ilime, dine vermesi vs.). Rüyada kadına "ben sana nikâh yapmadım" demesinin içerdiği "sanki yapabilirmiş",

sanki erkekmiş, aşağıladığı bu kadın karşısında erkek özellikleri taşıyormuş hisleri de ayrıca ilginç.

Bütün bu yapılanma (oidipal ve kastrasyon temalarının yapılanması) Asiye Hatun'un kişiliğinde nevrotik-oidipal boyutta kuvvetli histerik öğeler bulunduğunu gösteriyor. Hatta narsisizm karşısındaki analitik bilgilerimiz gelişmemiş olsaydı Asiye Hatun'un histerik olduğunu söyleyebilirdik. Oysa Asiye Hatun'un şeyhi ile ilişkisinde esas olan aktarma idealize edilmiş ülküleştirilmiş benlik-nesnesi ilişki kümelenmesidir, oidipal bileşenler ikinci plandadır. Bu da kişiliğinin özellikle benlikle alakalı yönünün ön plana çıkarılması gerektiği sonucunu getirir.

Muhtemelen kardeş kıskançlığı ve negatif oidipal eğilimler yani homoseksüel bileşenler (kör kadın şöyle diyor: "Eğer bana muhabbetin olmasa kırmızı atlastan hoşlanmazdın.") içeren bu rüyayı oidupal bakımdan incelemeyi bir tarafa bırakarak içerdiği narsistik bileşenlere geçiyorum.

Göz (bakma, bakışma) erotik olduğundan çok narsisistik bir organdır. Yukarıda yaşamın ilk yıllarında çocuğun muhteşem büyüklenmeci, teşhirci arkaik benliğinin annenin bu gösterileri sevgi ve onayla bir ayna gibi geri yansıtan gözlerindeki sevgi pırıltısının benliğin gelişimi açısından ne denli önemli olduğunu kaydetmiştim. Yaşamın ilk yıllarında anne sadece dünya ile dolayımı kuran bir ifa organı değildir; dünyanın bütünüdür de.

Tek kelimeyle Asiye Hatun yaşamının ilk yıllarında onu görmeyen bir dünyada yaşamıştı. Narsistik vak'alarım çok kez nasıl annelerinin kendilerini görmediği gibi bir duygu yaşadıklarını anlatmışlardır.

Muhtemelen oidipus'dan çok daha evrensel olan bu narsisistik fenomen Asiye Hatun'un benliğinin arkaik göstermecilikten türeyen ihtiraslar bölümünü gelişmeden bastırmasına yol açmıştı. Annesi sebebini bilmediğimiz bir şekilde bu çocuksu coşku, heyecan ve mutluluğa dayanan göstermeciliği empatik yoldan geri yansıtmadığı gibi özellikle bu göstermeciliğin cinsel bileşenlerini utandıracak, küçük düşürerek bastırmıştı. Muhtemelen bu tutum Asiye Hatun'un penis hasetini güçlendirmiş, kadın aşağılık duygularını ağırlaştırmıştı. Annesine öfkesi oidipal olmaktan çok narsisistikti.

Çekirdek benliği böylesine yaralı olan Asiye Hatun oidipus dönemiyle çakışan bir süreçte Narsisistik bileşende ayna benlik-nesnesinden (anne) idealize, ülküleştirilmiş benlik nesnesine (baba) geçmişti; yani idealize ettiği alim babasının sevgisi, yakınlığı sayesinde benlik saygısını koruyabilme şansı bulmuştu. Bu yolla içselleştirdiği idealler kısmen de olsa bastırılmış, ya da kişiliğin bütününden ayrı tutulmuş fantezilerde yaşayan muhteşem, büyüklenmeci, teşhirci kökenden gelen ihtiraslarını dengeleyerek, açıkça söylemek gerekirse gizli ya da açık bir delilik geliştirmesinden korumuştu onu.

Ancak baba ile kurulan bu idealize, ülküleştirilmiş ilişkileri de (muhtemelen kültürel değerler baba kız yakınlaşmasına imkân vermediği için) onu daha ciddi bir bozukluktan korumuşlarsa da kişiliğinin aşağıda ayrıntıyla inceleyeceğimiz zayıflıklar ve zedelenebilirliklerden kurtulmasına yetmemişti. İşte Asiye Hatun kişiliğinin muhtemelen en gelişmiş ucu olan idealleri ile şeyhi ile 5-6 yaşındaki bir kız çocuğunun (küçük Asiye'nin) babası ile kurduğu ilişkinin bir benzerini kurmaya çalışırken, bilinçdışı bir şekilde kişiliğinin eksik kalan bu telafi edici yapılarını geliştirmeye yönelmişti.

Asiye Hatun'un çok şiddetli bilinçdışı büyüklenmeci fantezileri vardı ve kişiliğinin ihtiraslar bölümü ileri derecede çocuksuydu. Bunu bir an önce belgelemek ve yer darlığı nedeniyle artık sonlandırılması gereken bu bölümde Asiye Hatun şeyhinin ölmesiyle yaşadığı paniğe delalet eden bir an önce mertebe almak çabalarını, gene bu süreçte Kohut tarafından idealize aktarmanın ikinci regresif düzeyi olarak tanımlanan ve kendini rüyalara ağırlıklı olarak Hz. Muhammed'in girmesiyle gösteren hususları atlayarak defterdeki son rüyaya geçiyorum. Bu rüya Asiye Hatun'un bastırılmış büyüklenmeciliğinin büyüklüğünü gösteriyor.

"Yine bir kere: Bayram gecesi iç âleminde gördüm ki habib-i ekrem (s.a.s.) hazretleri ve efendi hazretleri bir yerde otururlar. Habibullah'ın başında siyah tülbent var. Üzerinde bal renkli mübarek giysisi. Hilyedeki şeklinde görüyorum. Sonra peygamber hazretleri bir altın para çıkarıp efendi hazretlerine, onlar da fakire verdiler. Sağ elime aldım. Bu para elimde büyüdü. Bir büyük yuvarlak ayna gibi oldu. Rengi altın ama ayna gibi. Öyle saf, öyle parlak ki anlatması mümkün değil. Elimde tutarken aklıma düştü ki 'Galiba Hazret-i Allah'ın cemalinin görüldüğü ayna budur.' Ayna elimde kaldı. Uyandım."

* * *

Şimdi şeyhi ile kurduğu ilişki çerçevesinde gördüğü rüyalardan hareketle Asiye Hatun'un nasıl bir insan olduğunu tanımlamaya çalışıyorum. Burada temel olarak çağdaş analitik psikopatoloji bilgimizden hareket ettiğimizi kaydetmem lazım.

Asiye Hatun'un kişilik özelliklerinin dışa yansıması iki şekilde olabilir; ilk dış görünüme göre Asiye Hatun iyi, iyiliksever, güleryüzlü biri olmalı, mahcup ve biraz içe kapanık tarafları olduğu seçilen bir insan olmalı. Ancak bu birinci portreye yakından bakıldığında aslında yüzeysel ilişkiler kurduğu, derinlemesine duygusal bağlantılardan çekindiği sezilmeli. İkinci bir ihtimal ise Asiye Hatun aksi, nadan, soğuk ve hafif büyüklenmeci, kibirli tavırlar sergiliyor olması.

İlk izlenimle ilgili bu iki ihtimalden ilkinin doğru olması daha muhtemel, çünkü Asiye Hatun histerik (dolayısıyla görüntü itibarıyla babasının küçük kızı) özellikler taşıyor. Nitekim mektuplarındaki kendini sevdirme-

ye, alttan almaya yönelik mültefit üslubu bunu destekliyor.

Ama beni Asiye Hatun ile ilgili bu ilk izlenim değil, onun iç dünyasını da içine alan bir inceleme daha çok ilgilendiriyor.

Asiye Hatun, bu izlenimler bir kenara bırakılır ise nasıl bir insandı?

Asiye Hatun dünyayı hafife alarak yaşayamıyordu. Aslında yaşam ciddi ve ağırdı onun için. Bu özelliği kısmen depresif özelliklerinden (yani metapsikolojik olarak annesinin aşırı yasaklayıcı tutumundan türeyen katı, cezalandırıcı, hoşgörüsüz, primitif superegosundan) kaynaklanırken esas itibarıyla narsisistik zedelenmişliğinin ürünüydü. Dikkatli, tedirgin ve alıngandı. Çünkü çocukluğunda arkaik benliğini teşhirci bir coşku ve neşe ile ortaya her koyuşunda iğnelenmiş, zedelenmişti. İnsanları ciddiye alıyor ve ciddiye alınmayı bekliyordu. Sadece ciddi, işlere yöneldiğinde (babası tarafından) akıllı uslu davrandığında önemsenmişti, değerli bir varlık olduğunu hissedebilmişti. Ciddiyeti narsistik zedelenmelere karşı bir zırhtı. Bununla bastırılmış teşhirciliğini, dikkat çekme arzularını da dolaylı yönden tatmin ediyordu.

Bununla beraber yaşça büyük, cinsel olarak uzak erkek motiflerle daha huzurlu, heyecanlı duygular yaşaması mümkün oluyordu (histerik özellik).

Asiye Hatun'un gerilimli bir iç dünyası vardı. Bu gerilim cinsel dürtülerini katı süperegosunun talepleri çerçevesinde kontrol etmeye yönelmesinden çok, benliğinin bastırılmış göstermeci büyüklenmeci yönleriyle alakalıydı. İnsanlara belli etmekten çekindiği sıkıntılı coşkuları, kendini belli etmek, önemli ve değerli olduğunu ortaya koymaya yönelik ama bilinçli olarak adını koymadığı duyguları varken, öte yandan onda tam bir bozulma, bozgun duygusu, öfke yaratan narsisistik zedelenme eğilimleri ve bundan kaynaklanan huzursuzluk, utanç, küçük düşme kaygıları duygusal açıdan nötralize olup olgunlaşmamış, hâlâ çocuksu duygu tonlarıyla dolu iç dünyasını zorluyordu.

Asiye Hatun için utanç çok belirleyiciydi. Utancı belki hafif bir cinsel uyarılmayla birlikte tatlı bir heyecan tonunda yaşayamıyor, onu kahreden kafasını hiçbir şey düşünemeyecek kadar karışmış, duyguları allak bullak olmuş bir şekilde yaşıyor, bunu depresif bir içe kapanma, olan biteni tekrar tekrar düşünüp muhasebe etme, utanç uyandıran olayı hatırladıkça tekrar tekrar hayıflanma, olaya sebep olan kişiye yönelik öfke ve belki intikam fantezileri izliyordu.

Duygu dünyasındaki bu çocuksuluk, gelişmemişlik duygularının ham ve nötralize olmamış yapısı onun insanlardan ve sosyal yaşamdan uzaklaşmasına yol açmıştı. Süreç şöyle gelişmişti; adolesan çağında aktive olan duyguları ile (dönemin belki akrabalar, komşular vs.den oluşan) sosyal yaşantısı içinde bir yer almaya çalışmış ama grup etkisiyle meydana gelen

regresyon ve bastırmanın zayıflamasının relative ettiği olgunlaşmadan bastırılan teşhirci eğilimleri, kendini ön plana çıkarmaya sevk eden coşkulu heyecanları ve bu heyecanlarla hipomanik aşırı uyarılma tehlikesini yaşına ve çağına uygun davranışlarla sınırlamak için giriştiği kontrol çabasının yarattığı sıkıntı, öte yandan narsistik zedelenebilirliği, alınganlığı, yaşadığı "bozgun" ve bozulma duyguları, utanç ve utançla baş etmek için giriştiği acılı deneyimler iç dünyasının erişkin toplumsal yaşama katılmak için yeterince olgunlaşmadığının sinyallerini vermişti. Benliğinin olgunlaşmadan kalmış bu yönüne karşılık çocukluğunda babası ile idealize edilmiş ülküleştirilmiş ilişkisi sayesinde elde ettiği entelektüel uğraşıların kendisine huzur verdiğini hissediyordu. Benliğinin bu yönünü ön plana çıkarmak sayesinde hem kendisinden hem de çevresindekilerden bastırılmış çocuksu coşkularını ve duygularını gizleyebiliyor, hatta tam tersine neşe ve coşku duyguları taşıyan insanlar sanki erişkince bir tevazu ve ciddiyetle değerlendirebiliyormuş gibi bir izlenim yaratıyordu. Ciddiyeti ve uzaklığı zaman zaman kontrolünden çıkan altta yatan çocuksu coşkuları, heyecanları karşısında katı bir defans oluştururken, onu eleştiriye hassasiyeti karşısında da koruyor, üstelik yarattığı sevimli ama saygıdeğer hava nedeniyle dolaylı yoldan arkaik göstermeci eğilimlerini de kısmen tatmin ediyordu.

Yarattığı regresif etki ve uyarılar sebebiyle bastırma mekanizmasını zayıflatıp onda çocuksu hipomamik uyarılma, sıkıntılı taşkınlık ve dağılma tehlikesi ve bu tehlikeyle bağlantılı olarak yaşadığı kaygı sebebiyle adolesan çağıyla birlikte tedricen gerçekleşen toplumsal yaşamdan uzaklaşmasının muhtemel iki sonucu olmuştu: depresyon ve hipokandriazis. Ki bunlar onu modern çağda yaşasa psikoterapiye gitmeye sevk edecekti. Kısaca Asiye Hatun içindeki olgunlaşmamış coşku dolu çocuğu görünüşte güleryüzlü ama altta katı ve ciddi bir ebeveyn tavrıyla eve kapatırken, yaşamın temel coşku duygularından mahrum ettiği benliği mahsun ve hastalıklı bir hal almıştı.

Benlik saygısı ve kendine güven duygusu ileri derecede zedelenmeye açık ve geniş ölçüde dış dünyadaki benlik-nesnesi işlevlerine bağlıydı. Onaylanmak, benimsenmek, sevilmek kendisiyle ilgili algıları için önemliydi. Bu alanda uğradığı düş kırıklıkları kendisini ve dünyayı algılamasını hızla değiştiriyor, alınganlıkları nedeniyle kuruyor, içe kapanıyor ve temeldeki kötü, sevilmeyen, değersiz benlik duygusunun reaktive olmaması için son bir defans olarak öfkeyi kullanıyordu. Ancak bir yanıyla gerçekliğe uymadığını fark ettiği bu öfkeyi açık bir şekilde dile getiremiyor, surat asma, dalma, ilgisizlik gibi pasif agresif yöntemlere başvuruyordu. Buna karşılık başkalarının ilgisizliği karşısında aşırı duyarlıydı. Bir başkasının darılması, ilgisizliği, uzaklığı onda öfke ve "yapışma" davranışı uyandırıyordu. Hızla

telafi etme, ilişkiyi düzeltme çabalarına giriyordu.

Belli bir düzeyde yakınlaşma imkânı bulduğu babasına karşı derin sevgi ve saygı duyguları vardı. Ama bu sevgideki doyumsuzluk, tatmin edilmemişlik nedeniyle hafif kırgın, boynubüküktü. Ama kırgınlığını, mahsunluğunu yarı neşeli, yarı mahcup tavırlarla gizlemeye çalışıyordu.

Annesi ile ilişkisi ise çok daha fazla ambivalan özellikler taşıyordu. İyi bir kız olmak, suçluluk duyguları ile onu tamir etmek eğilimleri varken içten içe bir türlü engel olamadığı isyankâr duygular geliştiriyor, zaman zaman davranış düzeyinde patlak veren bu duygular şebebiyle utanç, pişmanlık duygularına kapılıyor, bağışlanmak için onarma çabalarına girişiyordu.

Asiye Hatun'un genel olarak kadınlarla ilişkisine bakacak olursak, ergenlik döneminden hemen sonra bu ilişkiler giderek bir farklılık tonu almıştı. Kadınlara karşı belli etmek istemediği bir üstünlük duygusu vardı. Bunu onlara akıl öğretmek, yol göstermek şeklinde ortaya koyuyor, erkeklerin sahip olduğu bilgiye, bilgeliğe kendisinin de sahip olduğu şeklinde adını koyamadığı bir hisse kapılıyor, ama karşıdan gelecek itirazlar karşısında da hızla belli etmek istemediği bozulma duyguları ve öfkeler geliştiriyordu. Kadınlar karşısındaki kibirli olmasa da, gene de en azından ebeveynce bulunabilecek bu büyüklenmeci tavrı uyandırdığı hayranlık ve haset sebebiyle yalnız kalmasına yol açıyor ve aslında kendi de hızla zedelenebilecek benliği nedeniyle bu yalıtılmışlığı tercih ediyordu. Bununla beraber bu ilişkilerde kendinde uyanan, özünde göstermeci, büyüklenmeci benliği ile alakalı olmakla birlikte kendisinin de isimlendiremediği, karışık, yanaklarının al al olmasına sebep olan duygular giderek dakikalar ilerledikçe daha kaşları çatılı, sert bir üslup almasına sebeb oluyordu.

Erkekler ile ilişkisi de –her ne kadar belki dönemin kültürel yaptırımlarına bağlı olarak gerçek yaşamda sınırlı ise de– imgelemde açık bir şekilde ambivalan bir karakter sergiliyordu. Bir yandan onu cezbeden erkekler karşısında yumuşama, gevşeme eğilimlerine girerken içinden hızla yükselen bir öfke dalgası bozucu, kesip atıcı, aniden sertleşip kısa bir süre için büyüklenmeci bir tavır almasına sebep oluyor, sonuç olarak erkekleri ürkütüyordu. Özellikle yaşıtı erkeklerin kendinden emin tavırları karşısında duyarlıydı. Bilinçdışı bir mekanizma ile onlardan daha büyük, daha güçlü erkeklere yönelirken aslında kendinden emin yaşıtı ve eşiti erkeklerin üstesinden gelmeye çalışıyordu.

Metapsikolojik bakımdan temelde narsisistik yaralamalar, ikinci derecede oidipal karmaşalar ve penis haseti ile temellenen bu kişilik özelliklerinin onun açısından en acı verici yönü narsisistik zedelenmeye açıklığı, yoğun duygu deneyimlerini kontrol edememesi ile alakalıydı. Toplumsal uyumunu bozacak davranışlara dönüşmesini engellemeye çalıştığı bu duygusal

çalkantı; gelişmemiş iç dünyasının gerçek dış dünyaya uyumda karşılaştığı bu güçlük aslında onu giderek insanlardan, uyaranlardan uzak bir yaşam tarzına sevk etmişti. Nötralize ve standardize etiklerinin dışında bir ilişkiye tahammülü yoktu. Bu sakınaklı hayat tarzı onu dış kaynaklı uyaranlara karşı koruyor, depresif ve hipokandiak tarzda anksiyöz de olsa dengeli, yapılaşmış bir yaşam sürdürmesine imkân veriyordu.

Garip bir biçimde giderek şizoid kaçınmacı özellikler kazanan bu narsisistik, histerik, depresif nitelikli paradoksal kişilik huzuru, uyaranlardan kurtularak narsisistik ve çok küçük ölçüde oidipal tatmin bulduğu tarikat ilişkisinde bulmuştu.

Duygu dünyasının çalkantılarını yatıştıran ve ona heyecan, mutluluk, umut veren bu ilişki sistematik gelişimi içinde tatminkârdı. Her şeyden önce iç çalkantıları son bulmuş, dinginleşmişti. Geniş ölçüde arkaik büyüklenmeci, teşhirci narsisizminden kaynaklanan ancak erişkin yaşamda uygun davranışlara tekabül etmediği için bastırılıp ketlenmeye çalışılan duyguları belli bir ideale yönelmek suretiyle uzun vadede tatmin bulacağı umudunu içeren bir kanalda yatışma imkânını kazanmıştı.

* * *

Çok emin olmadığım, ama gene de bildiğim ve anladığım kadarıyla bir ölçüde gerçek Asiye Hatun'a benzediğini sandığım bu portreyi çizmiş olmak şu soruyu kaçınılmaz olarak devreye sokuyor: "Peki sonra Asiye Hatun'a ne oldu?"

Açıkçası bilmiyorum. bu soruyu yanıtlamak, eğer şeyhi ölmemiş ve ilişkileri sürmüş olsaydı daha kolaydı. O zaman Asiye Hatun'un sonunda bu dünyada yaşarken belli bir huzura kavuştuğuna daha kolay hükmedebilirdim.

Bu yargımı açıklamam gerek: Psikanalitik görüşte iki karşıt eğilim vardır. İlkine, eski ve bizzat Freud'dan türeyene göre bireyin mutluluğu aktarma ilişkisini doğrudan terapistin incelediği gibi hastanın da inceleyip anlamasının gerçek bir iyileşmenin koşulu olduğunu söyler. İkinci ve daha modern anlayışa göre bu bilişsel algılama zorunlu değildir, terapistin bütün boyutlarıyla algıladığı süreci hastanın yaşamış olması yeterlidir. Yani bu ikinci anlayışa göre "düzeltici duygusal deneyim" esastır, klasik olarak buna eşlik etmesi istenen bilişsel olarak kendini kavrama gerekli değildir. Bu ikinci durumda terapist bilir, ama öğretmez. (Aslında her terapi iki koşulu da kısmen sağlar.)

Şüphe yok ki eğer şeyh yaşasaydı en azından ikinci koşul sağlanmış olurdu. Bu durumda Asiye Hatun'un kazandığı mertebeler sayesinde kendi-

ne güven duygusunun, kendini algılama tonunun değiştiğine, sakin ve çalkantısız bir ruh haline kavuştuğunu düşünebilirdik. Çünkü ikinci ve modern varsayım süreci esas alır, bilişsel aydınlanmayı değil.

Asiye Hatun'un kendini bilmeden rahatlaması; kendini kandırarak da olsa huzura, kendine güvene, kendine saygıya kavuşması mümkün müydü? Elbette evet. Zaten bu olumlu "normal" denen koşulları sağlayan kaç insan kendini gerçekten biliyor ki?

Ancak Asiye Hatun'un şeyhi ile girişti̇ği psikanalitik aktarma (ya da tekamül) ilişkisi, şeyhin ölümü ile kesintiye uğruyor. Burada benim Asiye Hatun'un geçmişte kalan geleceği ile ilgili iki varsayımım olabilir. İlkine göre Asiye Hatun'un şeyhi öldükten sonra da gelişmeye devam ettiği ihtimaline dayanıyor. Freud gerçek bir analitik süreci tek başına sürdürülebileceğinin kanıtıdır; o kendini analiz edebilecek yürekliliği göstermiştir. Asiye Hatun'un da hiç farkında olmadan –zaten aslında pek çok insanın yaptığı gibi– analitik süreci tek başına önemli ölçüde ilerletmiş olması muhtemeldir.

İkinci ihtimal son rüya ile Asiye Hatun'un önce hipomanik bir aşırı uyarılma haline girip sonra şiddetli bir depresyon geçirdiğine işaret ediyor ki doğrusu ben ilk ihtimali varsaymak eğilimindeyim.

* * *

Yüzyıllar önce yaşamış bir kadının iç dünyası hakkında, birkaç rüyadan yola çıkarak nasıl böyle bir tipleme geliştirmeye cesaret edebildiğim –yani yazının başında kendime sorduğum soru– bir kez daha sorulabilir. Kişisel sezgilerim, empati yeteneğim ve klinik deneyimim bir kenara bırakıldığında bu soruya şöyle yanıt verebilirim.

İlk olarak biyoloji sayesinde (korku, neşe, sevinç, vs. gibi) duyguların, duygu tonlarının türün evrimi bakımından milyonlarca yıldan beri değişmeyen bir süreçte doğuştan refleks tarzında geldiğini ve toplumsal kültürel çerçevenin bu değişmeyen duygu deneyimlerine eşlik eden bir alt motif olduğunu biliyoruz.

İkinci ve daha özel bir düzeyde psikanaliz sayesinde insanda tatmin edilmemiş ve tatmin edilemeyecek vahşi, hayvani bir yön olduğunu biliyoruz. Bu tatminsizlik bir arzu, dolayısıyla bir fantezi üretir. Aktarma ilişkisinin temeli söz konusu tatminsizliği temsil eden fantezinin gerçekleştiği şeklinde bir illüzyondan ibarettir.

Bütün dinler Adem ve Havva'nın yasak elmayı yedikleri için cennetten kovulduğunu söyler. Efsane insanoğluna şunu der aslında; sana bütün bir cennet versek sen bir elma fazlasını istersin. İnsan ruhunun en temel eğilimine, tamahkârlığa işaret eden bu efsane insanın bu dünyada *vazgeçmeyi*

becerdiği ölçüde yeniden cennete kavuşacağını müjdeler.

Psikanaliz yitirilmiş bir cennetle vaat edilmiş bir cennet arasındaki suçlu insana ne yitirilmiş ne de vaat edilmiş bir cennet olmadığını söyler. Ama insan gene de vazgeçmek zorundadır. Çünkü isterse vazgeçmesin.

Varoluşçular dünyaya atılmış olarak kendini bulan insanın esas sorunun seçmek ve bununla bağlantılı sıkıntı olduğunu söyler. Oysa psikanalize göre esas sorun seçmek değil vazgeçmektir. Ve bu durumdaki insanın kökensel değilse de olgun durumu sıkıntı değil çaresizlik ve üzüntüdür, depresif durumdur.

Ama psikanalitik vazgeçme insanın kendi vahşi esasını reddetmek, inkâr etmek ya da bastırmak anlamına gelmez. Tam tersine insanın kendi hayvani özelliklerini görmesi, kabul etmesi yoluyla onlar karşısında bir mesafe alması, kendinde ve başkasında insani olan hiçbir şeyi inkâr etmeden, bastırmadan, farkında olarak ama belli bir mesafeden kontrol ederek yaşaması gerektiğini söyler.

İşte bu bilgi ve felsefe sayesinde Asiye Hatun'un gerçek kişiliğini tahmin edebiliyoruz.

* * *

Bu yazı bir şekilde tarikat, şeyh mürit ilişkilerine benlik psikolojisi açısından yaklaşmayı telkin eden psikodinamik bir alt yapı içeriyor.

Ayrıca tevekkül, tevazu, "hakir", "fakir" edebiyatı ile ifade edilen büyüklenmeciliğe işaret ediyor. Paradoks şurda ki ne kadar mütevazı iseniz o kadar mertebe alırsınız. Kendini kandırmanın bu türü, reddedildiğinde narsisistik yaralanmanın en saldırgan tepkilerine gebedir.

Üçüncü bir kısa olarak tesettürün gizleyerek sergilediği göstermecilikten, teşhircilikten söz edebiliriz. Laik kafaları karıştıran soru şudur: İslam' da kadın aşağılanırken nasıl oluyor da kadınlar bu konumu savunabiliyor? İslam toplumlarında kız çocuğun doğal teşhirci eğilimleri şiddetle bastırıldığı ölçüde bu eğilimler kendini tesettürcü teşhircilikte ve telafi edici yapı olarak ülküleştirilmiş, idealize edilmiş figürlerde bütünlemede bulacaklardır. Asiye Hatun'un öyküsü bize bunu anlatmadı mı?

KRİSTAL (KÜRENİN) İNTİKAMI

Jean Baudrillard

Yaşantımızın yalnızca bir yanını ön plana çıkartan psikanaliz, diğer yanını bizden gizlemiştir. Psikolojik ve cinsel doğumumuzla çok yakından ilgilenen psikanaliz, bize yaşamı öğreten doğum biçimini unutup gitmiştir. Biyolojik yaratılışımızın kökeninde iki kişinin bulunduğunu söyleyen psikanaliz, başkalarının (ya da aynı insanların: anayla baba) bizi ayartarak, yaşamayı öğretebileceklerini söylemeyi unutmuştur. Bu ikinci yaratılış (ya da doğuş) psikanalizin uzun uzadıya betimlediği, yalnızca ilk doğumla, oidipal çatışmaları ilgilendiren diğer doğumu unutmaya değecek bir şeydir.

Birinci doğumla ilgili olarak bize zorla bir Oidipus hikâyesi kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Bastırılan duygu, bilinçaltı, psikolojik kompleksler, yas tutma hikâyeleri, Baba, yasa ve simgesel düzenle kurulan onur kırıcı ve her zaman saptırılan ilişkiler hikâyesi. Bizi bu doğuş ve Oidipus hikâyesinden kurtararak yerine bir alın yazısı koyan bu eşsiz olayın ne olduğunu psikanaliz iyi ki anlayamadı. Çünkü bu gerçekten de "eşi bulunmaz bir olaydır". Bu eşi bulunmaz, bir kökenden yoksun, nereden geldiği belli olmayan, ortaya her zaman beklenmedik bir şekilde çıkan ve bilinçle, bilinçaltı kavramlarını bir anda defterden silip atan bu saf olayın adı ayartmadır.

Dünyaya gelen herkes bir gün ayartılmak zorundadır. Oidipus'la Yasa'yı aşıp geçerek bizi bu psikolojik işkenceyle, biyolojik cinsel ayrım adlı çaresizlikten kurtaran ve insanı gerçek anlamda "özgürleştiren" tek şey ayartmadır.

Ayartma hastalarından başka hasta yoktur. İşte bu yüzden yaşamı öğrenme adlı bu eşi bulunmaz ikinci doğum olayını yaşayamayanlar Oidipus hikâyesiyle, psikanalize saplanıp kalmaya mahkûmdurlar. Ayartmayı yadsıyan bu insanlar hastalığı bir arzu düzeniyle açıklamaya çalıştıkça daha da batağa saplanmaktadırlar.

* Bu metin, yazarın *Çaresiz Stratejiler* adlı kitabından alınmıştır (1992, İzmir, Güzel Sanatlar Fakültesi, Çev. Oğuz Adanır).

Çünkü psikanaliz (tabii yalnızca o değil) bireyin kendi arzularıyla ilgili akıl almaz halüsinasyonlar üretmesine neden olmuştur. Monique Schneider'ın "Freud ve Zevk" başlıklı yapıtında açıkladığı gibi bir XIX. yüzyıl ürünü olan bu "psikolojik devrimin" gerçekte insanı bir özne olmaktan çok ayartılmak amacıyla seçilen bir nesneye dönüştüren, dünya ile göstergeler arasındaki çakışmayla beklenmedik hoş karşılaşmalara karşın, bu nereden çıktığı belli olmayan, insana yaşamı öğereten, bu ayartıcı ve diğeri için kaçınılmaz, eşi bulunmaz bir olay olarak adlandırılabilecek şeyin yerine bireysel bir psişik düzenle, bir libido, özgün bir arzuyla, oidipal evrelerini koyma gibi bir çılgınlıktan başka bir şey yapmamış olduğu görülmektedir. Bizi yaşatan şey arzunun gücü (ya da XIX. yüzyıla ait o düzenli ve enerji yüklü düşsellik) değildir. Bizi yaşamaya zorlayan şey ayartmayla hayatın cilveleridir. Oynama ve aldatılma tutkusuyla, illüzyon ve görünüm tutkusudur. Bir anda ortaya çıkarak elinizi, ayağınızı birbirine dolayan, sizi tuzağa düşüren, yaşamaya iten şeyin adı diğerlerinin yüzleri, konuşmaları ve hareketleridir. Siz olmadan, sizin dışınızda, sizinle karşılaşmadan önce de var olan o şeyle hiç beklenmedik bir anda karşılaşmanızdır –saf nesneyle, saf olayın muhteşem somutlaşması–, hiç farkında bile olmadan başınıza gelenlerdir. Bizi baştan çıkartmak için bu kadarı yeter de artar bile. Her şeye bir kulp takmaya, her kabahati kendimizde aramaya öylesine zorlanmışız ki bütün bunlardan kurtulmak insanın rahat bir nefes almasını sağlıyor. İnsan mineral bir nesne, mevsim değişiklikleri, şehvetli bir nesne ya da kupkuru bir biçim tarafından da ayartılabilir. Çünkü bütün bunların arzu düzeni denilen şeyle bir ilişkileri yoktur. İşin gerçeği yaşam sanıldığı kadar önemli bir şey değildir. Bir hiç olan insanın bu hiçlikten sıyrılmasını sağlayan şey hayatın cilveleriyle, ayartmanın nefes kesen oyunudur.

Dış dünyayı bir tür saldırı, ben'i bir korunma ve duygusal güvence sistemi, zevki de gerginliklerin çözümü gibi gören bir psikanaliz yukarıda sayılan her şeye karşı çıkmış olmaktadır. Freud için en önemli sorun ayartma adlı bu denetlenmesi imkânsız olayı çökertebilmekti.

Psikanalitik çözümleme düşlerden yararlandığı zaman bir açmazla karşı karşıya kalmaktadır. Psikanalitik çözümleme için bir semptom olan düşü, ayartmanın perspektifinden değerlendirdiğinizde onun kendisinden kaçabilmenin imkânsız olduğu bir olaya dönüştüğünü görürsünüz. Delilik, nevroz ve dil sürçmesi için de benzer şeyler söylenebilir. Düşlerin birer olgu olduklarını unutan psikanaliz onların ortaya çıkış, illüzyon ve ayartma güçlerini ıskalayarak bir semptom ve yorumlama öznesine dönüştürmüştür. Bunu yaparken şeylerin ortaya çıkma, görünümlerin büyüleme ve meydan okuma özgürlüklerini ellerinden almayı unutmamıştır. Bütün bunların karşısına psikanaliz, her türlü dış saldırıyla mücadele eden, yalnızlığa mahkûm

bilinçaltının Robenson'u, arzunun öznesi: – dış dünyayı bir dengesizlik, iç pülsiyonuysa bir kendinden kopma olarak görmek semptomatik bir durumdur. Böyle bir durumda öznenin bizi gerginliklerden kurtarmak, iç uyarılardan arındırmak ve psikolojik bütünlüğümüzü bozmak isteyen şeytani güçlerin elinden alarak, onları nötralize etmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. Bu alın yazısının pülsiyonlarla bir ilişkisi yoktur, bu alın yazısının kovulmayla bir ilişkisi vardır. Dış görünümlerden kesinlikle etkilenmeyen Ulysse gibi, öznenin görevi de amaç(!) olarak zevk, sonuç olarak ölmek olmalıdır, hatta bu gerginliklerden kurtulabilmek için gerekirse ölüm pülsiyonuna bile mahkûm edilebilir.

Monique Schneider, bir kuramcı olarak Freud'un ayartma (ayartma kavramı) kokan ilk saldırılar karşısında nasıl gerilemiş olduğunu göstermektedir. Schneider, psikanalizin başlangıçta koruması altına almış olduğu birey üstünde yoğunlaşmışken bir anda psişik aygıtın boyutlarını nasıl genişlettiğini açıklamaktadır– insanın psişik yapısı sanki kendi arzu ve duygularını yönlendirme, nesnesiyle çeşitli ilişkiler kurma ve varlığı hakkında sorular sormaya mahkûm edilmiş dört bir yanı duvarla çevrili bir kaleden başka bir şey değildir. Bir başka deyişle bilinçli bir bireyselleştirme süreci içinde insan başına ne gelmişse suçlusu kendisi olan, içinde olup bitenlerden yalnızca kendisinin sorumlu olduğu bir canlıdır. Onun meydan okuma gibi bir ikili süreç ya da dış nedenlerle hiçbir ilişkisi yoktur.

Sonuç olarak Oidipus'un Tebai'ye geri dönebilmesi ve bu sorunsalın (annesiyle yatmak, simgesel bir iğdiş olma biçimi olarak kör edilme, vb.) çözülebilmesi için Sfenks'in ölmesi gerekiyor. Bir başka deyişle sorunun duygusal bastırma, çözümün de yorumlama olduğu bu gizli öykünün yaşayabilmesi için ayartmayla, ayartmanın nefes kesiciliğine bilmeceyle, bilmecenin sırrına bir son verilmesi (oysa bilmece asla açıklanmamalıdır, çünkü bilmecenin ayartıcılığı kehanet düzenine ait gizli bir anlaşılırlığa sahip olmasından kaynaklanmaktadır) gerekmiştir – ölümcül gerçeklerin var olabilmesi için, ayartıcı bilmecenin (Sfenks [1]) ölmesi gerekmektedir.

Freud'un Oidipus ağırlıklı psikanalitik yorumlamasının bilinçaltı krallığına girmesi ve onun psikanalizle yatıp kalkmasının bize fatura edilen dramatik sonuçlarının, "psişik gerçekliğe" girilmesini engelleyen görünümler Sfenksi, bilmeceler soran hayvanla, ayartmayı yok etmek isteyen Oidipus'un kendi halkına fatura ettiği sonuçlardan aşağı kalır yanı yoktur. Freud'un amacı "arkaik, Sfenksleşmiş, bir büyücü ya da hafifmeşrep bir süt an-

1. Sfenks (=Sphinge): (1533) Yunan kökenli, sorduğu bilmeceyi çözemeyen yolcuları öldüren kadın başlı ve göğüslü mitolojik canavar. Sorduğu bilmeceyi çözen Ödip karşısında Sfenks yüksek bir kayadan aşağı atlayarak ölür.

neye benzeyen anadaki ayartıcılığı kendi içine gömmek, bu duyguyu dümdüz edebilmek", ayartıcıyı (anayı) sonsuza dek gizliden gizliye mahkûm edebilmekti.

Psikanalizi başımızdan def edebilmek için işe nereden başlanması gerektiğini çok iyi anlayan ve Freud'un inşa ettiği binanın ayartmaya kurulan bu komplodan sonra nasıl hızla yükseldiğini gösteren Schneider ise sonuç olarak Babanın yerine Annenin öldürülmesini koyabilmekten başka bir iş yapamamıştır. Çünkü ayartma Schneider'a göre arkaik Ana, doymak bilmeyen ayartıcı, iki cinsi birleştiren bu canlı kalıba (rahime) ait bir özelliktir. Burada ayartma ayartıcıya, o da ana karnının, kadının şeytani ve çok derinlerde yatan tüketme gücüne, vs. indirgenmiştir. Bu düşünce psikanaliz tarafından kandırılmış kötü bir modern kadın numarasından başka bir şey değildir. Kadınlığı tehlikeli, arkaik ve birleştirici bir güç olarak diriltmeye çalışmak bir anlamda Baba'nın adını kullanarak Ana'nın arzulama gücünü engellemeye çalışan Freud'u haklı çıkartmak demektir. Ayartmanın yalnızca birleştirici bir gücü varsa o zaman Oidipus'la Yasa'nın değişmesi için bir neden yoktur. Oidipus ve Yasa prizmasından bakıldığında böyle bir ayartma anlayışı bir tür hayalet, şeytani ve yasak ilişkiye benzeyen bir şeydir. Oidipus'un anası ve karısı olan Jokast bir kez öldürülüp, kurban edildiğinde gerçek bir ayartıcıya dönüşmektedir. Oidipus'un baştan çıkardığı bir dünyada Sfenks intikamla, ayartmanın geriye dönüşünü yeniden temsil edebilecek en kötü şeydir. Çünkü bu ayartmanın geriye dönüşünü yeniden temsil edebilecek en kötü şeydir. Çünkü bu ayartmanın o ayartmayla hiçbir ilişkisi yoktur. Sfenks'e ait olan bilmecemsi, birinci ayartma için iki kişi gereklidir – Jokast'a ait olan anneyle ilgili, yasak ilişki kökenli olan ayartmaysa arkaik ve birleştirici bir ayartmadır.

Ayartma, Freud'un haklı olarak korktuğu bu doymak bilmeyen anadan çok farklı bir şeydir. Psikanaliz (Yasa, Ana, vs.) arzularımızın anneninkiyle karışmasını engellemeye çalışırken, ayartma bizi arzularımızın egemenliğinden kurtararak yaşama iade eder. İnsanları kendi fantazmları, bastırılmış duyguları ve diğer sahneye ait psikolojik evrenden kurtaran ayartma, onları görünümlerin nefes kesen, yüzeysel dünyasına iade eden şeydir. İnsanları metafor evresinden kopartıp alan ayartma onları biçim değiştirme (metamorfoz) evrenine iade eder. Şeylerle, insanları yorumlama düzeninden çekip alarak, kehanetler düzenine iade eden şeydir. Ayartma öğretici, göstergelere güçlerini geri veren bir biçimdir. İşte bu yüzden göstergelere yalnızca bir anlam, zavallı bir anlam yükleyen (psikanaliz gibi) bir disiplinle aynı dünyayı paylaşamaz.

Düşler "bir malzeme" olmaktan başka işlere de yararlar. Psikanalitik yorumlama öncesinde düşlerin kehanete benzeyen bir çekicilikleri vardı.

Yorumlamanın ocağına düşen düşlere gereken anlamlar verilmiştir. O andan itibaren ayartma özellikleriyle, bir alın yazısına dönüşme şanslarını yitirerek anlamlı bir şeye dönüşmüşlerdir. Bir sır sahibi olan düşlere Freud bir anlam vermeye kalkmıştır. Freud alın yazısı tarafında olan düşleri, arzu tarafına kaydırmıştır. Bu arada (uğursuz denebilecek bir şekilde) büyüleme özelliklerini yitirerek, yerlerini bilinçaltı üretimine bırakmışlardır. Bir gerçeklik olarak düş adlı oyunun kuralında bilinçaltına özgü, metaforik sayılabilecek akıl yürütme biçimleriyle değil, işin içine öykü düzeyinde düşlerin de katıldığı bir olaylar dizisi ve ayartma oyunlarıyla karşılaşılmaktadır – rüya burada bir semptom değildir çünkü sahip olması gereken anlam yararına yolundan saptırılma bir göstergeden başka bir şey olamamaktadır. Saf bir olay olarak düş, analitik yorumlamayı bilinçaltına özgü bir düzenle, açıklamasına geri geri göndererek, bozabilecek kâhince bir niteliğe sahiptir.

Psişik düzenin eline düşerek psikolojik bir nitelik kazanan düş, bu arada ayartma özelliğini de yitirmiştir. Psikanalitik yorumlamanın kendilerine bir semptom özelliği kazandırarak, patolojik hale getirdiği, bilinçaltında göz altına alınan nevrozlar, fantazmlar, dil sürçmeleri ve daha genelinde hastalıklar konusunda olduğu gibi (Freud sayesinde nüktenin başına da neredeyse aynı şey gelecekti).

Yalnızca ellenmemiş, bozulmamış ve gizemli bir yanları olduğunu düşündüğüm düşlerin varlığına katlanabilirim. Tuhaf oldukları için düşleri çok yavaş bir şekilde anlayabiliyoruz... Onları alelacele yorumlamaya kalkışan çılgının vay haline. Çünkü elinden kaçıracağı bu düşleri geri getirebilmesi imkânsızdır.

Birbirine benzemeyen düşleri bir araya toplamaya çalışmak da ne demek? Düşlerin bir töze sahip olabilmeleri gerçekle kurdukları ilişkiye bağlıdır. Önemli olan düşlerin var olmasıdır (oysa psikanaliz, çocukluk ve diğer şeyler, düşler gibi yalnızca var olmakla yetinmezler). Ancak düşler, sıradan düş yorumcularının düşündüklerinden farklı bir şekilde gerçekleşmektedirler. Düş bütün gücüyle, dört bir yandan ve özellikle de hiç beklemediği bir noktadan gerçekliğe saldırarak içine yerleşmeli ve ona hayat vermelidir... Gerçekliğin içine yerleşen bu anlaşılmaz şey orada bir de biçime sahip olmaktadır, bu yüzden ona ikinci bir biçim vermeye kalkışmak yanlış bir şeydir.

Düş yorumlarının yaptığı tahribat saymakla bitmez. Bir yüz ifadesindeki değişikliği herkes algılayamaz ama bir düşü herkes anlayabilir... Düş çok özel, biricik bir şeydir. Bundan kuşku duyan insan yok denecek kadar azdır. Aksi taktirde onu sıradan bir şeye dönüştürme cesaretini kim kendinde bulabilirdi ki?

– Canetti

Her şey gibi düşlerin de bir töze sahip olduklarını düşünüyorum. Bir başka deyişle düş, psikanalizin illüzyon gücünü elimizden almış olduğu ideal bir biçimdir. Görünümlerin de bir biçimi vardır, düşler yorumlamanın illüzyon gücünü elimizden almış olduğu bir ideal figürdür.

Psikanaliz, göstergeyi mutsuz kılan bilinçtir. Çünkü her göstergeyi bir semptoma, her eylemi bir yanılgıya, her söylevi gizli bir anlama, her türlü

yeniden canlandırmayı arzu halüsinasyonuna dönüştürmektedir. Analitik yorumlama inanılmaz derecede şaşıdır. Düşüncedeki ayartma gücüne karşılık, psikanaliz ard düşüncenin tüm gücünü eline geçirmiştir. Görünümlerden kuşkulanmak, semptomla gizli anlamlara şantaj yapmak, bilmeceyi çözmeye kalkışmak: Nietzsche'ye göre psikanaliz yalnızca insanın mutsuzluğuyla, mutsuz insan üretecek bir bilinç ve tüm görünmeyen-dünyaların üretimine katkıda bulunmaktır...

Oysa ayartma intikam almaktadır. Bu işi, doktor tavsiyesi üzerine görülen düşleri, doktoru ayartıp, çözümlemeyi amacından saptırarak ironik bir şekilde yapmaktadır. Yaptığı diğer şeylerin yanında bu hiç kalır. Çünkü bilmecenin çözülmesiyle bozguna uğrayan Sfenks, Oidipus türünden ilişkilerdeki –cinayet, yasak ilişki ve "gerçeğin" ortaya çıkmasıyla birlikte kör olma– gizli müstehcenliğin tüm açıklığıyla ortaya çıkmasına neden olmuştur. Müstehcenleşme tehlikesini göze almadan bilmeceyi çözemezsiniz. Oidipus için bu müstehcenlikten kurtulabilmenin tek yolu kör olmaktır. Evet, Sfenks'in intikamı alınmıştır. Çünkü Sfenks ölünce Oidipus bu ölüm oyununun, Freud ise bu psikolojik iğdiş edilme hikâyesinin içine hapsolup kalmıştır.

Çeviren: Oğuz Adanır

Raşit Pertev

GÜR YAPRAKLAR
IŞIKLAR İÇİNDE

Şiirler

PYGMALION YAYINLARI
Devlet Sosyal Konutları, Ilgın Sokak No. 19, Lefkoşe
Tel. 223 5972

K A R A B A S A N I M

Oruç Aruoba

Ustam'a — son kez...
14 Temmuz 1995

Kendi önümde duruyorum.

Daha doğrusu, önümde, garip biçimli —bir ucundan eğrilmiş bir disk gibi—, oynak, devingen; bir 'nesne' olduğu halde, neredeyse iki boyutluymuş gibi, birşey var; oysa, biliyorum ki, o ben'im; ya da, ben o'yum — b e n (karabasanın öznesi) görüyor(um) o n u (karabasanın nesnesini); ama, gördüğü(m), ben'im — v e değilim...

Özne-ben, yalnızca seyrediyor gibi; olup-bitenler de o önümdeki nesne-ben'e oluyor; ama, bir yandan da (ben, o; ya da o, ben olduğumdan) aslında bana oluyor : kendi başına gelen birşeyi, dışarıdan, uzaktan seyrediyor gibiyim — seyirci ile başına gelen de, aynı...

Önümde, yani o nesnenin önünde, geniş, kocaman —bana küçüklüğümü duyuran— bir uzam içinde, durup seyretmek zorunda olduğum, çok yüksek ve uzayıp giden bir duvar gibi birşey var : yüzeyi düzgün, parlak, nokta nokta kumtaşından (yapılmış ? — Hayır : bir canlı gibi), grili-siyahlı, düzenli — ama belirgin bir biçimi yok (yalnızca, her büklümü tam yuvarlaklardan oluşmuş gibi) : (yavaşça devinerek — daha doğrusu, büyüyerek) uzayıp gidiyor; ya da, geliyor : o ön(üm)deki uzamı dolduruyor.

Seyrediyorum.

Ama, bir yandan da, başıma birşeylerin gelmekte olduğu duygusunu duyuyorum.

Devinirken, büyüyor. Yaklaşıyor — ya da özne-ben ile nesne-ben ona doğru kayıyor(uz) : sağdan sola doğru, onun sanki bir yamaç oluşturan büklümlerini izleyerek, aşağıya doğru gidermiş gibi —çok yavaş— bir devinimle — ya da, o bize doğru yükseliyor...

Büyüyor — büyümesine eşlik eden bir de ses var : zonklama gibi, düzenli, ölçülü bir ses — bir tempo gibi — her zonklayışta, yuvarlanarak,

büklümleri biçim değiştirerek, biraz daha büyüyor — bana —bize— biraz daha yaklaşıyor — ya da biz ona...

Yaklaştıkça, onu seyreden ben(ler), hiç kıpırdayamadan; karşısında hiçbirşey yapılamayacak bir süreç sezinliyor(uz) sanki: O, büyüyüp gelecek, bütün o uzamı dolduracak — benim de seyretmekten başka yapabileceğim birşey yok...

Ama, bütün olup-bitecek olanı önceden biliyormuş(um) gibi seyrediyor, özne-ben, bu süreci.

Bastırmağa başlıyor — kendisi büyürken, büyüyüş sesinin temposu, hızlanmıyor ama perdesi yükseliyor (bir düzenli gürültü kaynağına (bir davul?) gittikçe daha çok yaklaşıyormuş gibi) — ben'im(ler)in uzamını gittikçe daha çok doldururken, ben'i (bizi) bastırmağa, sıkıştırmağa, ezmeğe — boğmağa başlıyor — gittikçe, gittikçe, gittikçe — —

Bütün uzamı(mı) dolduruyor; şimdi tam önümde — aramızda hiç boşluk kalmadı——

Nefesim daralmış — fırlayıp uyanıyorum.

O tempo, kulağımda kısa bir süre daha sürüp, dinelerek sönüyor. Sakinleşiyorum. Başımı yeniden yastığa koyuyorum. Nefesim şimdi düzgün.

Odamdayım. Öğledensonra. Tüllerin arasından yumuşak bir güneş ışını giriyor içeri; odada hafif bir aydınlık var — uçuk renkler... Yan dönüyorum, kıpırtısız yatıyorum. Yastık diri. Hiç ses yok. Kimse yok. Tam dinginim. Çarşaf serin. Biraz büzülüyorum. Gözlerimi yeniden yumuyorum.

İyileşmişim.

İlkokul olmalı — odada iki ranza olduğuna göre, iki ağabeyim ve yeğenim varlar; kardeşim daha yok : demek 1955 öncesi...

Ama, Yüksel Caddesi'ndeki ev olduğuna göre, doğmuş olmalı — herhalde, bir-iki yaşında, anne-babamın odasında yatıyordur. Varsa, o sırada uyuyor olmalı — ki ev o kadar sessiz. Annem de, belki, yazıyordur.

(Tabiî, evleri de karıştırıyor olabilirim, zamanları da...)

Belki, hastalanmışım — ya da, aşı olmuşum; öğledensonra olduğu halde okulda değilim — ateşlenmişim; eve gönderilmişim. Herhalde, annem bir aspirin verip (çorba içirip?) yatırmış beni (uyandığımda hafif terli miydim?) — uyumuşum...

İlk görüşümden sonra, bu karabasanı (hemen tıpatıp aynısını — en azından,

tempo hep aynıydı; ben de, hemen tanırdım onu; hatta, başlamadan önce öngörürdüm, "İşte, şimdi, geliyor" gibi bir duyguyla...) sık sık gördüm — hastayken, ateşliyken (eskiden sık ateşlenirdim); uzun zamandır görmüyorum.

Bugün, yıllar sonra (40 yıl!?), onu anımsayıp, beni tanımağa çalışan —ve şimdiden de epey iyi tanıyan— dostuma anlattığımda, ilginç bir yorum getirdi:

"Belki, o sonraki güzelliği yeniden yaşamak için yeniden görmek istedin, ve hep yeniden gördün, o karabasanı" dedi.

Galiba, haklı...

4 Haziran 1995
Yalıkavak

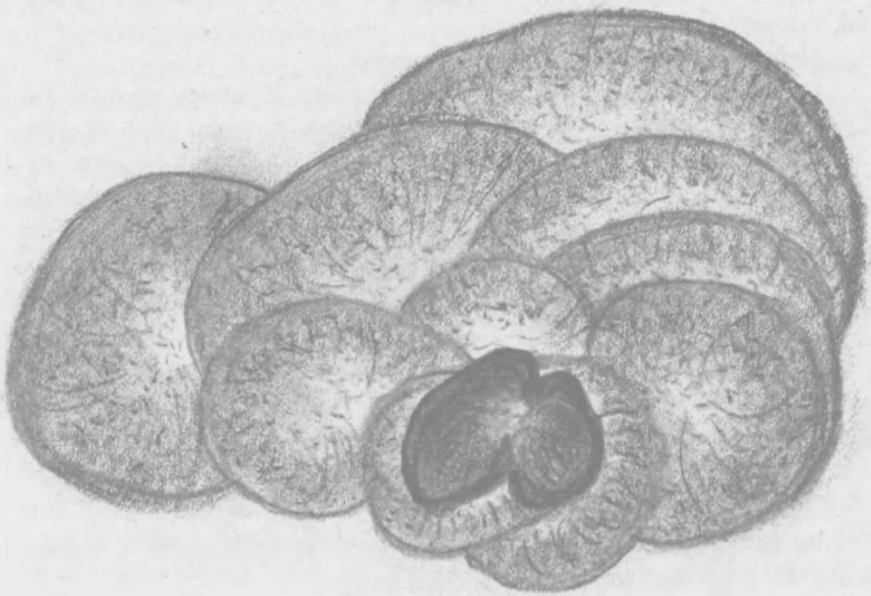

Beceriksiz bir çizer olduğumu söylemeğe gerek yok — ama, yıllardır gözlerimin önünde o kadar belirgin olarak duran birşeyi böylesine beceriksizce yazdıktan sonra, .bir de böylesine berbat bir biçimde çizmek —— diyecektim ki, son anda, yukarıda sözünü ettiğim dostum, Vuslat N. Kulatlı, imdadıma yetişti, ilk çiziktirdiğime biraz olsun biçim verdi : şimdi, yukarıdaki resim, 'aslı'na azıcık uygun, galiba...

BİR KİTAP ELEŞTİRİSİ: *BABA VE OĞULLAR**

Bülent Somay

Baba ve Oğullar *(Il padre e figli),* Giacomo Spinetti

Gerçek biyografilere dayanan romanların ne denli "kurgu" sayılabileceği edebiyat kuramcılarının üzerinde pek anlaşamadıkları bir sorun. Bu tür çalışmalarda "tarih" ve "kurgu" genellikle içiçe geçiyor, elimizdeki eserin ne denli "tarihsel gerçeklere uygunluk" kıstasıyla, ne denli "yaratılmış dünyanın ve karakterlerin iç tutarlılığı" kıstasıyla yargılanabileceği sorusu öne çıkıyor. Romancının "sanatsal yetkisi" ya da "yazar yetkesi" tarih yazımının katı kurallarıyla çelişmeye başladığında beliriveren "öznellik/nesnellik" ikileminde bir yan tutmak giderek zorlaşıyor. Post-modern düşüncenin bize sağladığı önemli gereçlerden birinin de tarih yazımının varsayılan nesnelliğini öyle olduğu gibi kabul etmemek, onu da eleştiri süzgecinden geçirmek olduğu düşünülürse, bu ikilem derin bir kuramsal boyut kazanıyor.

Öyleyse yapılması gereken, yazarı daha baştan "tarihsel gerçekleri kendi sanatsal amaçları için tahrif etmek"le suçlamamak, ona belirli bir "sanatsal yetki" tanımak ve eleştiriyi ortaya koyduğu eserin özgül bağlantı ve örgülerine yöneltmek olmalı.

Spinetti'nin son romanı (*Il padre e figli*: Baba ve Oğullar, 1995) bu konudaki tartışmaları yeniden alevlendireceğe benzer. Spinetti ilk iki romanında da (*La città degli dei*: Tanrıların Kenti, 1983, St. Augustine'in hayatı üzerine bir roman; *Il rasoio di Guglielmo*: William'ın Usturası, 1989; Occam'lı William üzerine bir roman) biyografik malzeme üzerine kurulu kurgu örnekleri vermiş, bu iki roman da hem edebiyat eleştirmenleri, hem de dinbilimciler arasında bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar yaratmıştı.

Bir yandan St. Augustine ve Occam'lı William uzmanları Spinetti'yi tarihsel gerçekleri saptırmakla suçlarken, birçok edebiyat eleştirmeni de orto-

* Bu çalışmada benden değerli yardımlarını esirgemeyen Stanislaw Lem ve Jorge Luis Borges'e teşekkürü borç bilirim. *–B. Somay*

doks tarih yazımından fazla uzaklaşmama gayretinin üslupta kuruluğa yol açmasından yakınıyordu. Spinetti'nin Katolik kökenli bir ateist olması ve özellikle ilk romanının adı da (Tanrı*ların* Kenti) Vatikan'ın gazaba gelmesine yol açmıştı. Aslında Spinetti'yi aforozdan kurtaran temel unsurun o sıralarda patlak veren ve Vatikan'ı görece "liberal" bir konuma yerleşmeye zorlayan Salman Ruşdi krizi olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır.

Spinetti'nin ilk iki romanı seküler birer Ortaçağ düşüncesi tarihi denemesi midir, yoksa bu kitapları tarihsel malzemeyi yalnızca "malzeme" olarak kullanan saf kurgu örnekleri olarak mı değerlendirmeliyiz? Gerçek olan şu ki, post-modern birkaç eleştirmen dışında hemen hemen herkes, *La città*'yı da *Il rasoio*'yu da iki büyük teolog/düşünürün alternatif yaşam öyküleri olarak değerlendirme eğilimindeydi. İşte tam da bu nedenle Spinetti'nin üçüncü romanı heyecanla bekleniyordu: Yazar acaba aynı tartışmalı zeminde mi sürdürecekti çalışmasını, yoksa saf bir kurgu örneğiyle kendi edebi değerinin yan tartışmalara fırsat vermeyen bir biçimde ortaya serilmesini mi sağlayacaktı?

Il padre, Spinetti'nin aynı zeminde devam etmeye kararlı olduğunu gösteriyor. Gerçi bu kez karşısında Vatikan, teologlar ve din tarihi uzmanları olmayacak. Ancak bu kez seçtiği hasımların daha insaflı ya da daha az bağnaz olduğunu söylemek zor. Eğer romanınızın başkişileri Sigmund Freud ve Carl Gustav Jung olursa, çağdaş psikanaliz camiasının size salt bir "edebi vaka" olarak yaklaşmalarını beklemek pek anlamlı olmaz. Hele hele roman Jacques Lacan ve Michel Foucault'nun birlikte yaptıkları bir Viyana yolculuğu sırasında, pek de güvenilir gözükmeyen bir sahaftan aldıkları bir kitabın içinde Freud/Jung mektuplaşmasının daha önce ortaya çıkmamış örneklerini bulmaları ve bu konuda tartışmaya başlamalarıyla yola çıkıyorsa!

Spinetti Freud/Jung mektuplaşması üzerine roman yazarak bir amatör psikanaliz denemesine mi girişiyor? Bu, St. Augustine üzerine yazdığı romanda teoloji yaptığını iddia etmek kadar uzak bir ihtimal olarak görünüyor bize. Spinetti (amatör ya da profesyonel) bir psikanalist olma iddiasında olmadığı gibi, psikanaliz doktrinine ne denli sempatiyle yaklaştığı bile oldukça kuşku götürür. Tartışılmaz olan, Spinetti'nin, sempati duymayanların bile insanlığın düşünce tarihinde büyük bir çığır açtığını inkâr edemeyecekleri psikanaliz doktrininin yaratıcılarına büyük bir saygı duyduğu. Kuşkusuz, Jung'un bir dönek olup olmadığı, Adler'le Jung'un ilişkisi gibi temel doktrin sorunlarına net cevaplar vermiyor Spinetti. Ancak bir romancıdan bu cevabı beklemek de pek doğru olmazdı zaten.

Spinetti taraf tutuyor mu? Romancının tarafsızlığını koruma konusundaki büyük gayretine rağmen, terazinin kefesinin zaman zaman Jung tarafında ağır bastığını gözlemlememek olanaksız. Örneğin şu meşhur "En bağ-

naz Adlerciler bile beni kendi izleyicilerinden biri olarak görmüyorlar" cümlesini ele alalım. Jung'un 11-14 Aralık 1912 tarihli mektubunun sonunda yer alan bu ifade, Freud için küçük bir zafer sayılmıştır. Çünkü Jung bu cümlede bir kalem sürçmesiyle, "onların" anlamına gelen *ihrige* kelimesi yerine, "sizin" anlamına gelen *Ihrige* kelimesini kullanır. Yani küçük "i" yerine büyük "I". Böylece Freud'un eline geçen mektuptaki cümle "En bağnaz Adlerciler bile beni *sizin* izleyicilerinizden biri olarak görmüyorlar" şeklinde görünür. Freud da bu "kalem sürçmesini" hemen değerlendirerek cevabında Jung'a bunun basit bir sürçme olup olmadığını sormakta kusur etmez. Bu "psikanalitik saptama," yani sözlerinin Freud tarafından bilimsel/nesnel değerleriyle değil, hastasıyla konuşan bir terapist gözüyle algılanıyor olması Jung'u çileden çıkarmış, ilişkilerinin sona ermesine varan süreçte önemli bir adım oluşturmuştu.

Jung'un mektubunu "nesnel bir dayanak" olarak alan Spinetti, bizi Jung'un çalışma odasına götürüyor 13. Bölüm'de. Freud tarafından yeterince radikal olmamakla ve "taraftar toplamak için psikanaliz doktrininin en radikal unsurlarını budamakla" suçlanan genç Jung (o sırada henüz 38 yaşındadır), yarı histerik bir öfke içinde, "üstad"a yazmakta, yazdıklarını beğenmeyerek yırtıp atmakta ve yeniden başlamaktadır. Mektup bittiğinde ter içinde ve bitkindir (orgazm sonrası mı demek istiyor Spinetti?). Mektubu zarfa koymadan önce son bir göz gezdirir, gözü bir noktaya takılır, masaya doğru bir adım atar, sonra durup gülmeye başlar. Ağzından şu sözler dökülür: "Bu mektubun o kadar 'gündelik' olduğunu ihtiyar keçi bile iddia edemez!" Kuşku yok ki buradaki "gündelik" kelimesi Freud'un *Gündelik Yaşamın Psikopatolojisi* kitabına bir atıftır. Demek ki Spinetti, Jung'un bu kalem sürçmesinin farkında olduğunu, ama Freud'un bunu bir sürçme olarak değerlendirmeyeceğini umduğunu ima ediyor. O zaman, Freud'un bir gün bile sektirmeden Jung'un beklemediği beylik değerlendirmeyi yapması, Jung'un daha sonraki abartılı tepkisine daha fazla anlam kazandırıyor.

Spinetti, Freud/Jung tartışmasında Jung'un da zaman zaman histerik bir isyankâr oğul tavrı içinde olduğunu vurgulamaktan kaçınmıyor. 15 Kasım 1909 tarihli mektubun başındaki o ünlü *Pater, peccavi* ifadesinde olduğu gibi. (Latincede *Pater, peccavi*, "Beni affet Peder, çünkü günah işledim" ifadesinin başlangıcı. Bu ifade de, günah çıkartma seansında rahibe söylenen ilk sözdür.) Gerçi Jung'un bu "af dileme"si teorik sapmalarından ötürü değil, mektup yazma konusunda büyük bir disipline ve ısrarlılığa sahip olan Freud'a cevaplarını sürekli geciktirmesinden ve bazen iki aya yakın aralar vermesindendir. Ama gene de Jung, Freud'a yarı şaka "beni affet Peder" diye yazarken *Pater*'in iki anlamlılığını gözden kaçırmış olamaz. Demek ki Freud onun gözünde hem baba, hem de affına sığınılacak rahip konumun-

da. Spinetti bu sözün geri planını 7. Bölüm'de oluşturuyor.

Bilindiği gibi Freud, Jung ve Ferenczi, Clark Üniversitesi'ndeki konferansa katılmak için 21 Ağustos 1909'da New York'a doğru yola çıkmışlardı. New York'a ayın 29'unda varmışlar, sonra Brill ve Ernest Jones'u da yanlarına alarak bir hafta kadar şehri gezmişlerdi. İşte Spinetti bu geziyi, 14 Kasım gecesi Jung'a gördürdüğü bir rüyanın temeli olarak kullanıyor. Rüyada Jung, Ferenczi, Jones ve Brill, Empire State Building'i ziyaret ediyorlar. Her nedense Freud yanlarında yok. Dört mürit, sık sık birbirlerine üstadın nerede olduğunu soruyorlar, ama kimsenin bu konuda bir fikri yok. Derken, Empire State'in o sıralarda çok meşhur olan asansörüne biniyorlar. Asansör hızla üst katlara çıkarken, birden Jung karısı Emma'nın da asansörde olduğunu farkediyor. Emma baştan çıkarıcı hareketlerle soyunuyor. Jung çok utanıyor ama Jones, Brill ve Ferenczi onların farkında bile değil. Jung birden ereksiyon durumuna geçtiğini farkediyor ve ne de olse kimse onlarla ilgilenmediği için o da soyunmaya başlıyor. Tam penisi ortaya çıktığı sırada, asansörcü zenci çocuk, asansörü durduruyor. Ani bir frenle durduklarında hepsi (Jung, Emma, Brill, Ferenczi ve Jones) yere düşüyorlar. Jung'un penisi açıkta kalıyor. Asansörcü zenci çocuk onlara dönüyor, ve asansörcü çocuk aslında Freud! Jung *Pater, peccavi* diye bir çığlık atarak uyanıyor.

Spinetti bu rüyanın yorumuna önemli bir yer ayırıyor bu bölümde; gerçi psikanaliz konusunda en ilkel bilgilere sahip biri için bile anlam ortada: Empire State Building, 1909 yılı için dünyada bulunabilecek en açık fallus/ereksiyon/iktidar simgesi. Asansör, günah çıkarma kabinini temsil ediyor. Jung'un ereksiyonu aslında babaya entelektüel bir başkaldırı. Asansörün durdurulması, babanın kendisine bir tehdit teşkil eden ereksiyonu engellemesi anlamına geliyor. Jung'un cinsel uyarılmasının farkına bile varmayan diğer psikanalistler, eğer baba müdahele etmeseydi Jung'un "erkek gücü"nün peşine takılmaya hazır olan "küçük kardeşler". Ancak asansör durunca, Jung "baba" Freud karşısında kontrol edilemez bir kısırlaştırılma korkusuna kapılıyor ve affedilmesi için yalvarmaya başlıyor.

Kuşkusuz Spinetti'nin Jung'a gördürdüğü bu rüya yan anlamları bakımından çok zengin bir malzeme içeriyor. Bir örnek verelim: Sonradan Freud'a dönüşen asansörcü çocuğun zenci olması, Jung'un yahudi Freud'a karşı derinden hissettiği ırkçı önyargıların bir ifadesi olarak okunamaz mı? Ya da onu "pater", yani katolik rahibi olarak gördüğünde, aynı zamanda cinsel ilişkiden sakınmak zorunda olan bir konuma yerleştirerek cinsel iktidarını budama dileğini dile getiriyor olamaz mı? Bu tür yorumları sürdürmeyi okura bırakıyoruz.

Emma Jung, bu rüyanın gizli kahramanı olduğu gibi, 10. ve 11. bölümlerin de altını çizen figür. Hırslı, tatminsiz ve yalnız bir kadın olarak betim-

lenen Emma, Freud/Jung mektuplaşmasının son döneminde, Freud'a kocasından habersiz yazdığı mektuplarla romanın kahramanlarından biri oluveriyor. İki meslekdaşın oldukça sınırlı sosyal ilişkilerinde, birinin karısı sıfatıyla orada bulunan bir kadın neden kocasının oldukça gergin bir ilişki içinde bulunduğu "usta"sına mektup yazmaya başlar? Freud/Jung ilişkisindeki bu "muamma"yı açıklamak için yola çıkan Spinetti, Freud'un Emma'ya yazdığı ve bugüne kadar bulunamayan mektupları "gün ışığına çıkarıyor". Aslında bu bölüm zaten romanın Giriş bölümüne bağlanan bir "ring seferi", çünkü Lacan ve Foucault'nun Viyana'da "buldukları" mektuplar, Freud'un Emma'ya yazdığı mektuplar. (Burada Spinetti'nin bir tutarsızlığına dikkat çekmek istiyoruz: Freud'un Emma'ya yazdığı mektupların Viyana'da ne işi var? Bunların Zürih'te bulunmaları gerekmez miydi? Yoksa yazar Emma'nın Zürih'ten Viyana'ya gizli bir yolculuk yaptığını mı ima etmek istiyor?)

Emma, Freud/Jung ilişkisinin kötüye gitmeye başladığı 1911 yılında Freud'a bir dizi "gizli" mektup yazıyor. Bu mektupların görünür amacı, kocası adına örtük bir biçimde "özür dileyerek" Freud'u yumuşatmak, ilişkiyi düzeltmek. Bu mektuplardan Jung'un haberi olmadığı varsayılıyor. Ancak ikinci mektupta Emma belirgin bir biçimde saldırganlaşıyor, haddini aşarak Freud'u "analize" kalkışıyor (o sırada Jung'un bile cesaret edemediği bir şey bu). Bir sonraki mektubunda ise "küstahlığı" için özür dileyecek, ve küçük bir kız çocuğu gibi yalnızlığından, bütün kadın hastalarının Jung'a aşık olmasından, kendisini Jung'un yanında aptal bir küçük kadın olarak hissettiğinden yakınacak ve nedeni belirsiz bir biçimde kendi "otoerotizminden" sözedecektir.

Spinetti, bu son mektuptan önceki gece (11. Bölüm) Emma'yı yatağında, Freud'dan gelen (kurgusal) mektubu okurken gösteriyor bize. Jung bir toplantıdadır ve Emma gene yalnızdır. Freud Emma'yı haddini bilmezliği ve bilir bilmez yaptığı yorumlar yüzünden azarlamaktadır. Emma mektubu okudukça çocukluğuna geri döner – altı yaşındadır ve babası tarafından kıçına şaplak atılarak cezalandırılmaktadır. Bu anı ve mektubun okunması paralel kurgulanır. Mektup bittiğinde Emma utanç içindedir. Yalnızca yaşça ve toplumsal saygınlık düzeyi açısından kendisinden büyük birine küstahlık etmenin utancı değildir bu: Bir bakıma da Freud'un cevabı, örtük bir teklifin reddedilmesidir. Kocasının yanında kendini "küçük bir aptal" gibi hisseden Emma, kocasından entelektüel bakımdan daha üstün birine "entelektüel bir sevişme" önermiş, "entelektüel bir orgazm" beklemiş fakat reddedilmiştir. Yapabileceği tek şey bir sonraki mektubunda da yazdığı gibi, otoerotizme sığınmaktır.

Bu bölümün sonunda Jung Emma/Freud mektuplaşmasını sezerek karı-

sını saygısızlık ve küstahlıkla suçlar. Dikkat çekici olan, Jung'un "ihanet" ifadesini ya da onu çağrıştıracak herhangi bir kelimeyi kullanmamasıdır. Oysa Jung açısından durum açıktır: Baba (Freud) yalnızca "anne"ye (yani psikanaliz doktrinine, toplumsal kabule, üne, saygıya) sahip çıkmakla kalmamış, kendi karısını da neredeyse elinden almıştır. Ancak bu korku çok derinlerde kalır, yüzeye çıkmaz. Bir dil sürçmesi hariç: "Wie waagst du den alten Sigmund zu stören!" diye bağırır Jung Emma'ya; yani "İhtiyar Sigmund'u rahatsız etmeye nasıl cüret edersin!" Ancak cümle ağzından şöyle çıkar: "Wie waagst du den alten *Fig*mund zu stören!" Sigmund'un Figmund'a dönüşmesi, yani S'den F'ye bir dil sürçmesi çok sıradan gibi görünebilir. Ama Almanca'da "Fig" hecesi hemen "Fick" (düzmek) fiilini çağrıştıracaktır. Ne kadar derine itse de, Jung Freud'un karısına sahip çıkmakta olduğunu hissetmekte (baba tüm oğulların karılarına sahiptir aslında), bu sahip çıkmayı da Almanca'da sevişmek anlamına gelebilecek en kaba kelimeyle karşılamaktadır bilinçaltında.

Spinetti'nin bu iki büyük adamın ruhlarını derinden etkileyen trajediye iyice vakıf olduğunu gösteren dördüncü bir örnek 6. Bölüm'ün konusunu oluşturuyor. Jung'un Freud'un bir rüyasını yorumlamasıyla başlıyor bölüm. Bu bölümün gerçeğe dayanan bir temeli var: Gerçekten de Jung *Anılar*ının 158. sayfasında bu yorumlamanın ve nasıl sona erdiğinin hikayesini anlatıyor. Ancak Spinetti bu öyküyü Amerika'ya giderken bindikleri *George Washington* gemisinin üst güvertesine yerleştiriyor. Sıcak Ağustos sonu günleri. Ufak tefek, sıkılgan Freud ve iri yarı, atletik yapılı Jung, güvertede bir aşağı bir yukarı yürüyorlar. Bölümün altını çizen duygu, Jung'un Freud'un yanındayken kendini çok iyi hissetmesi. Çünkü mektuplaşırken ya da onun bir kitabını okurken Freud'un sözel olarak devleşmesinin kendisinde yarattığı ezilme duygusu, yan yanayken Jung'un Freud'u fiziksel olarak, cüssesiyle ezmesi yoluyla dengeleniyor.

Freud Jung'a rüyasını anlatıyor (Jung bu rüyayı hiçbir zaman açıklamamıştı, Spinetti de ona uyuyor ve rüyayı bize anlatmıyor). Ancak Freud rüyayı anlattıkça gerginliği artıyor, anksiyeteye düşmeye başlıyor. Jung ise rahatlıyor, en şık "hastasını dinleyen doktor" tavrını takınarak Freud'a yardımcı olmaya çalışıyor. İlk ve son kez burada Freud'a "Sayın Profesör" yerine "Sevgili meslekdaşım" diye hitap etmeye başlıyor. Jung'un yorumlarından, rüyanın bir "kısırlaştırılma" rüyası olduğunu anlıyoruz. Freud'un anksiyetesinin nedeni de hemen ortaya çıkıyor. O sırada gemide kendisiyle beraber olan ardıllarının (Ferenczi ve Jung) penisleriyle ilgili bu. Anlaşılıyor ki Freud rüyasında bu konuda bir açmaz yaşamış: Tıpkı babanın oğlun penisi konusunda ikircikli olması gibi, Freud da ardıllarının penisleri konusunda ikircikli. Baba, oğlun penisini bir yandan kendi penisine eklenen, gü-

cünü artıran bir "destek" olarak görürken, bir yandan da anne ve diğer kadınlar için kendisinden bağımsız bir "erkek gücü odağı" oluşturmasından korkar. Freud'un Ferenczi ve Jung'un penislerine ihtiyacı var, çünkü kendi penisinin birer uzantısı olarak onun iktidarını pekiştirecekler; ama bir yandan da onlardan korkuyor, çünkü her an birer bıçağa dönüşüp vücuduna saplanabilirler. İşte bu açmaz, anksiyeteyi doğuruyor. Bu simgelerin entelektüel alanda neye tekabül ettiğini açıklamak çok zor olmasa gerek.

Önemli olan, Jung'un üstadın zaafı karşısında biraz küstahlaşarak ona eşcinsel eğilimleriyle ilgili sorular sormaya başlaması. İyi bir terapist olan Jung'un bu rüyayı yorumlamada güçlük çekmemesi gerek. Ama işte, görünenler, Jung/Freud/Ferenczi ilişkisini zedelemeden "söylenemez". Gördüğünü söyleyemeyen Jung, bu gerginlikle başka bir yöne sapıyor, gerçek "tehlikeli analiz"i, başka (ama o an için zararlı olmayan) bir "tehlikeli analiz"le kamufle ediyor. Freud'a örtük, ama Freud gibi bir ustanın gözünden kaçmayacak bir eşcinsellik yakıştırması yapıyor. Bu noktada Freud, Jung'un *Anılar*'da belirttiği gibi "Ama bu benim otoritemi tehlikeye sokar" diyerek analizi yarıda bırakıyor. Genç Jung'un hevesi kursağında kalıyor ve bu olayı hiç unutmuyor, öyle ki, 1912 sonundaki "kavgalı" mektuplardan birinde bunu acı bir dille Freud'a hatırlatıyor.

Spinetti'nin Jung'a yakınlığını kanıtlayan unsurlardan biri de, romanın burç yorumlarıyla dolu olması ve son, kritik anın bir Tarot falını izlemesi. Freud'un bir Boğa (6 Mayıs), Jung'un da Aslan (26 Temmuz) olduğunu biliyoruz. Spinetti, horoskopa, I Ching'e, Tarot'a ve okültizme son derece meraklı olan Jung'u izleyerek, romanın örgülerinden birini bu tema çevresinde şekillendiriyor. Boğa burcunun temel özellikleri güç, benmerkezcilik, iddialı bir önderlik isteği, dikbaşlılık ve inatçılık. Boğa erkeği her zaman bir "sürübaşı" özelliği taşıyor ve burnunun dikine gidiyor. Öfkelendiği anlarda ise son derece saplantılı, ısrarlı ve gözü hiçbir şeyi görmez olabiliyor. Bu özellikler Freud'u fiziksel olarak tanımlamasa bile, φA (romanda Psikanaliz kelimesi sık sık böyle geçiyor) hareketinin tartışılmaz önderi olma özelliği ve sürü içinden "başkaldırmaya" yeltenen herkesi hızla etkisizleştirmesi bir Boğa karakteristiği olarak öne çıkıyor. Jung ise parlaklığı, inanılmaz benmerkezciliği (Boğa da benmerkezci, ama daha örtük bir biçimde), dizginlenemeyen narsisizmi ve konudan konuya, işten işe sıçramasıyla tam bir Aslan. Jung için diğerleri yok. Freud için ise var, ama onu izlemeleri kaydıyla.

Çin horoskopu açısından bakılacak olursa, Ejderha (soylu, güçlü, dikbaşlı, yalnız) Freud karşısında Domuz (zeki, verimli, aburcubura meraklı, sosyal) Jung pek de şanslı gibi görünmüyor. Ancak öte yandan, Spinetti'nin romanını Domuz Yılı olan 1995'te yayınlamasının da Jung'a duyduğu sempatiyle bir ilgisi olup olmadığını düşünmemek elde değil.

14. Bölüm'de Spinetti, karşılıklı neredeyse hakarete varan mektuplardan sonra Freud'la ilişkisi hakkında kesin bir karara varmak isteyen Jung'u bir falcıya gönderiyor. Fal sahnesi bütün bölümü kaplıyor. Sonrasında ise Jung Freud'a 18 Aralık 1912 tarihli mektubu yazıyor: "Bakın sevgili Profesör, siz bu tavrı sürdürdüğünüz sürece, benim semptomatik edimlerim umurumda bile değil; Freud kardeşin gözündeki merteğe kıyasla benimkiler yok sayılır. Ben asla nörotik değilim – tahtaya vuralım!". Evet, bu mektup ilişkilerinin sonunu vurguluyor. Ama nedir Jung'u bu denli kızdıran? Freud'un o "sizin/onların" kalem sürçmesine dikkat çekmesi mi yalnızca?

18 Aralık gününe geri dönelim. Falcı Jung'un Tarot kartlarını okuyor: Ters Kupa İkilisi, ters Yıldız Sekizlisi, Kılıç İkilisi , Kule, Asılan Adam, ters Piskopos, Yıldız Kralı ve Şeytan. Son kart ise Abdal. Okuyacak olursak: Sevginin ya da dostluğun sona ermesi, mesleğinde başarısızlık, zor bir karar, büyük bir yıkım ve yeni başlangıç, Frazer'ın *Altın Dal*'ındaki oğulların öldürdüğü baba/kral arketipi, geleneksel fikirlere başkaldırı, bir toprak erkeği (Boğa olabilir!), dünyevi zevklere teslim oluş ve en nihayet, önemli bir kararın eşiğindeki dertsiz, genç adam, bir ayağını uçuruma atmış bile. Yıl 1912, Rider'ın mistik çizimli Tarot destesi yeni çıkmış, ve kartlar tüm çağrışımları ve içlerinde barındırdıkları sayısız arketiple Jung'un karşısında duruyor. Ve Jung, sonunda uçuruma düşmek olsa bile kararını veriyor, koşarak eve gidiyor, mektubunu yazıyor. Artık babadan kurtulmuştur. (Gerçekten kurtulmuş mudur, yoksa babayı sonsuza dek kendi içinde, kendi terminolojisiyle "gölgesi" olarak taşıyacak mıdır? Spinetti'nin romanı bu noktada bittiği için yanıtı alamıyoruz.)

Özetleyecek olursak, Spinetti'nin romanının en büyük başarısı, "*Physician, heal thyself*: Doktor, önce kendini iyileştir!" ifadesini, işleyen bir mekanizma içinde ve tüm veçheleriyle ortaya sererek olumlamasındadır. Düşünce, duygu ve davranışlarımızın bizden gizli kalan nedenlerini anlamanın araçlarını oluşturmaya çalışan psikanaliz, kendisi de bir düşünce, davranış ve (psikanalistler duygulardan arınmış olmadıklarına göre de) duygu bütünü oluşturduğu için, psikanaliz edilmeye muhtaçtır, diyor Spinetti. İki büyük psikanalist, altı yıl süren yoğun ilişkileri boyunca birbirlerine düşüncelerini, keşiflerini, araştırmalarını, beklentilerini açıyorlar, ama ikisi de karşısındakinin yazdıklarında yazılandan fazla birşeyler arıyor: Bir nevroz, bir saplantı, gizli kalmış bir kompleks, doyurulmamış gizli bir arzu. İkisi de bilim adamı; tam da bu yüzden birbirlerinin çalışmalarına "salt bilimsel" gözle, bir fizikçinin başka bir fizikçinin eserine bakacağı gibi bakamıyorlar. Onlar için her kitap nesnel bir bilimsel çalışma olmanın yanı sıra bir semptom da: Jung için Freud'un erkek çocuklar üzerinde ataerkil egemenliğini korumaya çalışmasının bir semptomu; Freud için ise Jung'un libidosu ile

çıplak olarak karşılaşmaya cesaret edememesinin, radikal olandan kaçarak kabahati "baba"ya atmanın, "anne"yi (yani ünü, sosyal onayı, kabul görmeyi) oportünist yoldan ele geçirmeye çalışmanın bir semptomu. Spinetti'ye göre ikisi de haklı. Bu yüzden de roman boyunca "analiz edilen psikanaliz" teması, kuyruğunu yiyen yılan arketipi gibi, tekrar ve tekrar ortaya çıkıyor. Zaten psikanalizin kurucuları kendi yöntemlerini sonuçlarından korkmadan, öncelikle en yakınlarında olanlar için uygulamış olmasalardı, bu düşüncenin gelişme şansı çok daha az olurdu. Öte yandan, aynı yöntemin, sonuçlarından korkmadan kendi üzerlerinde uygulanmasına izin vermekten bu kadar çekinmeleri ise son derece insanca. Psikanalizin sürekli olarak ürettiği ve yeniden ürettiği öznellik/nesnellik geriliminden nihai kurtuluşu nesnel bir sabit noktaya tutunmakta bulan analist, sonunda kendine tutunmaktan ve kendini saklamaktan başka çare bulamıyor. Freud'un Jung'un rüya analizini yarıda kesmesi ya da Jung'un "Ben asla nörotik değilim!" çığlığı, hep bu gerginliğin ve çözümsüzlüğün göstergeleri.

Spinetti'nin en büyük şanssızlığı ise, psikanaliz gibi, üzerinde uzman olmadığı bir konuda bu kadar fikir yürüterek, ortodoks psikanalistlerin "analitik" yorumları karşısında kendisini açık hedef haline getirmiş olması. İlk iki romanıyla aforozdan kıl payı kurtulan Spinetti, son romanıyla son derece yaygın ve öfkeli bir psikanaliz furyasına maruz kalabilir. Açıkça söylemek gerekirse, bu satırların yazarı, asla Spinetti'nin yerinde olmak istemezdi.

Kuşkusuz Türkiye'de hiç tanınmayan bir yazarın Türkiye'de asla yayınlanmayacak bir romanını eleştirmek için bu kadar yer ayırmaya neden gerek görüldüğü sorulabilir. Aslına bakarsanız, Spinetti Türkiye dışında da tanınan bir yazar değil. Hatta, anayurdu olan İtalya'da bile onu tanıyan tek bir kişinin çıkacağını sanmıyoruz. Kimi eleştirmenler Spinetti'nin gerçek bir kişilik olmadığını, zaten o üç romanı da yazmadığını iddia ediyorlar. Kuşkusuz bu tür iddiaları tartışmak, edebiyat detektifliği yaparak zaman öldürmek niyetinde değiliz. Bilindiği gibi, *İlyada*'yı Homeros'un yazmadığını, zaten Shakespeare'in eserlerinin bir kısmını Christopher Marlowe'un yazdığını kanıtlamak için uğraşan pek çok edebiyat eleştirmeni oldu tarihte. Bu tür uğraşları polisiye meraklılarına bırakıyoruz.

Spinetti diye biri olmayabilir. Spinetti'nin romanları hiç yazılmamış da olabilir. Ama, yazılsa iyi olurdu. *Il padre e figli* gerçek mi, değil mi? Bunu bilmemiz mümkün değil. Ancak üzerine yazılan bu eleştiri onu gerçek kılıyor; siz bu eleştiriyi okumayı bitirdiğiniz an, *Il padre* artık var demektir. Engels'in vakt-i zamanında söylediği gibi, "Pudding'in ispatı, yenmesindedir."

E. MUNCH'UN "ODADA ÖLÜM"Ü İÇİN RESİMALTI NOTLARI

Nuri Aydın

ölüm bilincin terazisinde olanca ağırlığıyla...

Kutsal duygusunu yitirmiş bir dünyada ölüm, artık bir başlangıç değil "son"dur.

Ölüm bir başlangıç olmaktan çıkarılarak yenilince "bu dünya"nın "sonluluk" düşüncesi üzerine yeniden kurulması gerekiyordu. Heidegger, "ölüme doğru varoluş"tan belki de bu yüzden söz ediyordu. Çünkü, hâlâ kişisel kalabildiğimiz, dolayısıyla hayatı anlamlı kılabilecek ve bize katlanılamayacak büyüklükte bir zaman bağışlayan sonsuzluktan koruyabilecek yegâne şey "ölüm"dü.

sonluluk hayatı haklı çıkarınca.....

Karşılaştığımız her ölüm, biraz da ölümümüzdür, bu yolla bize durmadan kendini hatırlatır. Acele etmeliyiz, çünkü sıra bize gelecektir.

"Şimdi" önem kazanır, onun içimize yerleştiğini, benliğimizin en derin katmanlarına kadar sızdığını fark etmeyiz bile. Ölümden kurtarılmış anlarla durmadan "şimdi"yi genişletmeye, ölümü biraz daha öteye itmeye çalışırız.

"şimdi" susarken.....

"Odada ölüm", bizi bir anda "şimdi"nin dışına fırlatır atar ve tam da bu farkına varış'ı resmeder, nerede durduğumuzu sorar. Bu sorunun ağırlığıyla omurga bükülür, kişiler içlerine doğru katlanırlar. Oda, dışarısı olmayan bir dünyaya dönüşür. Yer ayakların altından çekilirken bile, oda o mutlak duruşunu ve içerdiklerini hep koruyacakmışçasına donar, onunla birlikte

Edward Munch, *Odada Ölüm*, 1895, 150x167.5 cm, National Gallery, Oslo.

saatler de. Zaman hiç akmayacak ama yine de saatler hep "şimdi"yi gösterecektir. Soru, sonsuzca çoğalacağından diğerinin gözlerine bakılamaz; eller, hiç olmazsa yanıtı bulana dek duvara, sandalyenin arkalığına ya da birbirine tutunur.

Ama bu soru, binlerce ıvır-zıvırın doldurduğu, bir çeşit dünyanın filler mezarlığında, aynı ölçüde de boş olan o vadide hiç dinmeden yankılanacaktır. Yanıtı kendi yansısı olan soruyu sorduk çünkü. Artık son nefeste söylenebilecek tek şey kalır geriye, "biraz daha **şimdi**".

Lady Mary Wortley Montagu, 1716-18 yıllarında İstanbul'da elçi olarak görevlendirilen eşiyle birlikte Londra'dan başlayıp bütün Avrupa'yı kesen ve sonunda Osmanlı'ya ulaşan bir yolculuk yaptı ve bir süre İstanbul'da yaşadı. Seyahatin dönüşü ise Akdeniz üstünden yapıldı. Montagu gerek yolculuk sırasında, gerekse İstanbul'da kaldığı dönemde İngiltere'deki dostlarına zengin izlenimlerle dolu bir dizi mektup yazdı. Mektuplar, Doğu'yla ilgili doğrudan tanıklığa dayandığı ve az sayıda örnekten birini oluşturduğu için edebiyatçılar, sosyal tarihçiler ve kuramcılar için her zaman ilginç bir kaynak oluşturdu. Türkçesi geçmişte Tercüman Yayınları'ndan oldukça ideolojik bir okumayla ve kötü bir çeviriyle yayınlanan *Mektuplar* önümüzdeki aylarda yeni bir çeviriyle Metis Yayınları'ndan çıkacak.

HAREMDEKİ LEYDİ: MONTAGU'NUN MEKTUPLARINDA FEMİNİZM VE ORYANTALİZM*

Meyda Yeğenoğlu

Edward Said, öncü çalışması *Oryantalizm*'de, Doğu kültürleri üzerine yazıp çizen Batılı seyyahlara, sosyologlara, dilbilimcilere, antropologlara konuşma konumu ve kapasitesi sağlayan şeyin oryantalizmin *örtük içeriği* (latent content) olduğunu ileri sürer. Said'e göre oryantalist hegemonyaya devamlılığını veren onun "anonimliği, sabitliği ve dayanıklılığı"dır.[1] Said'in oryantalist söylemin birliğine ilişkin yaptığı bu vurgu, değişik yazarların Doğu betimlemelerindeki biçimsel farklılıkları yadsıdığı veya gözardı ettiği anlamına gelmez. Said'in incelemesinin de gösterdiği gibi, oryantalizmin *görünen içeriği* (manifest content) tam da bu tür farklılıklar sayesinde kurulur. Ancak Said'in ilgilendiği, bu üslup farklılıklarına rağmen değişik yazarların metinlerindeki Doğu temsillerinin tutarlılığını ve birliğini sağlayanın ne olduğudur.[2] *Görünen içerik*, Batı'nın "Doğu üzerindeki iktidar istenci konusunda gösterdiği ısrarcı tutarlılığın"[3] bir ürünüdür. Doğu'yu betimleyen değişik metinlerde farklılıklar, sapmalar, çeşitlemeler ve paradokslar bulabiliriz. Dahası, İngiliz ve Fransız oryantalizmini birbirinden farklı kılan özellikleri, onsekizinci, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl oryantalizmleri arasındaki farklılaşmayı, kadın ve erkek oryantalistlerin metinlerinde Doğu'nun temsil edilişindeki üslup farklılıklarını bulup çıkarabiliriz. Ancak akılda tutulması gereken şey, bizi, bu temsilleri farklılıklarına, çeşitliliklerine ve birbirleriyle çelişmelerine rağmen oryantalist olarak adlandırmaya iten şeyin ne olduğudur. O halde sorulması gereken soru, Said'in sorduğu

* Bu makalenin biraz farklı bir versiyonu daha önce "Supplenting the Orientalist Lack: European Ladies in the Harem" başlığıyla *Inscriptions: Orientalism and Cultural Differences, (No. 6, 1992)* dergisinde yayımlanmıştır. Metin İngilizce'den Belkıs Tarhan ve yazarın kendisi tarafından çevrilmiştir.

1. Edward Said, *Orientalism* (Harmondşworth, Penguin Books, 1978), s. 206. Bu çalışmanın ilk versiyonu üzerindeki eleştirileri ve katkılarından dolayı James Clifford ve Mahmut Mutman'a teşekkür ediyorum.

2. *a.g.e.*, s. 206. 3. *a.g.e.*, s. 222.

gibi, oryantalizmi "devrimlere, dünya savaşlarına ve imparatorlukların parçalanmışlıklarına karşın ayakta tutanın" ne olduğudur. [4]

Said'e göre, bu *örtük içeriğin* sürekliliğini sağlayan mekanizma 'oryantalizmin alıntılayıcı doğasıdır'. Oryantalizmin sistematik bir simgesel evren olarak kurulmasını mümkün kılan şey, basitçe değişik temsillerin Doğu denilen bir coğrafi ortak bölgeye yaptıkları göndermelerin bir bütünlük oluşturması değildir. Doğu kültürüne ilişkin betimlemeler, çeşitlilik arz etse de, aslında bunlar, "daha önceki betimlemelerin ya doğrudan tekrarından ya da yeniden işlenmesinden"[5] başka bir şey değildir. Bu anlamda, her metin bir diğeri için başvurulacak bir kaynak işlevi görmektedir.[6] Değişik metinler, birbirlerine göndermede bulunmaları ve daha önce yazılmış metinleri alıntılamaları sayesinde, Doğu'nun sistematik bilgisinin oluşmasına katkıda bulunurlar. Said'e göre, bu sistematik birlik ve bütünlük:

.... bir yer olmaktan ziyade, kökeni bir alıntıda, bir metin parçasında, Doğu üzerine yazmış birinin eserinden yapılan bir aktarmada, daha önceki hayallerin bir parçasında ya da tüm bunların karışımında bulunan bir topos, bir göndermeler kümesi veya durumsal tanımı, Doğu üzerine yazılan metinlerin oluşturduğu bir kurgudur. Yine de *bütün bunlar başka türden sistematik işlere tümüyle ikincildir*.' [vurgu benimdir]

Oryantalizmin sistematik yapısının, metinlerin birbirlerini alıntılamaları yoluyla kurulduğunu iddia etmek, elbette, her metnin bir diğerinin basit bir tekrarı olduğunu ileri sürmek anlamına gelmez. Oryantalist söylemin birliği ve bütünlüğü, onu oluşturan farklı Doğu temsillerinin basitce birbirine eklenmesi veya birikimi ile oluşmaz. Said'in de belirttiği gibi,

.... bilginin büyümesi bir seçici biriktirme, yerinden etme, silip atma, yeniden düzenleme ve araştırma 'muvafakatı' denilen şeyde ısrar sürecidir. Oryantalizm gibi bir bilginin meşruluğu, önceki otoritenin onu yeniden kuran bir biçimde alıntılanması ile sağlanmaktadır. [8]

Bu makalede, Said'i izleyerek ve hatta belki de belli önermelerini ondan daha da ileri götürerek, değişik yazarların metinlerindeki (ya da bazen aynı metin içindeki) çelişkilerin ve kopmaların oryantalist söylemin bütünlüğünü ve hegemonyasını yerinden oynattığını varsaymanın yanıltıcı olacağını iddia edeceğim. Bir metnin diğer bir metni, Doğu'nun 'gerçeğine' sadakati açısından sorgulamasının oryantalizmin simgesel evrenine bir müdaha-

4. *a.g.e.*, s. 222.

5. Timothy Mitchell, *Colonising Egypt* (Cambridge Üniversitesi Yayını, 1988), s. 31.

6. Oryantalist söylemde alıntılama yoluyla göndergenin oluşumu tartışması için bkz. Mahmut Mutman, "Under the Sign of Orientalism: The West vs. Islam", *Cultural Critique*, Kış, 1991-1991. Bu makalenin Türkçe versiyonu için bkz. "Oryantalizmin Gölgesi Altında" içinde *Oryantalizm, Hegemonya, Kültürel Fark*, Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu (der.) (İletişim Yayınları, yayımlanacak 1995).

7. Edward Said, *Orientalism*, s. 177.

8. *a.g.e.*, s. 176.

le oluşturduğunu ileri sürmek oldukça problemlidir. Diğer bir deyişle, oryantalist toposun kuruluşunu yalnızca önceki düşünce ve imajların basitçe tekrarlanmasında değil, birbirlerinden farklı, birbirleri ile çelişebilen ve birbirlerini eleştiren, hatta yaygın Doğu temsillerine muhalif düşüncelerin dile getirilişinde de aramalıyız. Oryantalist metinlerde rastladığımız bu yüzeysel çelişki ve çeşitlilik onun görünen içeriğini oluşturur. Oryantalist hegemonya, değişik tarihsel dönemlerde farklı söylemlere eklemlenebilmiş olması sayesinde bugüne kadar ayakta kalmayı başarabilmiştir. Ancak, oryantalist söylemin birliği olduğunu öne sürmek, onun *monolitik* bir bütünselliğe sahip olduğu iddiasını zorunlu olarak beraberinde getirmez. Oryantalizmin mirası bugün hâlâ bizimleyse ve imparatorlukların çöküşüne karşın ayakta kalmaya devam edebilmişse, bu, onun, kendisini değişik tarihsel ve kültürel koşullarda farklı biçimlerde ifade edebilmiş ve eklemleyebilmiş olmasındandır. Bilinçdışı bir hafıza olarak oryantalizm, tekrarlamalar, bozundurmalar, yerinden edişler, müdahale ve ittifaklarla yeniden ortaya çıkmış, farklı söylemlerle kesişebilmiştir. Her tekrar, her müdahale veya bozundurma, aslında oryantalizmi çoğaltıp karmaşıklaştırdığı kadar, onun söylemsel birliğini ve bütünlüğünü de sabitleştirmiştir.

Bu yazıdaki amacım, Batılı kadın yazarların metinlerindeki Doğu betimlemelerinin oryantalist söylemin birliğinin ve bütünselliğinin kurulmasına veya bozulmasına ne ölçüde katkıda bulunduğunu incelemek. Kadınların betimlemelerini inceleme nesnesi olarak seçmemin nedeni, bu metinlerde 'kadınsı" bir özgünlüğün olduğunu, ya da onların söylemlerini cinsiyetlerinin bir yansıması olarak düşündüğümden değil. Bu metinleri ayrı bir grup olarak ele almaktaki amacım, öncelikle, oryantalist söylem ile belli bir tür 'feminist' söylem arasındaki unutulmuş ittifaka dikkati çekmek. Spivak'ın da belirttiği gibi, feminizm, içinde bir yer edinmeye çalıştığı kurumla ittifak halinde olduğunu görmek zorundadır. Bu nedenle, farklı feminist kuram ve pratikler, tüm diğer söylemsel pratikler gibi, içinde konumlandıkları alan tarafından kurulduklarını ve işaretlendiklerini dikkate almak zorundadırlar.[9] İkinci amacım, Batılı kadınların Doğu betimlemelerinin, erkeklerin metinleriyle nasıl bir ilişki içinde konumlandığını ortaya koymak. Üçüncü olarak, kadınların metinlerini şekillendiren özellikleri ve bu metinlerin erkeklerin metinlerinden nasıl farklılaştığını (eğer farklılaşıyorsa) anlamak. Bu özellikleri anlamak, Batılı kadınların Doğu betimlemelerinin özgün ö-

9. Gayatri Chakravorty Spivak, "Imperialism and Sexual Difference", *Oxford Literary Review*, Cilt 8, Sayı 1-2 (1986), s. 225.

zelliklerini ve bunların oryantalist söylemin halihazırda var olan metafor ve mecazlarından nasıl etkilenmiş olduğunu görmek açısından yararlı olabilir. Eğer, Timothy Mitchell'in iddia ettiği gibi, Doğu, bir yer değil de, her biri Doğu'nun 'hakikatini' sunduğunu iddia ettiği halde diğer temsillere göndermede bulunmaktan başka birşey yapmayan temsiller dizisi ise,[10] kadınların ve erkeklerin birbirlerinin metinlerinden yaptıkları alıntılamanın aldığı özgün biçimi ortaya koyabilmeliyiz. Bunu yapabilmek için, Batılı kadın yazarların, kendi Doğu betimlemelerini yetkin kılabilmek için ne tür söylemsel stratejiler kullandıklarını ve bunların erkeklerin kullandığı stratejilerden farklı olup olmadığını göstermemiz gerekir. Eğer oryantalist söylem, yalnızca var olan mecazların ve düşüncelerin basit bir tekrarından ibaret değilse, Batılı kadınların söylemlerinin erkeklerinkinden ne şekilde farklılaştığını ve onlarla hangi noktalarda kesiştiğini anlamak, oryantalizmin birliğinin, çeşitliliğe ve/veya çelişkililiğe rağmen nasıl kurulabildiğini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Başka bir yazımda, kadın ya da erkek Batılı özne'nin, Doğulu öteki'ne duyduğu arzuyu, Doğulu kadının mekânına, bedenine ve hakikatine ulaşma arzusu olarak ifade edegeldiğini iddia etmiştim.[11] Doğu ve Doğulu kadın arasında kurulan metonomik ilişki, bize, Doğulu kadına duyulan bu tutkunun nedenini açıklar. Duygusallığın vücut bulduğu yer olarak görülen Doğu, hep kadınsılığa ilişkin terimlerle temsil edilmiş ve buna paralel olarak, oryantalist söylemde ırksallaştırma (racialization) ve kadınsılaştırma (feminization) süreçleri birbirleriyle iç içe geçmiştir. Mary Harper'in belirttiği gibi, bu yolcuların pek çoğu için Doğu, Doğulu kadınla özdeştir.[12] Bu nedenle, Doğu'nun anlaşılabilmesinin koşulu, Doğu'nun kadınlarının anlaşılabilmesi olarak görülmüştür. Doğu'nun "kadınsılığa" ilişkin terimlerle ve metaforlarla temsil edilmesini sağlayan, kadın ve Doğu arasında kurulan bu metonim olmuştur. Diğer bir deyişle, Doğu'nun doğululaştırılması (orientalization) süreci onun kadınsılaştırılmasıyla iç içe geçmiş bir süreçtir. Kültürel ve cinsel farkın temsili arasındaki bu içiçelik, oryantalist söylemin kadınsılık üzerine var olan fallosontrik söylemle örtüşmesi sayesinde mümkün olabilmiştir. Doğu üzerine yazılmış metinlerin çoğunda yalnızca kadın,

10. Timothy Mitchell, Colonising Egypt, s. 31.

11. Meyda Yeğenoğlu, "Veiled Fantasies: Cultural and Sexual Difference in the Discourse of Orientalism", *Cultural Studies* (yayımlanacak). Bu makalenin Türkçe versiyonu için bkz. "Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark" içinde *Oryantalizm, Hegemonya, Kültürel Fark*, Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu (der.) (İletişim Yayınları, yayımlanacak, 1995).

12. Mary Harper, "Recovering the Other: Women and the Orient in Writings of Early Nineteenth-Century France", *Critical Matrix*, Cilt 1, Sayı 3 (1985), s. 2.

harem ve peçeye ayrılmış bölümlere rastlamayız; bu metinlerde Doğulu yaşamın değişik yönleri kadınsılığa ilişkin metaforlar aracılığıyla anlaşılır kılınmıştır. Örneğin, 'gizemlilik' ve 'peçenin arkasında sır saklama' gibi metaforlar, hem Doğu'yu hem de kadını betimlemekte yaygın olarak kullanılmıştır. Doğu'nun ve kadının peçesinin arkasında gizlediği düşünülen tehdit ve dehşet bizzat oryantalist söylemin var ettiği, oluşturduğu bir kurgudur. [13]

'Gizemli' Doğu'nun içine girme ve böylece onun 'hakikatini', 'asli' kimliğini ortaya çıkarma (bu genellikle peçeyi açma ve haremin yasaklı mekânına girme arzusu olarak ifade eder kendini) oryantalist söylemi oluşturan temel mecazlardan biridir. 'Saklı' ve 'gizemli' olduğu düşünülen Doğulu yaşama, hareme ve peçeli kadının sırrını çözmeye yönelik tutku, Doğulu kadının abartılı bir biçimde temsil edilmesine neden olmuştur. Bu abartılı temsile karşın, oryantalistin arzusu tatmin edilemeden kalmıştır: Batılı özne, Doğu'nun ve Doğulu kadının gizemini her keşfetme girişiminde onun 'otantik' ve 'hakiki' bilgisinden bir o kadar uzakta olduğunun ayırdına varmıştır.

Ancak Batılı özne bu 'örtülü' ve 'gizemli' Doğu'nun bilgisini edinmeye kararlı olduğundan, mümkün olan her türlü aracı bu yolda kullanır. İşte Batılı kadının betimlemeleri bu gizeme ulaşmanın temel bir aracı olarak devreye sokulur. Doğu'ya özgürce seyahat etme ve burada gönlünce hareket edebilme özgürlüğüne karşın, Batılı özne (ki bu erkektir)*, Doğulu kadının mekânının kendisine kapalı olmasından rahatsızlık duyar; harem yaşamının ayrıntıları, gizemleri ve öteki cinsin bu kapalı perde ardında yaşadığı şehvetli cinsellik üzerine spekülasyonda bulunmaktan başka seçeneği yoktur. Bu kapalılık karşısında, Batılı erkeğin bel bağlıyabileceği en güvenilir kaynak Batılı kadının, haremin yasak mekânına ve buradaki kadınların günlük yaşamlarının ayrıntılarına ilişkin betimlemeleridir. Batılı seyyahların, Doğu'nun 'hakikatini' keşfetmelerine bir engel oluşturan peçe, bu 'gizemli' mekânda açılmaktadır. Bu bilgisine ulaşılamaz mekân'ın 'gizemleri' ve Doğu'nun, bu 'iç' mekânda saklı bulunduğu düşünülen 'özü' ancak Batılı kadınların yardımlarıyla (çünkü bu yasak mekâna girmesine izin verilen tek yabancı onlardır) ortaya çıkarılabilmektedir. Başka bir deyişle, Batılı özne'nin eksiğini giderebilen yalnızca Batılı kadınlardır. Doğu'nun bu iç mekânı, yalnızca gözetlemeyi önler biçimde 'mühürlenmiş' değildir, aynı zamanda yerli de bu iç mekân hakkında bilgi vermek konusunda isteksizdir. Theophile Gautier, öteki'nin bu 'gizli' ve 'gizemli' mekânına dair bilgi edinme için verdiği savaşı şöyle dile getirir:

* Burada erkek bireyden değil, erkeklik konumundan sözediyorum.

13. Bu nokta üzerinde "Veiled Fantasies" adlı makalemde daha ayrıntılı duruyorum.

Bir Türk'e haremdeki âdetler ve alışkanlıklar, ya da kadınların kişiliği ve tavırları hakkında soru sormanın uygunsuz olacağını anlamak... kolaydır... Bu bakımdan uygarlıkları bir basamak bile ilerlememiştir. Gerçekten otantik bilgi edinmek için uygulanabilecek tek yöntem haremlere alınan ve oraya ulaşan Avrupalı bir hanımefendiden gördüklerini size dürüstçe aktarmasını rica etmektir.[14]

Yasaklı mekâna girmek için Batılı özne'yi harekete geçiren güç, 'gerçek' Doğu'ya duyulan nostaljidir. Aşağıda Jean Jacques Ampere'den yapacağım alıntı bize bu nostaljiyi gösterir.

Doğulu yaşam bugün tüm ihtişamıyla yalnızca, seyyahların giremeyeceği ev içinde bulunabilir. Neyse ki, her gün sayıları artan kadın turistler *bu boşluğu gidermektedirler* ve İstanbul için Leydi Montagu örneğinin gösterdiği gibi bunu zaten başarıyla yapmışlardır. Bunu, Kahire için *Modern Mısırlılar* üzerine en güvenilir kitabı borçlu olduğumuz M. Lane'in kızkardeşi Mistress Poole izlemiş, kardeşinin değerli çalışmasını pek uygun biçimde tamamlamıştır. Onun *Mısır'daki Ingiliz Kadın* isimli kendi küçük ve hoş çalışmasında, ihtişamlı giysileri, mücevher öbeklerini, peri masalıvari yemekleri, güzel cariyeleri, kısacası tüm bir haremi buluruz; Doğu yaşamının en hoş ve parlak yönlerinin barındığı ve yine de saklı kaldığı yer haremdir.[15]

Ampere burada oryantalist söylemin en yaygın mecazlarını tekrarlamakta, yani Doğu'nun 'hakikikatinin' ve 'özünün', kadının mekânında bulunabileceğini düşlemektedir. Batılı özne, Doğu'nun en 'debdebeli' ve 'hoş' yönlerinin bu kapalı, ev-içi mekânda bulunabileceğini hayal edegelmiştir. Doğu'yu tam olarak kavramak, onun 'hakikatini' ortaya çıkarmak için bu alanı görmesi gerektiğine inanmıştır. Burada emperyalist arzunun bilginin nihai garantörü olarak görmeye/gözleme verdiği öneme tanık oluruz. Ampere'in Doğu'nun 'özü'nü bulduğu yerin kadının mekânı olması hiç de rastlantı değildir. Doğu, kadınıyla özdeştir; onun özünü temsil eder. Ampere bunu şöyle ifade eder: "Bugün Doğu benim için yalnızca yüzünü arada bir gösteren maskeli bir kadın gibidir."[16] Doğulu kadınının bilgisine ulaşmadıkça, Doğu'nun doğru ve tam bilgisini edinmesinin mümkün olmadığını düşünür Ampere. Ancak, öte yandan, öteki'ni saklayan peçeyi kaldırmaya ne kadar çabalarsa çabalasın, bu çabasının boşa olduğunu da gizliden gizliye bilmektedir. Öteki'nin iç dünyasını ve kadının mekânını görememesi Ampere'e kendi eksiğini ve sınırlarını gösterir. İşte bu noktada bu eksiği giderebilecek Batılı kadınların betimlemelerine ve gözlemlerine başvurur. Bu eksiği tamamlayabilecek güvenilir ajanlar olarak Leydi Mary Montagu ve Sophia Poole'a gönderme yapar.

Batılı kadınların betimlemelerine güvenilir kaynaklar olarak başvurma konusunu, yukarıda sözünü ettiğim oryantalizmin alıntılamaya dayanan ya-

14. T. Gautier, *Constantinople* (New York: H. Holt and Company, 1875), s. 192.
15. Mary Harper, "Recovering the Other", s. 11'de Jan Jacques Ampere'den alıntı.
16. *a.g.e.* s. 12'de Jan Jacques Ampere'den alıntı.

pısı bağlamında düşünmemiz yerinde olacaktır. Batılı erkek ve kadın oryantalistlerin birbirlerinin metinlerinden alıntılama yaparken ortaya çıkan özgün dinamiği, erkek ve kadın konumlarının kuruluşundan ayırt ederek anlamamız mümkün değildir.

Erkek özne'nin eksiğini tamamlamak üzere çağırıda bulunulan Batılı kadınlar, kapısı 'mühürlü' dünyada tanık olduklarını 'dürüstçe' anlatmaktan mutluluk duyarlar. Aslında, pekçoğunun da ifade ettiği gibi, bu kadınlar, kendilerinin erkek rakipleri için önemli bir işlevi yerine getirdiklerini, yani onların 'eksiklerini' tamamladıklarını düşünürler. Örneğin, Edward Lane'in kızkardeşi, Sophia Poole, bu alanda yalnızca Lane'in kızkardeşi olarak tanınmaz; Poole da, kendi yaptığına, erkek kardeşinin halihazırda yapmış olduğuna yalnızca bir 'ekleme' niteliği atfetmekten hoşnutsuz değildir; erkek kardeşindeki eksiği tamamlamaktadır. Bunu şöyle dile getirir:

> Kardeşimin harem hakkında anlattıkları ve bu ülkenin kadınlarının âdet ve davranışları hakkında tüm yazdıklarını yalnızca en ince detayına kadar doğru bulmakla kalmıyor, beni şimdi sürdüğüm hayata hazırlamak açısından en fazla değeri taşıdığını da düşünüyorum. Ancak bu konularda yalnızca diğer erkeklerden edindiği bilgiler tabii ki yetersizdir. Kadınların içinde bulunduğu durumu hem kendi kişisel gözlemlerimden hem de onların değerlerini ve kendilerine nasıl davranıldığını bu kadınların kendi ağızlarından öğrenmem yoluyla, *benim onun eksiklerini tamamlamamı istemiştir*.[17] [vurgu benimdir]

Poole kendinin sunduğu 'ek' bilgiyi 'tamamlayıcı' olarak konumlamakla, kendi yaptığı işe, erkek kardeşinin betimlemelerinin bütünlüğünü oluşturma işlevini atfetmektedir. Erkeğin 'eksik' bilgisini, gizli ve yasak mekânın bilgisini sağlayarak tamamlamaktadır. Doğu'nun 'hakiki' resminin halihazırdaki erkek betimlemelerinde mevcut olduğunu ima ettiğinden, kendi metinlerinin işlevini yalnızca bu resmi tamamlamak olarak görür. Batılı kadına, bütünsellikteki bir eksiği tamamlama işlevi atfedilmesi, esas olanı esas olmayandan, orijinal olanı eklenenden, merkezi kıyıda kalandan, içerdekini dışardakinden ayırt etmeye yarar.

Kadın ve erkek seyyahların birbirlerinden yaptıkları alıntılamayı yapılandıran metinsel ekonomiyi açıklayabilmek için kısaca Derrida'nın 'supplement' (ek/eklenti) kavramından sözetmek istiyorum.

Derrida 'ek' nosyonunun iki anlamından sözeder. Birinci anlamına göre ek bir katkı, toplamı zenginleştiren bir tamamlamadır.[18] Bu mantığa göre, yazma konuşmaya bir ek ve böylelikle konuşmanın varlığını (presence) güvence altına alan şey olarak anlaşılır. Yazıyı bir ek olarak gören mantık, aynı zamanda, dile, düşünceyi en doğal biçimde ifade eden bir araç olma ayrı-

17. S. Poole, *English Women in Egypt*, Cilt II (Londra: Charles Knight, 1844), s. 94.

18. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, çev: Gayatri C. Spivak (Baltimore ve Londra: John Hopkins Üniversitesi Yayını), 1976, s. 144.

calığını atfeder. Buna göre dil, herşeyden önce konuşmak için varolan bir sistemdir. Bu durumda yazı, basitçe konuşmada eksik kalanı tamamlamaya hizmet eder. Derrida, bu tamamlama mantığına bir başka örnek olarak mastürbasyona atfedilen işlevi gösterir. Mastürbasyonun işlevi 'doğal cinselliği' tamamlamak olarak görülür. Batı metafiziğinin temel taşı olan karşıtlıkların temelinde yatan da bu tamamlama mantığıdır; doğa ve kültür, kadın ve erkek, konuşma ve yazma, köken ve tarih arasındaki karşıtlık işte bu tamamlama ekonomisinin bir ürünüdür. Eklemenin ikinci anlamı ise, tamamlama değil de bir başka şeyin *yerine geçmedir.*[19] Derrida'nın eklemenin bu ikinci anlamı için verdiği örnek ise göstergedir. Gösterge, şey'in yerine geçendir. Bu ekonomide, ister 'tamamlama' isterse 'yerine geçen' olarak görülsün, önemli olan tamamlayanın eklendiği şeyin *dışında* olması, onun yerine geçmesi için ondan başka, ona yabancı bir şey olmasıdır.[20] Her iki anlamda da ortak olan, ekleme mantığının orijinal ve kendinden menkul bir varlığı öngörmesidir. Kıyıda kalmaya mahkûm edilen eklentinin işlevi, varlığın (presence) bütünselliğini yeniden kurmaktır. Ancak, eklentinin gerekli olması, bütünlükte bir 'eksik'in olduğunu gösterir. Eklemeye duyulan zorunlu bir ihtiyaç sözkonusudur, çünkü ek, bir boşluğu doldurur, asıl olandaki bir yetersizliği giderir. Yani bir yandan, eklenti ihtiyari bir fazlalık, zaten kendi başına tamam olan bir orijinale eklemeden başka bir şey değildir. Ama, öte yandan da, bu 'tamam olduğu düşünülen' varlıktaki eksiği telafi etmek üzere eklemede bulunur. Bu söylemsel ekonominin garip mantığına göre, eklentiye mevcudiyet tanınmaz, ama ilginç biçimde eksiğini telafi ederek 'asıl', 'orijinal' olanı mümkün kılan odur.[21] Ekleme mantığı aynı zamanda 'içerisi' ve 'dışarısı' arasında bir ayrım kuran *dıştalama* (exclusion) sürecidir. Derrida'ya göre:

> Metafizik namevcut olanı, tamamlayanı basit bir dışsallık, saf bir ekleme ya da yokluk olarak belirleyerek dıştalama sürecini gerektirir. Dıştalama süreci tamamlama mantığının yapısında vardır. Buradaki paradoks, eklemeyi saf bir ekleme olarak görerek bir tarafa itmektir. *Eklenen, kendini dışarda bırakan tamam bir varlığa eklendiğinden, hiçbirşeydir.* Konuşma sezilen mevcudiyete, yazma yaşayan ve varlığı kendinden menkul konuşmaya, mastürbasyon normal cinsellik deneyimi denen şeye, kültür doğaya, şeytan masumiyete, tarih kökene, vb. eklenmektedir.[22]

Batılı kadınların yazdıklarını incelediğimizde, erkek ve kadın metinlerinin birbirlerini alıntılama biçiminin bu ekleme mantığı ile çalıştığını görürüz. Bu özgün alıntılama dinamiğinin aynı zamanda oryantalizmin bütün-

19. *a.g.e.*, s. 145. 20. *a.g.e.*, s. 145.

21. Jonathan Culler, *On Deconstruction: Theory and Criticism After Structuralism* (Ithaca ve New York: Cornell Üniversitesi Yayını, 1986), s. 105.

22. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, s. 167.

selliğini kuran bir dıştalama süreci olduğuna da tanık oluruz.

Erkek özne, Batılı kadını, Doğu'nun girilmez iç mekânı harem ve peçenin ardında 'saklanan' kadınlar hakkında bilgi sağlamaya davet ederek, kendi metnini 'asıl' olarak kurmakta, böylelikle de kadınların metinlerini basit bir ek olarak konumlamaktadır. Kadınların betimlemelerinin basit birer ekleme olarak konumlanması, bunların aslında bir 'hiç' olduğunu da ima eder. Diğer yandan, erkek özne'nin Doğu'yu anlamasının bu tamamlayıcı bilgiyi edinmeden eksik kalacağı düşüncesi de sözkonusudur. Batılı kadından gelen her ek bilgi, Doğu'yu anlayabilmek için gerekli olan bilginin ayrılmaz bir parçası olarak görülür ama, diğer taraftan da bu bilginin 'asıl' metinlerin kıyısında kaldığı düşünülür. Ancak bu, paradoksal bir biçimde, erkek metinlerinin 'asıl' olarak konumlanmasını, bu nedenle de onların Doğuya ilişkin betimlemelerinin bütünlüğünü ve tamamlığını da ima eder. Batılı kadının sağladığı bilgiye 'ek' bilgi statüsü atfetmek, hangi betimlemenin Doğu'nun 'gerçek/asıl' bilgisini sağladığına ilişkin bir yargıya da varılması demektir. Ancak eklenen, dışsal olmasına karşın, bir noksanı gidermekte ya da oryantalist bütündeki temel bir eksiği kapatmaktadır. Burada, erkek özne'nin bilgisinin eksikliği, onun Doğu'nun iç mekânına erişememesinden kaynaklanır. Bu anlamda, oryantalist bütünlük kendine yeterli olmaktan hayli uzaktır. Batılı kadının harem ve Doğulu kadın hakkında sağladığı bilgi, tam da Batılı özne'nin eksiğini giderdiği için esas metinden daha az birşeydir; kendi başına, bağımsız bir tanımı yoktur; ancak erkeğin yazdığıyla bir tamamlama ilişkisi içinde olduğu sürece bir şey olabilmektedir. Bu ikili tanım bir yandan dışarda kalma ve esas kümeye bir ek hizmeti görme, diğer yandan ise erkek özne'deki eksiği gideren bir ekstra işlevi olması sayesinde Batılı kadınların sağladıkları bilgiler aynı anda hem kabul görmekte hem de dıştalanmaktadır. Bu, erkek özne'nin kadınların açıklamalarına bir tamamlayıcı olarak neden ihtiyaç duyduğunu ve neden onlara hem ihtiyaç duyup hem de reddettiğini açıklar bize. Ancak bu ikili konum, Batılı kadınların yazdıklarının oryantalizmin dışında kaldığını düşündürtmemelidir.

Aşağıda, Montagu'nun *Turkish Embassy Letters*'ının (Türk Elçilik Mektupları) bir okumasını yapacağım. Montagu'nun *Mektupları* üzerinde yoğunlaşmamın nedeni, bu metnin oryantalist söylemde ayrıcalıklı bir yer tutması ya da onun erkek oryantalist metinleri tamamlama işlevi gören tek veya en önemli Batılı kadın metni olduğunu düşünmem değil. Onun söylemi, Batılı memur ve işadamlarının eşleri, misyonerler, seyyahlar veya antropologlar olarak Doğu'ya giden diğer Batılı kadınlarınkinden daha fazla oryantalist de değildir. Montagu'nun *Mektupları*'nın, Batılı kadınların söyleminin, er-

keklerin söylemiyle hangi noktalarda benzeştiğini veya farklılaştığını ve tüm bir oryantalist gelenek içinde kadınların söyleminin nasıl bir konum işgal ettiğini gösterebilmek için iyi bir örnek teşkil ettiğini düşünüyorum.

Montagu'nun *Mektupları*'nı karakterize eden özellikleri irdelerken, Lisa Lowe'un *Critical Terrains: French and British Orientalisms*'de aynı metni incelerken öne sürdüğü temel bazı tezleri de tartışacağım. [23]

Lowe'u, Montagu'nun *Mektupları* nı incelemeye iten nedenlerden biri, oryantalizmi topyekün ve monolitik gören anlayışa karşı çıkma isteğidir. Lowe bunu, kitabının temel sorunsallarından biri olarak sunar. Örneğin, Said'in oryantalizmi sabit ve monolitik bir söylem olarak düşünme eğiliminde olduğunu ileri sürerek, oryantalizmin çelişkili ve çeşitliliğe dayanan yapısını göstermeye çalışır.[24] Bu nedenle, okumalarını cinsel, ırksal, ulusal ve sınıfsal fark söylemlerinin kesiştiği örnekler üzerinde yoğunlaştırır. Lowe'a göre bu farklı söylemlerin birbirleriyle eklemlenmesi oryantalizmin bütünselliğini bozunduran, hatta onu yerinden eden farklı söylemlerin ortaya çıkışı olarak düşünülmelidir. 'Oryantalizmin sarsılması' olarak adlandırdığı durumu, bu tür söylemsel kesişme noktalarına yerleştirerek, oryantalist söylemin içindeki direnç noktalarını bulmayı hedefler. Foucault'nun 'heterotopicality' kavramını, oryantalizmin kendi içinde barındırdığı direnç noktalarını gösterme amacıyla kullanır. Ancak Lowe, bu tür direnç noktalarını bulmada oldukça aceleci davranmaktadır. Bu aceleci sonuca varışın bir örneği oryantalizmi çoğullaştırması (Said'in tersine, oryantalizmin karşıtlıklara dayanan bir söylem değil de, çeşitli ve çoklu bir yapı arz ettiğini iddia eder) ise, bir diğeri de Montagu'nun *Mektupları*'nda feminist bir söylem tespit ederek, bunun, oryantalizme müdahale imkânı verdiğini ileri sürmesidir.[25] Bu makalede, Montagu'nun *Mektupları*'nın, oryantalizmle, Lowe'un

23. Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms* (Ithaca ve Londra: Cornell Üniversitesi Yayını, 1991).

24. Lisa Lowe bu tür genellemelere karşı çıkan tek kişi değil. Kendisinin de belirttiği gibi, bu tür eleştiriler James Clifford, "On Orientalism", *Predicament of Culture*, (Cambridge Massachussetts, Harvard Üniversitesi Yayını, 1988) ve B. J. Moore-Gilbert, *Kipling and Orientalism*, (Londra, Croom Helm, 1986) başlıklı çalışmalarında bulunabilir. Bu listeye Orientalism'in çeşitli değerlendirmelerine değinen Lata Mari ve Ruth Frankenberg'in "The Challenge of Orientalism", *Economy and Society*, Cilt 14, Sayı 2, (1985) başlıklı makalesini de ekleyebiliriz.

25. Said'in Oryantalizmin *örtük* ve *görünen* içeriğine ilişkin tezinin de gösterdiği gibi, bunları birbirine karşıt gibi düşünmek son derece problemlidir. Ancak, bu, oryantalizmin yapısının karmaşık olmadığı anlamına gelmez. Tam da bu iki içeriğin aynı anda varolabildiğini gösterdiğimizde oryantalizmin bütünlüğündeki karmaşıklığı anlayabiliriz. Diğer bir deyişle, oryantalizmin karmaşık yapısı, onun çoğul olduğunu iddia etmekle anlaşılamaz, çünkü oryantalist söylem, Spivak'ın ifadesiyle söylersek, "dünyanın dünyalaştırılması"nı sağlayan tekil hegemonik öyküsünün bir parçasıdır.

öne sürdüğünden daha farklı bir biçimde eklemlendiğini iddia edeceğim.

Sophia Poole gibi, Montagu da, Türk kadınlarının mekânına ve dolayısıyla bilgisine ulaşma açısından Batılı erkeklere kıyasla sahip olduğu ayrıcalığı vurgular. Bunun kadın olmasından kaynaklandığını okurlarına hatırlatmayı da ihmal etmez: o, erkeklerin sahip olmadığı birşeye sahiptir ve onların eksiklerini tamamlayabilir. Kendi gözlemlerinin Doğu'nun 'doğru' bilgisini –bu yalnızca oryantalist değil, aynı zamanda, eril (masculine) dediğimiz söylemi de karakterize eden yaygın bir mecazdır[26]– temsil ettiğini iddia ederek, betimlemelerinin yetkinliğini göstermeye çalışır. Erkeklerinkine göre kendi metninin marjinal ve tamamlayıcı bir konuma yerleştirildiğinin farkında olduğundan, betimlemelerine oryantalist söylem içinde bir yer açabilmeye çabalar ve bunun için de erkeklerin 'gerçeklik' iddialarını geçersiz kılmaya çalışır. Elde ettiği bilgilerin ve gözlemlerinin Doğu ve Doğulu kadınının gerçek bilgisini sunduğunu sürekli vurgular ve erkeklerin metinlerini, Doğu'nun 'hakiki' bilgisinin yetersiz ve çarpıtılmış bir temsilini sunduklarını iddia ederek reddetmeye çalışır. Yukarıda belirttiğim gibi, basitçe birikme yoluyla değil, aynı zamanda, yerinden etme, eleştiri, bozundurma ve hatta müdahale yoluyla da kurulan oryantalizmin alıntılamaya dayanan yapısı işte burada karşımıza çıkar.[27] Örneğin, 17 Haziran 1717'de Leydi ...'e başlıklı mektubunda, Montagu Fransız tarihçi Jean Domont'nun Türkiye betimlemelerinin doğruluğunu sorgular.

> Mektubunuz baştan sona yanlışlarla dolu. Türkiye hakkındaki düşüncelerinizi ... değerli yazar Dumont'dan aldığınızı görüyorum. Hakikat'den bu denli uzak ve beni eğlendiren garipliklerle böylesine dolu Doğu Akdeniz seyahatlerini okumak benim için burada özel bir zevk. Görmedikleri kesin olan kadınlar hakkında size açıklamada bulunmaktan asla vazgeçmiyorlar.[28]

Ya da 1718 Mayıs'ında Kontes ....'e yazdığı mektubunda Bay Hill gibi yazarların betimlemelerinin büyük bölümünün yanlışlığından sözeder[29] ve kendi sunduğu bilgilerin doğruluğundan emin olmasını ister.[30] Leydi Bristol'a yazdığı mektupta da asıl amacının 'hakikat'e ulaşmak olduğunu vurgular:

26. Bu, gerçek ve temsil arasında kurulan problemli karşıtlıkla bağlantılıdır. Bu problematiğin oryantalizmle nasıl eklemlendiği üzerine iyi bir tartışma için bkz. Timothy Mitchell, *Colonising Egypt*..

27. Sorun, Montagu'nun söyleminin kendinden önce yazmış erkeklerin söylemleriyle çelişkili bir ilişki içinde olup olmadığı değil, bu çelişkinin onun metnini oryantalizmin dışında konumlayıp konumlamadığıdır. Bu noktaya aşağıda tekrar döneceğim.

28. Lady Mary Wortley Montagu, *The Complete Letters: 1708-1720*, Cilt 1, Editör: Rober Halsband (Oxford: Clarendon Yayını, 1965), s. 368.

29. *a.g.e.*, s. 405. 30. *a.g.e.*, s. 385.

Son gelişimden beri, tüm vicdanımla doğru bir tasavvurunu Hanımefendilerine sunmaya borçlu olduğum bu şehirde, İstanbul'da, epeydir bulunmaktayım; biliyorum ki seyyahların yazdıklarından aldığınız kısmi ve yanlış fikirler dışında bir fikre sahip değilsiniz. Şurası kesin ki burayı, İstanbul'u, Pera'da onu asla görmeden yıllarını geçirmiş pek çok insan var. Yine de hepsi onu anlatma iddiasındalar. [31]

Kendi sunduğu betimlemelerinin 'gerçek' Doğu'ya sadakatini iddia ederek yetkin kılma çabası yalnızca Montagu'nun değil, diğer Batılı kadınların da yaygın olarak başvurduğu bir üsluptur.[32] Yukarıda da belirttiğim gibi, oryantalist söylemin gücü, farklı metinlerin birbirlerinden alıntılama yapması sayesinde daha da sağlamlaşır, ancak bu, basitçe önceki temsillerin onaylanması veya tekrar edilmesi sayesinde değil, daha önceki temsillerin eleştirilmesi, bozundurulması ve hatta daha önceki metinlerle çelişebilen betimlemelerin gelişip çoğalması yoluyla da olur.

Lowe, Montagu'nun metninin, kendinden önceki erkeklerden farklı olarak, birbirleriyle paradoksal bir ilişki içinde olan değişik söylemlerin kesişme noktasında konumlandığını söyler. Montagu'nun metninde, bir yanda Doğu'yu egzotik, şatafatlı ve gizemli olarak temsil eden geleneksel oryantalist mecazların ve metaforların bulunduğuna, diğer yanda ise kendinden önceki seyyahların Türk toplumu temsillerine açıkça meydan okuyan bir üslubun varlığına dikkatimizi çeker.[33] Lowe'a göre, Montagu, Robert Withers, George Sandy, John Covel, Jean Dumont ve Aaron Hill'in kadın, cinsellik ve Doğu toplumlarının göreneklerine ilişkin betimlemelerini eleştirerek kendi söylemini bu gelenekten net bir biçimde ayırt eder.[34] Oryantalizmin alıntılamaya dayanan yapısı açısından baktığımızda, Montagu'nun, erkeklerin metinlerindeki doğruluk iddialarına karşı takındığı eleştirel tutumun, onun söylemini oryantalist gelenekten uzaklaştırdığını ileri sürmek oldukça problemlidir; zira, yukarıda da belirttiğim gibi, oryantalizm çelişkisiz bir söylem olmaktan öte, onu oluşturan metinlerin birbirleriyle çelişmesine rağmen bütünselliği ve birliği olan bir söylemdir. Ancak bu özelliği onu daha kırılgan kılmaz ya da onun iktidar ve bütünlüğünü kurabilmesine bir engel teşkil etmez. Bu nedenle, oryantalizmin hegemonyasına karşı direnç

31. *a.g.e.*, s. 396-97.

32. Örneğin, Grace Ellison, *An English Women in a Turkish Harem* (Londra: Methuen, 1965)'de görevinin, Türkiye'ye karşı daha önceki metinlerde yer alan "hataları, önyargıları ve nefreti düzeltmek" olduğunu söyler. Kitabı boyunca Doğu ve Doğulu kadını temsil eden metinlerin yanlışlarına dikkatimizi çeker. Başka bir yazımda, bu metinlerdeki modernist, Aydınlanmacı ve emperyal söylemin liberal feminizmle nasıl iç içe geçmiş olduğunu gösteriyorum. Bkz. "Lifting the Veil: Feminist Politics and the Colonial Episteme", içinde *Veiled Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism*, (Cambridge Üniversitesi Yayını, yayımlanacak).

33. Lisa Lowe, *Critical Terrains*, s. 31.

34. *a.g.e.*, s. 31.

noktalarını, metinlerin çeşitliliğinde veya çelişkili özelliklerinde, ya da 'olumsuz' ve 'kötü' stereotiplere karşı, daha 'olumlu' ve 'iyi' imajların kurulmasında arayan yaklaşımları kuşkuyla değerlendirmemiz gerektiğini düşünüyorum.[35] Oryantalizmi bir 'önyargılar' ya da 'olumsuz' imajlar kümesi olarak düşünecek olursak, incelememizin bu imajları ahlaki bir kritere göre değerlendirmenin ötesine geçmesi hayli zordur. Homi Bhabha'nın da belirttiği gibi, bu imajları basitçe 'olumlu' ya da 'olumsuz' olarak değerlendirmektense, stereotiplere dayanan kolonyel söylemin özneyi kurucu, özneyi kurduğu ölçüde de onu tâbi kılıcı gücünü anlamaya çalışmalıyız.[36] Bhabha'ya göre, kolonyel söylemi, öteki kültürleri inceleme nesnesine dönüştürerek onları kuran bir söylem olarak düşünmeliyiz. Bu açıdan bakıldığında, Montagu'nun söylemi, farklı bir jestle de olsa, oryantalist kurgunun dışında veya ötesinde değil, bizzat onun içinde konumlanmıştır. Bunu göstermek için Montagu'nun *Mektupları*'nın erkeklerin metinlerinden farklı gibi görünmesine rağmen nasıl eril ve emperyalist özne kuran söylemlerle ittifak içinde olduğunu göstermeye çalışacağım. Bunu yaparken, Lowe'un ileri sürdüğü tezlerle eleştirel diyaloğumu sürdüreceğim.

Lowe'a göre, oryantalist söylemin heterojen bir yapısı vardır. Ona göre cinsiyet, sınıf, ırk ve ulus söylemlerinin oryantalist söylemle kesişmesi, onun hegemonyasını sarsıcı bir güç oluşturur. Montagu'nun metninde oryantalist betimlemelerin izlerini bulsa da, bunların cinsiyet ve sınıf retoriğiyle eklemlendiğini iddia eder. Böyle bir eklemlenmenin farklı toplumların kadınları arasındaki ortak deneyimlerden sözeden 'feminist' bir söylemin ortaya çıkışına olanak tanıdığını öne sürer.[37] Aşağıda, Lowe'un, Montagu'nun kullandığı belli söylemsel öğeleri 'feminist' olarak nitelemesi üzerinde daha geniş bir biçimde duracağım ve çelişen, çatışan özelliklerine karşın, Montagu'nun söyleminin eril ve emperyalist söylemlerden kopamadığını göstermeye çalışacağım.

Lowe'a göre, Montagu'nun söylemi iki farklı retoriğin, benzerlik ve farklılık retoriğinin, bileşiminden oluşur. Montagu'nun metnini erkeklerinkinden ayıran en önemli özelliğin, onun Türk kadınının konumunu, Batılı kadının konumuyla benzeştirmesi olduğunu ileri sürer. Montagu'nun, kendisi ve Türk kadınları arasında özdeşlik kurduğu retorik, Lowe'a göre benzerlik retoriğinin bir örneğidir. Bu ise, Lowe için, Montagu'nun metninde

35. Aslında Oryantalizm Doğulu kültürler ve insanların antropolojik bir temsilinden çok daha önce, Doğu'ya gitme, "orada" olma, Doğu ve Batı arasına ayırım koyup onları işaretleme arzusunda ortaya çıkmaktadır. Bu, Lacancı anlamda, fantazi tarafından beslenen ve desteklenen bir arzudur çünkü, özne kendi kimliğini bu fantezi sayesinde kurar..

36. H. Bhabha, "The Other Question...", *Screen*, Cilt 24, Sayı 6, (Aralık 1983), s. 18.

37. Lisa Lowe, Critical Terrains, s. 40.

feminist bir söylemin varlığına delalet eder. Bunun yanısıra Lowe, Montagu'nun benzerlik retoriği kadar farklılık retoriğini de kullandığını ileri sürer. Bu ikinci özellik, Montagu'nun metnini, Doğu ve Batı'nın farkını karşıtlık içinde kuran mevcut oryantalist söylemle benzer kılmaktadır. Yani, Montagu'nun retoriği, oryantalizmin farklı kültürleri ötekileştiren söylemine aynı anda hem karşıt hem de yandaştır.[38] Lowe'a göre, Montagu'nun kendini Türk giysileri içinde ayrıntılı biçimde tanımlaması, kendisi ve Türk kadınları arasında benzerlik ya da özdeşlik kurduğu noktalardan biridir.[39] Lowe, ayrıca, bu iki farklı retoriğin Montagu'nun Türk kadınlarıyla özdeşlik ileri sürme çabasında nasıl iç içe geçmiş olduğuna da dikkati çeker. Ona göre, örneğin, Montagu'nun Türk kadınlarıyla özdeşliğini kurduğu benzerlik retoriği, aynı zamanda Doğulu ve Batılı kadınlar arasında bir fark kurmasına da neden olur. Montagu'nun kendini Türk kadınlarıyla benzeştirmesi, ironik bir biçimde, Doğu ve Batı arasında kurulmuş karşıtlığa dayanır.[40] Ancak, Lowe'a göre, Montagu, farklılık retoriğini Türk ve İngiliz kadınları arasında bir eşitlik kurmak amacıyla kullanır. Bu iki söylemsel stratejinin nasıl bir arada varolabildiğini göstermesine karşın, Lowe yalnızca farklılık retoriğini Doğu ve Batı arasında karşıtlık kuran oryantalist söylemin temel bir özelliği olarak görür. Benzerlik retoriğinin ise oryantalist olarak nitelenmemesi gerektiğini ima eder. Lowe'un farklılık retoriğini oryantalizmle özdeşleştirip, benzerlik retoriğini bunun dışında tutması, kitabın ilerleyen sayfalarında daha da belirginleşir. Lowe için, Montagu'nun farklılık retoriğini kullanması onun metnini oryantalist söylem içinde konumlandırırken, benzerlik retoriği onu oryantalizmden farklı ve ona muhalif kılar. Bu ise, onun metninin oryantalizme olan eleştirel mesafesini ifade eder. [41]

Burada problemli olan, Lowe'un farklılık retoriğinden neyi kastettiği ve Montagu'nun metnini çözümlerken başvurduğu varsayımlardır: Benzerlik retoriğini oryantalist/kolonyel söylemin dışında görür Lowe, çünkü ne zaman farklılık retoriğinden söz etse, onu oryantalist olarak niteler. Oysa benzeştirme retoriğinden söz ederken, onu oryantalizmin dışında, dahası ona muhalif bir söylem olarak değerlendirir. Lowe, benzerlik retoriğini asla oryantalist söylemin bir özelliği olarak karakterize etmez. Bu iki retorik arasında yaptığı ayırımla ima ettiği şey, onların birbirlerinden kesin bir çizgi ile ayrıştırılabilecek, tamamen iki farklı söylemsel strateji olduğudur. Oryantalizmin söylemsel bir stratejisi olarak yalnızca farklılık retoriğini ele alırken, benzerlik retoriğinin oryantalizme müdahale imkanı sağladığını düşünür.

Lowe'un yaklaşımındaki sorunları gösterebilmek için yapısalcılık-son-

38. *a.g.e.*, s. 42 39. *a.g.e.*, s. 42. 40. *a.g.e.*, s. 45 41. *a.g.e.*, s. 45

rası kuramın öğrettiği önemli derslerden birini tekrarlamak istiyorum burada: fallosontrik ve Avrupa-merkezci anlamlandırma ekonomisi yalnızca bir terim üzerine kuruludur. Bu açıdan, oryantalizm gibi bir söylemde fark, öznenin dışarıda bırakılan ama zaruri, negatif ötekisinden başka bir şey değildir. Spivak'ın ifade ettiği biçimde belirtirsek, fark her zaman benzemeyen (özdeş-olmayan) ama yine de göndermede bulunularak anlaşılır olandır.[42] Başka bir deyişle, emperyalist özne, kendi kimliğini, ötekini Aynılık mantığı içinde asimile etmesi sayesinde kurar.[43] Özne'nin kendini kurduğu bu süreç ise, ötekinin farkının tercüme edilmesini gerektirir ve unutmamalıyız ki, her tercüme ediş, farkı, öznenin kendi terimlerine dönüştürmesi demektir. Bu ise Spivak'ın 'ihlal olarak tercüme' dediği süreci anlatır bize.[44] Said, kültürel öteki'nin tercümesinin ima ettiği bu ihlali şöyle dile getirir: "onları tartışma başlıklarına ya da araştırma alanlarına çevirmek, esasen ve içerik olarak tümüyle farklı bir şeye dönüştürmektir."[45] Bu açıdan bakıldığında, Lowe'un farklılık ve benzerlik retoriği arasında yaptığı ayırım temelsizdir, çünkü kolonyel söylem içinde, fark her zaman Aynılık mantığı içinde, Batılı öznenin konumu ile anlaşılır kılınır. Bu nedenle, farkın kolonyel söylemdeki temsili, öznenin aynadaki tersine çevrilmiş suretinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla, Türk kadınlarıyla kendisi arasında özdeşlik kurarken, Montagu, kültürel farkın özneye tercümesinin ima ettiği ihlal-edici dönüştürmeyi gerçekleştirir. Irrigaray'ın da ileri sürdüğü gibi, fallosontrizmin tanımlayıcı özelliklerinden biri, tam da Lowe'un benzerlik retoriği dediği retorik sayesinde kurulan Aynılık mantığıdır: özne, öteki'ni hep kendinden dolayımla bilir ve temsil eder. Tıpkı fallosontrik düzende cinsel farkın temsili gibi, kolonyel söylemin simgesel evreninde de kültürel farkın temsili Aynılık mantığı üzerine kurulmuştur. Diğer bir deyişle, Irrigaray'in fallosontrik söyleminde cinsel farkın temsili üzerine söylediklerini, oryantalist söylemde kültürel farkın temsili sorununa uyarlayabiliriz. Irrigaray'a göre, Aynılık mantığı erkeğin hom(m)oseksüel ekonomisine dayanır ve bu ekonomide kadın Aynı olanın, öznenin ötekisidir. Aynılık mantığına hükmeden şey ise kendiyle özdeş olana duyulan arzudur.[46] Emperyalist ve erkek özne'nin kültürel ve cinsel farkı kabul edilebilir ve kıyaslanabilir bir Aynılı-

42. Gayatri Chakravorty Spivak, "Imperialism and Sexual Difference", s. 225.

43. Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak", *Marxism and the Interpretation of Culture*, Ed. C. Nelson ve L. Grossberg (Urbana ve Chicago: Illinois Üniversitesi Yayını, 1988), s. 294.

44. Gayatri Chakravorty Spivak, "Imperialism and Sexual Difference", s. 235.

45. Edward Said, "Representing the Colonized: Anthropology's Interlocutors", *Critical Inquiry*, Sayı 15 (Kış 1989).

46. Luce Irigaray, *Speculum of the Other Women* (Ithaca: Cornell Üniversitesi Yayını, 1985), s. 26-27.

ğa tercüme edip dönüştürmesi konusunda Said, Irrigaray ve Spivak'ın tezlerini (değişik bağlamlarda ileri sürülmelerine karşın) izleyerek, Montagu'nun oryantalizme ilişkin aldığı eleştirel tutumun emperyalist kültürel tercüme ve özne kurma sürecinin dışında yer almadığını ileri süreceğim. Montagu'nun farkı, Aynılık ekonomisi içinde temsil etmesi, onun da, öteki'ni bir bilgi nesnesi olarak tercüme ederek anlaşılır kıldığını gösterir bize. İşte iktidar ve bilgi arasındaki bağ tam da bu tercüme sayesinde kurulabilmektedir.

Montagu'nun metnini erkek rakiplerininkinden ayıran özellik, onun kendini, Türk kadınlarıyla özdeşleştirmesi ve paylaştıkları ortak deneyimlerinden söz etmesi olabilir. Bu, onun, oryantalist gelenek içinde yer alan erkeklerden farkı, yani kadın olmasından doğan bir ayrıcalığıdır. Ancak, Lowe'un öne sürdüğü gibi, bunun Montagu'ya oryantalist geleneğe müdahale imkânı veren feminist bir söylem sağladığını iddia etmek, Batı emperyalizmiyle belli bir tür feminizm arasındaki ittifakı anlamamıza engel olur. Kolonyel söylem alanında çalışan feministler olarak açıklamamız gereken, Montagu'nun söyleminin nasıl bir feminizm ima ettiği, dahası, bu feminist söylemin emperyalist projeyle hangi noktalarda örtüşüp hangi noktalarda ondan uzaklaştığı veya uzaklaşamadığıdır.[47] Saf ve 'kirlenmemiş' bir konumun imkânsızl:ğı düşünüldüğünde, feminizm ve oryantalizmi zorunlu olarak karşıt iki söylem olarak ele alabilir miyiz? Montagu'nunki türünden feminist bir söylemi oryantalizme dışsal bir ilişkide konumlandırmaktansa, feminizmin nasıl emperyalist de olabileceği ve olduğu, nasıl oryantalizm gibi bir söylemi hem eleştirip hem de ondan yararlanabildiğini göstermeliyiz. Feminizm ve oryantalizmden farklı ve birbirinden ayrılabilir iki ayrı siyasi oluşum gibi söz etmektense, kültürel farkı, Aynılık ekonomisi içinde temsil eden feminizmin fallosontrik, oryantalist ve emperyalist söylemlerle

47. Başka bir çok feminist kuramcı da, Batı feminizmini, Batı ile Üçüncü Dünya arasındaki ilişkiyi yapılandıran global ekonomik ve siyasal bağlama yerleştirerek değerlendirmekte. Bkz. Chandra Talapade Mohanty, "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses", *Boundary* 2, 12, Sayı 3/13, 1, (İlkbahar/Kış 1984). Aynı makale Feminist Review, s. 30 (Sonbahar 1988)'da tekrar yayınlanmıştır. Yeniden gözden geçirilmiş bir versiyonu da *Third World Women and the Politics of Feminism*, Chandra Talpade Mohanty, "Feminist Encounters: Locating the Politics of Experience", *Copyright* 1, 1988'de bulunabilir. Ayrıca *Third World Women and the Politics of Feminism*, Ed. Chandra Talapade, Ann Russo ve Lowdes Tornes (Bloomington ve Indianapolis: Indiana üniversitesi Yayını, 1991)'de ve *Western Women and Imperialism*, Ed. Nupur Chandhuri ve Margaret Strobel (Bloomington ve Indianapolis: Indiana üniversitesi Yayını, 1992)'de pekçok makale de benzer konulara çeşitli açılardan yaklaşmaktadır. Bunun dışında bkz. Gayatri Chakravorty Spivak, "Imperialism and Sexual Difference", *Oxford Literary Review*, Cilt 8, Sayı 1-2 (1986); "French Feminism in an International Frame", içinde *In Other Worlds* (New York ve Londra: Routledge 1988); Aiwa Ong, "Colonialism and Modernity: Feminist Re-Presentations of Women in Non-Western Societies", *Inscriptions*, Sayı 3/4 (1988).

nasıl ittifaka girdiğini gösterebiliyiz. Ancak Lowe için, ironik bir biçimde, Montagu'ya, Doğu üzerine geleneksel oryantalist metinleri sorgulayıp müdahale imkanı sağlayan tam da bu 'feminist' söylemdir. Lowe'a göre, Türk ve İngiliz saraylarındaki kadınlar arasında özdeşlik kuran söylemiyle, Montagu, oryantalizmin farklılık retoriğine müdahalede bulunmaktadır. [48]

Montagu'nun oryantalist geleneğe müdahaleleri, temel olarak feminist bir retorikte eklemlenmekte ve metninin Türk kadınlarının köleleştirilmesi mecazını reddettiği noktalarda ortaya çıkmaktadır. [49]

Montagu'nun Türk kadınlarının 'otantik' bilgisine sahip olduğu iddiasında bulunabilmesini sağlayan şeylerden bir tanesi, onun, Doğu'nun 'gizli' mekânına girebilmiş olmasıdır. Bu durum, Montagu'nun kendi betimlemelerinin Doğu'nun 'hakikatini' yansıttığını iddia edebilmesine yardımcı olur. Ancak bunun oryantalist söylemin reddi anlamına geldiğini ileri sürmek, oryantalizmin gücünü 'çarpıtılmış' veya 'yanlış' temsiller kümesine indirgemek demektir. Bu tür bir indirgemecilik ise bizi oryantalist söylemin *oryantalize edici gücünü* görmekten alıkoyar. Oryantalizm, Doğu'nun 'çarpıtılmış' imajından ibaret bir şey olarak anlaşıldığında, Doğu'yu Doğulu olarak kuran söylemsel ekonomi sorgulanmadan bırakılmış olur. Said'in 'oryantalizm Doğu'yu doğululaştıran bir söylemdir' biçimindeki formulasyonu, bu temsilleri emperyalizmin söylemsel düzeydeki bir tezahürü olarak anlamamız gerektiğini hatırlattığı gibi, temsil problematiğinin basitçe bir çarpıtma veya yanılsama olarak düşünülmesinin doğuracağı sakıncalar konusunda da uyarır bizi, çünkü oryantalizm Doğu'yu doğululaştırırken hem inceleyen özne'yi ve hem de incelenen nesneyi kuran bir söylemdir. Daha da önemlisi, bu, özne ile nesne arasındaki eşitsiz bir ilişkinin kurulmasını sağlayan ve farkı karşıtlık mantığı içinde temsil eden bir anlamlama ekonomisidir. Bu açıdan baktığımızda, Montagu'nun 'başardığı' olsa olsa oryantalist söylemi basitçe tersine çevirmektir: Böylesi bir tersine çevirme, erkek oryantalistlerin Türk kadınlarının durumunu kölelik olarak görmelerinden farklı olarak, Montagu'nun, onların, Batılı kadınlardan 'daha özgür' olduklarını iddia etmesine neden olur. Ancak buradaki sorun, oryantalizmin basitçe 'kötü' imajların bir toplamı olarak görülmesi sorunudur. Oryantalizmin basitçe 'olumsuz' imajlar sayesinde kurulmadığını kabul ettiğimizde, Doğu'nun ve kadınının 'olumlu' imajlarının temsilini de oryantalizmin iktidarını sarsmanın bir aracı olarak ele almamız sözkonusu olamaz. Yapısökümcü yaklaşımın gösterdiği gibi, karşıtlıkların yerini değiştirip, bastırılmış terimi merkeze yerleştirmek de oryantalizmin söylemsel ekonomisini yerinden oynatıcı (displace) bir siyaset oluşturamaz, çünkü böylesi bir tersine çeviriş karşıt-

48. Lisa Lowe, *Critical Terrains*, s. 51. 49. *a.g.e.*, s. 51.

lıkların kurulduğu yapı, güç ve şiddeti korumaya devam edecektir. İşte, Lowe'u, Montagu'nun *Mektupları*'nda 'feminist' bir söylem bulmaya götüren tam da böylesi bir kuramsal/siyasal konumdur. Örneğin, Montagu'nun Türk kadınlarını anlamakta kullandığı söylemsel stratejilerden birinin karşılaştırma yapmak olduğunu ileri sürer Lowe. Bu karşılaştırmada, Montagu, Türk kadınını, erkeklerin metinlerindeki gibi 'köleleştirilmiş kadın' temasıyla temsil etmez. Lowe'a göre, erkeklerin, Türk kadınlarının köleleştirilmesini eleştirirken söz konusu olan şey toplumsal ve kültürel pratiklerin eleştirilmesi değildir. Erkekler, kadını ezen İslami pratikleri 'gayri-medeni' ve 'barbarca' göstermek suretiyle Avrupalı kadını medenileşmiş kültürün bir göstergesi olarak temsil ederler. Lowe, Montagu'nun söyleminin oryantalist gelenekten farklılaştığı, hatta onunla çatıştığı noktanın bu olduğunu ileri sürer. Ona göre, Montagu, Türk kadınların statüsünü karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirse de (fark retoriğini kullansa da), erkeklerden farklı olarak, onları İngiliz kadınlarına kıyasla daha avantajlı ve üstün görür. Dolayısıyla, Montagu erkeklerin Türk kadınlarını köle gibi göstermelerini açıkça reddetmekle kalmaz, geleneksel oryantalist söyleme de müdahalede bulunur. Lowe, burada, oryantalizmi basitçe 'olumsuz' imajlar sorunsalına indirgemekte ve böylece oryantalizme müdahaleyi de Doğu ve Doğulu kadınlar hakkında daha 'olumlu' imajların (örneğin 'köle' yerine 'özgür' Doğulu kadın) kurulmasıyla eşitlemektedir. Geliştirdiği kuramsal çerçeve, oryantalizmi 'olumlu' ya da 'olumsuz' imajlar bakımından değerlendirmeye dayandığından, 'olumlu' atıflardaki doğululaştırma sürecini gözden kaçırır. Oryantalizmin iktidarını basitçe 'olumsuz' Doğu imajlarının temsilinde aradığımızda, aynı iktidarın daha başka söylemsel stratejiler aracılığıyla kurulabildiğini anlamamız mümkün olamaz.

Montagu'nun mektuplarındaki diğer mecazlar, metaforlar ve temalar nelerdir? Bunların uzun bir listesini vermek yerine, 'peçenin ardında gizlenen Doğulu kadın' (masquerading oriental woman) metaforu üzerinde durmak istiyorum.[50] Bununla çok yakından ilişkili bir diğer konu da Batılı özne'nin *seyretme hazzıdır* (voyeuristic pleasure). Aşağıda bu iki mecazın Montagu'nun metninde nasıl eklemlendiğini incelemek istiyorum.

Oryantalist söylemde yaygın olarak kullanılan 'peçenin arkasında gizlenen Doğulu kadın' metaforu Montagu'nun *Mektupları*'nda da kendini gösterir. İronik bir biçimde, Montagu, Türk kadınlarının köle olarak temsil edilişine tam da bu yaygın oryantalist metaforu kullanarak karşı çıkar. Önceki yazarların betimlemelerini eleştirerek, Türk kadınlarının İngiliz kadınlarından daha fazla özgürlüğe sahip olduklarını ve peçenin, onlara tanınmadan

50. Bu noktayı "Veiled Fantasies" adlı makalemde ayrıntılı biçimde tartışıyorum.

dolaşma serbestisini sağladığını ileri sürer. Montagu için peçe, soylu bir hanımı kölesinden ayırmamızı engelleyen etkili bir gizlenme aracıdır; ardındakini bilinmez kılmakta, bir maske gibi yüzünü saklayarak Türk kadınına 'gizli işlerini' farkedilme tehlikesi olmaksızın halletme imkânını sağlamaktadır. Bu açıdan peçe, Montagu'ya göre, baskıcı bir unsur olmaktan ziyade Türk kadınına 'özgürlük' sağlayıcı bir kıyafettir.

> Bizden daha özgür olduklarını görmek çok kolay; hiçbir mertebeden hiçbir kadının, biri gözleri dışında bütün yüzünü örten, diğeri de üstündeki tüm giysiyi örtüp arkasından yarıya dek sarkan iki müslin olmadan sokağa çıkmasına izin verilmiyor; ve şekilleri, hiçbir kadının onsuz ortalıkta görünmediği Ferice dedikleri şeyle tamamen gizleniyor... Bunun onları ne kadar iyi gizlediğini tahmin edebilirsiniz, öyle ki, soylu bir hanımı kölesinden ayırmak mümkün değildir, en kıskanç kocanın bile karısıyla rastlaştığında onu tanıması imkânsızdır ve hiçbir erkek sokakta bir kadına dokunmaya ya da onu izlemeye kalkışamaz.
>
> Peçenin arkasında gizlenme onlara, farkedilme tehlikesi olmaksızın, isteklerinin peşisıra gitme özgürlüğünü veriyor... Soylu hanımlar, kocalarının kim olduklarını bilmelerine nadiren izin veriyorlar ve bunu farketmek o kadar zor ki kocalar altı aydan fazla birlikte oldukları ismi bile nadir olarak tahmin edebiliyorlar.. Nihayetinde, Türk kadınlarını İmparatorluk'taki yegâne özgür insanlar olarak görüyorum. [51]

Mektuplar'ın editörü Robert Halsband'ın bir dipnotta belirttiği gibi, Montagu'nun Türk kadınlarının 'hakikati'ine sadık kalmamakla eleştirdiği Du Loir (*Voyages*) ve Robert Withers (*A Description of the Grand Signor*) da peçeyi, kadınlara aşk meselelerini halletmede yardımcı olan bir giysi olarak temsil ederler.[52] Peçenin, Doğu ve Doğulu kadının gerçeğini örten bir maske olarak temsil edilmesi, oryantalist ve fallosontrik söylemlerin birbiriyle örtüştüğü güçlü bir figürdür. Bu açıdan, Montagu'nun söylemi oryantalist söylemle çelişmekten veya ona karşı çıkmaktan hayli uzaktır. Tersine, halihazırda varolan temsilleri tekrarlamakla kalmayıp, bunları kadınca (feminist diyemiyorum) bir konumdan konuşan söylemiyle eklemler. Lowe'un çözümlemesine göre, Montagu'nun Türk kadınlarını 'peçe arkasında iş çeviren' metaforu ile temsil etmesi Türk kültürünü İngiliz kültürünün lensleri ile görmek demek olsa da, [53] bu, onun:

> ... erkek gezi yazıları geleneğine müdahale amacıyla, onların konumunu bir biçimde kendine mal edişini de içermektedir. Montagu, peçenin, Türk kadınlarının karşı-çıkış eylemlerine bir zemin oluşturduğunu, onlara cinsel ve toplumsal özgürlük imkânı verdiğini ve böylece onları anonimleştirerek koruduğunu iddia ettiğinden, Türk kadınlarını bir özgürlük ve serbestlik göstergesi olarak temsil eder. [54]

Lowe'a göre, Montagu'nun peçeden söz ediş biçimi, erkeklerin söylemlerinde yaygın olarak gördüğümüz 'köleleştirilmiş Doğulu kadın' söylemine karşı çıkar. Lowe'a göre, Montagu, bu kadın-karşıtı söylemin tersine, peçe-

51. Lady Mary Wortley Montagu, *The Complete Letters*, s. 328-329.
52. *a.g.e.*, s. 328. 53. Lisa Lowe, *Critical Terrains*, s. 44. 54. *a.g.e.*, s. 45.

yi Türk kadınını özgürleştiren bir araç olarak gösterir. Peçe yardımıyla, Türk kadınları:

....İngiliz kadınlarından daha fazla özgürdürler. Montagu'nun "Nihayetinde, Türk kadınlarını İmparatorluk'taki yegâne özgür insanlar olarak görüyorum" cümlesi, onyedinci yüzyılda, erkeklerin gezi yazılarındaki çeşitli söylemlere meydan okuması açısından önemlidir. Bir bakıma, bu cümlesi, Türk kadınlarının köleleştirilmesini, Doğu barbarlığının bir göstergesi olduğunu ileri süren oryantalist söyleme güçlü bir biçimde müdahalede bulunmaktadır. İddiası ayrıca Türk kadınlarının İngiliz kadınlarından daha özgür olduğu ifadesini içermektedir ki bu, gezi yazılarında varolan kadın-karşıtı söyleme karşı çıkan bir ifadedir.[55]

Yalnızca Montagu'nun metninde değil, genelde tüm oryantalist metinlerde de peçenin bu biçimde temsil edildiğini görmek için, erkeklerin metinlerine şöyle bir göz atıp, Montagu'nun söyleminin nasıl onlarınkinin bir tekrarı olduğunu da görmekte fayda var. Ancak Lowe sanki şunu ima ediyor gibidir: Doğu'nun ve Doğulu kadının 'olumlu' ya da 'olumsuz' (özgür veya köle) olarak temsil edilmesini etkileyen en önemli faktör yazarın kadın mı erkek mi olduğudur. Bu durumda oryantalist söylemin oluşmasına hatırı sayılır biçimde katkıda bulunmuş Gerald de Nerval'in, aşağıda aktaracağım Doğulu kadın temsilinin onun için bir paradoks teşkil etmesi beklenirdi. O da, Montagu gibi, Doğulu kadınların özgürlüğünü 'peçelerinin arkasında gizli işler çevirme' özgürlüğü ile özdeşleştirir.

Eğer entrika çevirme niyetindeyseler, maske ve kıyafetin tektipliği gerçekte onlara Avrupalılar'dan çok daha fazla özgürlük tanıyor... Dolayısıyla, Müslüman hukukunda, insanların inanmayı tercih ettikleri gibi, kadınları kölelik ve aşağılık konumuna indirgeyen hiçbir şey yoktur.[56]

Doğu ve Doğulu kadının kendini peçenin arkasında gizlediğine ilişkin yaygın oryantalist varsayım, aynı zamanda bu gizemli ve saklı 'özü' görmek ve fethetmek arzusunun da doğmasına neden olur. Bu 'gizemli' alanı görme ve oraya nüfuz etme arzusu ise temsil eden özneyi erkek olarak konumlar. Montagu'nun harem hakkında anlattıkları, orada yaşadığı seyretme hazzını da gösterir bize. Cinsiyetinin ona verdiği ayrıcalıkla Montagu, haremin kapalı mekânını, Türk kadınlarının güzelliğini, erkeklerin yokluğunda yaşadıklarını ayrıntılı biçimde tanımlamaktan mutluluktan öte birşeyler hisseder. Bunun nedeni ise yalnızca haremin görülemez mekânını görülebilir kılmış olması değil, aynı zamanda kendini de bakan göz/Ben (eye/I) olarak kurabilmesidir. Başka bir deyişle, öteki'nin görülebilir kılınması/seyredilebilmesi özne'nin kimliğini kurabilmesinin de koşuludur. Dolayısıyla Mon-

55. *a.g.e.*, s. 43-44.

56. Gerard de Nerval, *The Women of Cairo: Scenes of Life in the Orient* (Londra: George Routledge ve Sons, 1929), s. 148.

tagu, Doğulu kadının Batılılar'a yasaklanan iç mekânını anlatmakla kalmaz, onu örtüp gizleyen peçeyi de açmış olur. Montagu'nun gözetlemeyi/seyretmeyi başardığı kadınlar haremde peçelerini açmışlardır. Yani Montagu onları 'doğal' hallerinde görebilmiştir. Bu anlamda Montagu öteki'nin kalbine, gizemlerine, 'gerçek' doğasına ve özüne girmeyi başarabilmiştir, çünkü onları "... kıyafetlerinde mertebe farkı olmaksızın, hepsini tabii hallerinde, açıkçası çırılçıplak, hiçbir güzellik ve kusuru gizlemeden"[57] görme fırsatını bulmuştur.

Kapalı mekâna başarıyla girmesi ve öteki'ni en 'gerçek' yanlarıyla ortaya sermesi Montagu'ya biraz da garip bir seyretme hazzı tattırır. Bakışı, öteki'nin/kadının 'çırılçıplak' 'gerçeğinin' sergilendiği noktada bile hâlâ tümüyle tükenmiş ve doyurulmuş değildir, çünkü tam bu noktada, nesnel ve olgusal bakışını, kurgusal, düşsel ve hayali bir bakışa dönüştüren başka bir süreç başlar. Kadına öteki olarak, yani öteki kültüre ait olarak baktığında, Montagu'nun bakışı erkeksi bir bakışa dönüşür. Böylece Montagu erkeksi, fallik bir konum edinmekte ve 'günahkâr' bir zevk tatmaktadır. Gervase gibi erkek bir özne'nin varlığını hayal ederek, Montagu, adeta onun konumuna yerleşmektedir. Bu ise, Batılı kadınların Doğu ve Doğulu kadın karşısında işgal ettikleri özne konumunun bir erkek konumu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aşağıdaki alıntıda bu konumun dile getirilişine tanık oluruz.

> Doğruyu söylemek gerekirse, gizliden gizliye Bay Gervase'nin orada görülmez bir biçimde bulunabilmesini isteyecek kadar günaha girdim. Düşünüyorum da, bu kadar hoş kadını değişik durumlarda, kimi sohbette, kimi çalışırken, diğerleri kahve ve şerbetlerini içerken ve çoğu, köleleri (genelde onyedi ya da onsekizinde güzel genç kızlar) saçlarını çeşitli hoş şekillerde örerken, minderlerine umursuzca uzanmış haldeyken görmek onun sanatını fevkalade geliştirirdi.[58]

Yukarıda oryantalist söylemin hegemonyasının alıntılama yoluyla kurulduğundan sözetmiştim. Mektuplar'ın editörü Halsband'dan Ingres'in *Le Bain Turc* (1862) tablosunun Montagu'nun betimlemelerinin etkisini taşıdığını öğreniriz:

> Ingres 1805 baskısının Fransızca çevirisini kullanarak bu mektuplardan çeşitli pasajları bir deftere kopyalamıştır.[59]

Bu durum bize, oryantalizmin alıntılamaya dayanan yapısını ve zorunlu bir tamamlayıcı olarak Batılı kadının oryantalizm içindeki vazgeçilemez yerini gösterir. Said'in de gösterdiği gibi, oryantalizm, her biri diğerine göndermede bulunan sonsuz bir temsiller dizisi sayesinde kurulur. Bu gönder-

57. Lady Mary Wortley Montagu, *The Complete Letters*, s. 313
58. *a.g.e.*, s. 314 59. *a.g.e.*, s. 313.

me ve alıntılama süreci, oryantalizmin gücünü sağlamlaştırdığı kadar, her bir yazarın da kendi konumunu sağlamlaştırmasına hizmet eder. Diğer bir deyişle, Montagu'nun *Mektupları* Ingres için Doğu'nun 'hakiki' bilgisini sağlama işlevini görür. Aslında haremden sahneler gösteren tüm bu tabloları düşündüğümüzde, oryantalizmin sonsuz bir kopyalama, her metnin bir diğerine göndermede bulunduğu bir temsiller dizisi olduğunu anlarız. Said'in 'metinsel tavır' dediği şeyi ya da çeşitliliğine rağmen oryantalizmin bütünlüğünü üreten işte bu göndermeler zinciridir. Buradaki paradoks, sözkonusu metinlerin kendilerini Doğu'nun 'hakiki' ve doğru bilgisini temsil eden metinler olarak sunmalarıdır. Oysa yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, Doğu'nun 'hakikati' denilen şey aslında alıntılama sürecinin bir ürünü, temsiller aracılığıyla kurulan bir 'hakikattir'. Yani, Ingres'nin tablosunda temsil edilen haremin 'hakikati', Montagu'nun haremdeki Türk kadınlarını temsil edişine dayanmaktadır.[60] Bu alıntılama süreci aynı zamanda 'gerçek' ve 'temsil' karşıtlığının kurulduğu bir süreçtir. Timothy Mitchell'in belirttiği gibi,

> Batı'nın, dünyayı nasıl temsillerin ve 'gerçekliğin' alanı olarak ikiye bölerek kurduğunu anlamamız gereklidir... Diğer bir deyişle, 'gerçeklik' alanı, 'dış' ve 'orijinal' gibi nosyonların dünyanın ikiye bölünmesinin bir sonucu olduğunu anlamamız gereklidir. Dahası, bu bölünmenin dünyanın Batı ve Batı-olmayan olarak ikiye bölünmesine tekabül ettiğini ve dolayısıyla, oryantalizmin, yalnızca bir kültürün diğerini ne şekilde anlattığına ilişkin genel bir tarihsel sorununun özgül bir örneği değil de, modern dünyanın bugünkü yapısının ayrılmaz bir unsuru olduğunu anlamalıyız. [61]

Montagu, haremin dünyasını Doğu, doğa ve kadınlık metaforlarını birbirlerine ilintileyerek betimler. Başka bir deyişle, haremde saklı varsayılan Doğu'nun özü, hem kutsal hem de erotik kadın imajlarıyla simgelenir. Doğu ve doğa arasında kurulan bu metonimik ilişki Doğu'nun analığa ait bir figür, yani bir köken olarak (örneğin Mitchelet için Doğu dünyanın rahmidir) temsil edilmesiyle kurulur. Eğer Doğu 'dünyanın rahmi" gibi anlaşılıp temsil ediliyorsa, bu ananın, rahimin, Doğu'nun ve haremin kalbine, özüne girmek, bir kadın olarak Montagu için nasıl bir anlam ifade eder? Bu nüfuz ediş, Montagu'yu Doğu ve Doğulu kadın karşısında nasıl konumlandırır? Irigaray'ın erkek ve kız çocuğun anneyle olan farklı ilişkisi ve bunun fallosontrisizmle olan bağlantısı üzerine öne sürdüğü tezler bizim bu sorular üzerine daha iyi düşünmemizi sağlar. Erkek çocuğun annesiyle ilişkisinden söz ederken, Irigaray şöyle der:

60. Ingres'in metninde alıntılama süreci kendini daha da keskin bir biçimde göstermektedir çünkü, Lowe'un da sözettiği gibi, Ingres Kuzey Afrika ya da Orta Doğu'ya hiç gitmemiştir.

61. Timothy Mitchell, *Colonising Egypt*, s. 32.

... erkek çocuksanız, fallik aşamaya ulaştığınızda kökene geri dönmek, başlangıca doğru gitmek isteyeceksiniz. Yani onunla sürekliğinizi yeniden kurmak ve orada ne olduğunu görüp bilmek için, anneye sahip olmak, başlangıç yeri olan annenin içine girmek isteyeceksiniz. *Ve dahası kendinizi orada yeniden üretmek isteyeceksiniz.* Eğer bir kız çocuğu olarak doğmuşsanız sorun tamamiyle başkadır. [62] [vurgu benimdir.]

Kız çocuğu,

... annesine geri dönemez ya da bu başlangıç yerinde görülecek ve bilinecek olanı görme ve bilme iddiası taşıyamaz; annesinin içine asla geri dönmeyecektir; asla penisinden, kaybedilen sütün telafisi için sperm veremeyecektir; *asla kendini (kendi gibi olanı) annesinde yeniden üretemeyecektir.* Bir boşluk, temsil eksikliği ve hatta başlangıca dönme arzusunun kamuflajından bile yoksun bırakılmıştır. Bu arzu erkeğin arzusundan dolanmak zorunda olacaktır. "Eğer annem (gibi) olursan, olabilirsen, benim kadın-anam, karım olacaksın" cümlesi şununla aynı şeydir: "Benim için başlangıçla olan ilişkimi tekrarlama-temsil etmeyerine getirme olasılığı olacaksın." [63] [vurgu benimdir]

Irigaray'ın öne sürdüğü gibi başlangıca geri dönme, öznenin kendini kurabilmesi için zorunlu bir süreç ise, Montagu'nun bir kadın olarak Doğulu kadının mekânına nüfuz etmesi, onun Doğu ve daha önemlisi, Doğulu kadın karşısındaki konumu hakkında bize ne söylemektedir? Bir kadın olarak Montagu, (Batı'da) kendini üretmek ve yeniden-üretebilmek için başlangıca, annesine, rahme, orijine geri dönmekten alıkonmuştur. Başlangıçla ve kendini-yeniden-üretme mekânı olarak rahimle ilişkisi fallosontrizm tarafından engellenmiştir. Bu nedenle onun kimliğini kurabilmesini sağlayacak bu 'hayatveren' başlangıca ulaşması mümkün değildir. Kendisi hayat veren olsa da bununla süreklilik kuramamaktadır. O, erkeğin kendi kimliğini kurduğu bir araç ve temel olmaktan başka bir şey değildir. Onun nüfuz edebileceği ve kimliğini yeniden üretebileceği bir şeyi, yani bir cinsel organı yoktur. Bu fallosontrik anlamlama ekonomisinde, kadın, 'hiçbir şey'i olmayan, penisten yoksun olan cins olarak işaretlendiğinden, Batı'da kendi kimliğini kurabileceği araçlardan yoksundur; kendi'ni kurabileceği bir temeli, erkeğin başlangıçla olan ilişkisinin amblemi olan fallus onda yoktur.[64] Bu nedenle, Doğu ve Doğulu kadının dünyasıyla kurduğu nüfuz etme ilişkisinde, Montagu'nun fallik bir tamamlayıcıya ihtiyacı vardır. Daha doğrusu, Doğu'yla ilişkisinde Montagu, kendine, öteki'nin alanına, tüm medeniyetlerin başlangıcına, "ana-doğa-Doğu"ya gireceği bir penis ekleyerek kendi kimliğini kurabilmektedir. Fallosontrik ekonomide ona sağlanmayan temeli, Doğu'da, Doğulu kadının mekânında bulur. Ancak, hareme/Doğu'ya/rahme girerek, kendini yeniden üretebilmekte ve kimliğini kurabilmektedir. Yani, ancak Doğu ve Doğulu kadınla ilişkisinde özne olabilmektedir.

Eğer durum böyleyse, Montagu'nun erkek rakipleri gibi Doğu'nun 'iç'

62. Luce Irigaray, *The Speculum of the Other Women* , s. 41.
63. *a.g.e.*, s. 42. 64. *a.g.e.*, s. 42.

mekânıyla, kadınıyla ve haremiyle ilgilenmesi hiç de garip değildir, çünkü bu onun kimliğini kurabildiği bir araçtır. Kendinden önceki pek çok erkek gibi, Montagu'nun peçenin örttüğü Doğulu kadını görme arzusu ve bu peçeyi açma çabası, onun kimliğini kurma sorunu ile başlayan ve biten bir çabadır. Batılı bir kadın olarak, Doğulu kadınla ilişkisi, kendisinin Batı'da, Batılı erkekle yaşadığı ötekileştirme ilişkisinden farklı değildir. Dolayısıyla, Montagu'nun söylemi oryantalist/fallosontrik söylemleri karakterize eden mecazları ve temaları tekrarlamakta ve yeniden üretmektedir. Ancak, erkek rakiplerinden farklı olarak ve Doğulu hemcinsleri gibi kendisi de kadın olarak fallosontrizmin dayandığı bir temeldir – hem bir tamamlayıcı, hem bir orijin, hem de boşluğu dolduran bir ektir. Ama bu, onun oryantalizmin epistemik şiddetini uygulamasına engel teşkil etmez. Şiddetle olan bu ittifakı dile getirmek, Spivak'ın 'dünyanın dünyalaştırılması' dediği emperyalist kurguyu görünür kılabilmemiz için çok büyük önem taşır. Bu ise alternatif bir tarih yazımı geliştirmek isteyen feminist kuram için çok önemlidir. Böylesi bir alternatif siyasal/kuramsal projenin ne 'öteki'nin konuşmasına izin vermek'le, ne de Üçüncü Dünyalı kadının yitmiş 'otantikliğini' yeniden bulup çıkarmakla ilgisi vardır. Spivak'ın dediği gibi, bunun Avrupa'nın hükümran/egemen özne olarak, aslında hükümran ve özne olarak güçlenmesini mümkün kılan projeyi belgelemek ve kuramsallaştırmakla ilgisi vardır. [65]

65. Gayatri Chakravorty Spivak, "Rani of Sirmur", içinde *Europe and Its Others*, Proceedings of the Essex Conference of the Sociology of Literature Ed. Francis Baker vd. (Colchester: Essex Üniversitesi, 1985), s. 128.

YÜZYIL DÖNÜMÜNDE ALMANYA'NIN ASKERİ STRATEJİSİ

Cem Kum

1871 Ocak ayında, Paris Prusya topçusunun bombardımanı altında bunalırken, Bismarck Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nu dolduran yüzlerce Alman prens ve asilzadesinin önünde, Prusya Kralı Wilhelm I'i Alman İmparatoru (*Kaiser*) ilan ediyordu. Prusya süngülerinin üstünde kurulan bu 2. Alman İmparatorluğu'nun (*Reich*) ilk Kaiser'i beklemediği ve pek de hoşuna gitmeyen bir sürprizle karşı karşıya kalmıştı. Gerçekten yüksek nitelikli profesyonel bir asker olan Wilhelm, bütün hayatını Prusya ordusunun gelişmesine ve krallığının inandığı muhafazakâr ilkeler çerçevesinde yönetimine adamıştı. İrili ufaklı bir çok krallık ve prenslikten oluşan böyle bir yamalı bohçanın sorumluluğunu yüklenmenin Wilhelm için gerçekten hiçbir albenisi yoktu.

Ancak Wilhelm'in imparatorluk tahtına çıkması ne kadar kaçınılmazsa, Prusya Başnazırı (*Ministerpraesident*) Bismarck'ın da İmparatorluk Şansölyesi (*Reichskanzler*) olarak atanması o denli kesindi. Bismarck ise yeni görevini, Kaiser'in aksine büyük bir heyecan ve istekle kucakladı.

Alman Birliği'nin 1848 Frankfort Parlamentosu'nun liberal ilkeleri yerine Junker'lerin muhafazakâr yaklaşımlarının çerçevesi içinde kurulabilmesi için, biri Almanlar'ı karşı karşıya getiren üç savaşı tezgâhlayan; askeri çıkarlardan ötesini görmeyen Wilhelm ve Genel Kurmay Başkanı Moltke'yi kimi zaman ağlayarak, kimi zaman istifa tehditleri ile yola getirerek hedefine ulaşan bu müthiş adam, İmparatorluk Şansölyeliği'nin tek adayı olmasının ötesinde, 19. yüzyılın son yarısına damgasını vuran büyük bir devlet adamı ve diplomattı.

Almanya, Avrupa anakarasının ortasında, açık denizlere çıkış yolları başka güçlerin denetimi altında, özellikle kuzeyinde hem doğudan, hem batıdan saldırı ve istilaya açık jeopolitik bir konuma sahipti. Bismarck'ın geliştirdiği büyük strateji bir taraftan bu jeopolitik konumun yarattığı olumsuzlukları en aza indirmeyi, diğer taraftan Almanya'nın merkezi konumunun sağladığı 'iç hatlar' kartını en iyi şekilde kullanmayı amaçlıyordu.

Almanya öncelikle bir kara devleti idi. Bu açıdan yaklaşıldığında genç imparatorluğa en büyük tehdit, iki cephede birden savaşa tutuşmaktı. 1871 itibarı ile Almanya, mevcut politik '*status quo*'nun korunmasından ekonomik ve sosyal açılardan kârlı çıkacaktı. Girdiği üç kısa ve kârlı savaş, bu alanlarda gelişim için en optimal koşulları yaratmıştı.

Şu halde Bismarck'ın ilk hedefi mevcut düzeni koruyacak ve devamını sağlayacak önlemleri almaktı. Dolayısı ile bir taraftan doğu ve güney sınırlarını emniyete almak, diğer taraftan gittikçe artan sosyalizm tehdidine karşı politik yapıları kendisininki gibi mutlakiyetçi olan devletlerle dayanışma sağlamak üzere Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı ile on yıl süreli bir ittifak anlaşması (*Dreikaiserbund*) imzalandı. Bu anlaşma, Bismarck'ın dış politikasının temel taşını oluşturmakta idi. Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Fransa'yı geleneksel düşman olarak gördüğü bu dönemde böyle bir anlaşma Fransa'yı politik yalnızlığa ve zaafa mahkûm ediyordu.

"Balkanlar bir Pomeranyalı piyadenin kemiklerine değmez!" ibaresi Bismarck'ın sömürgecilik politikasının özünü açıklamaya yeterlidir. Birliğini sağlamak için yitirdiği zaman nedeni ile sömürge kapma yarışında çok geride kalan Almanya, kıyıda köşede kalmış birkaç ücra toprak parçasını kendine bağlasa bile, bir çatışma söz konusu olduğunda bu toprakları emperyalist güçlerin güçlü donanmalarına karşı koruyacak bir deniz gücüne zaten sahip değildir. Şu halde hızla artan endüstriyel üretim için dış pazarlar silah gücü ile değil, bir yandan diplomasi, diğer taraftan nitelikli ve ucuz ürünler ile ele geçirilecektir.

Liberalizm rüzgârının kuvvetle esmekte olduğu İngiltere, ekonomik gücünden emin bir şekilde sömürgelerini dahi diğer uluslarla ticarete açmaktadır. İngilizler, geleneksel düşmanlarının 'en güçlü ordu' olarak tanınan silahlı gücünü birkaç hafta içinde yerle bir eden kuzenlerine büyük bir hayranlık ve sevgi duymaktadır. Victoria'nın kızının Alman Veliahtı Friedrich ile evli olması, ve Friedrich'in İngiltere'de pek moda olan liberal düşünceleri benimsemesi bu yakınlaşmayı güçlendirmektedir. Bütün bunlar Bismarck'ın ekmeğine yağ sürer. Alman ticaret filosunun en büyük teminatı deniz ticaret yollarının açık ve emniyetli tutulmasını sağlayan Britanya donanmasıdır.

Dış politikasını saptadığı büyük stratejiye göre bu şekilde yönlendiren Bismarck, içeride de gereken önlemleri almak için Generalfeldmarschall Helmut Graf von Moltke ile sıkı bir işbirliğine girer. İç hatların Almanya'ya sağladığı avantajı optimum düzeye çıkarmak üzere, Alman demiryolu şebekeleri ordunun gereksinimleri çerçevesinde şekillendirilir ve ilk olarak Alman ordusunda bir 'demiryolu' sınıfı oluşturulur. Artık genç Alman İmpara-

torluğu güneşin altında yerini huzur içinde alabilir.

Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısı sosyal Darwinist düşüncenin bütün Avrupa'da büyük sayıda yandaşlar bulduğu bir dönemdir. Almanya, gerek Avrupa'nın ortak kültürüne katkıda bulunan çok sayıda düşünür, sanatçı ve bilim adamını yetiştiren bir ulus olarak, gerekse tarih sahnesine ağırlığını en geç koyabilen büyük güç olarak bu tehlikeli düşüncenin yeşermesine en müsait ortamı sağlamaktadır. Heinrich von Treitschke gibi bir grup düşünürün başını çektiği bu sosyo-politik hareket 'Pan-Germenizm' adlı bir canavarın doğmasına yol açtı. Tarihin akışı içinde her büyük ulus sırası ile öne geçmişti. Fransa ve İngiltere'nin gölgesinde geçen son iki yüzyıldan sonra artık sıra Almanya'ya gelmişti. Almanya'nın gerçek yeri uluslar cemaatinin en başında idi ve Almanya bu mevkii ele geçirmesini engellemeye kalkışacak her gücü mahvedebilecek kuvvete sahipti.

Dirayetli bir yönetim altında bu tip zırvalıklar denetlenebilir ve gemlenebilir. 1888 Mart ayında Wilhelm I son nefesini verdiğinde, Friedrich III olarak tahta çıkan oğlu böylesine dirayetli bir yönetimi sağlayacak, liberal görüşlere kalpten bağlı, ılımlı ve militarizm karşıtı bir kişiliğe sahipti. Ne yazık ki Friedrich gırtlak kanserinden muzdaripti ve 15 Temmuz 1888'de hayata gözlerini yumdu.

Yeni imparator Wilhelm II ne babasına, ne dedesine benziyordu. Ne biri gibi imparatorluğun yönetimini dirayetli ellere bırakmayı biliyor, ne öteki gibi sağduyulu ve insancıl düşünebiliyordu. Gerek sol kolunun doğuştan sakatlığı, gerek annesinin ailesine, özellikle dayısı Edward'a karşı duyduğu kıskançlık, Wilhelm'de bir aşağılık duygusu ve İngiltere'ye yönelik bir haset ve çekememezlik yaratmıştı. Babasının İngiliz kökenli liberal inançlarına yürekten karşı idi. Onu tahta çıkartan ilahi irade ve haktı. Bu ilahi hak doğrultusunda saltanat edecek, hüküm sürecekti.

Böylesine kompleksli ve zavallı bir kişiliğin sosyal Darwinizm'i benimsemesini ve bu hareketin ürettiği düşünce akımı ile özdeşleşmesini doğal karşılamak gerekir. Yine bu davranış biçiminin doğal sonucu, deneyimsiz ve akılsız, ama iddialı genç imparatorun kendisinden çok farklı düşünen ve davranan Şansölyesi ile zıtlaşmasıdır. Bu zıtlaşmadan görünüşte Bismarck, gerçekte Almanya zararlı çıkmış; Bismarck, Mart 1890'da görevlerinden istifa ederek Varzin'e çekilmişti.

Kabinenin ve Şansölye'nin parlamentoya değil de Almanya'da olduğu gibi Kaiser'e karşı siyasi sorumluluk taşıdığı bir siyasi sistemde, Bismarck gibi bir devin koltuğuna siyasi cücelerin oturması felaketler zincirinin ilk halkasını oluşturdu. Artık uzun vadeli bir büyük stratejiye ve buna uygun bir dış politikaya gereksinim kalmamıştı sanki. Almanya güçlü idi. Zor kullanma tehdidi ile her uluslararası krizden bir şeyler kopartabileceğine inanı-

yor, uzun vadeli ittifakları önemsemiyor, dostluğuna çok yüksek bir fiyat biçiyordu.

Bismarck'ın şansölyeliği sırasında Almanya'nın Balkanlar'ı görmeyen gözleri, şimdi Bağdat'a bakıyor; buna paralel olarak İngiliz donanması ile aşık atabilecek bir donanma inşa edilmeye çalışılıyor; Rusya sudan nedenler ve ufak çıkarlar için yokuşa sürülerek Dreikaiserbund'un yenilenmemesine neden olunuyordu. Bu aymazlık Bismarck'ın büyük bir özen ile kurduğu dengeleri kısa zamanda alt üst etmiş, yalnız ve zayıf olarak tutulması gereken Fransa, Rusya ile anlaşmaya giderek, Almanya'yı potansiyel olarak iki cepheli bir savaş olasılığı ile karşı karşıya getirmişti. İngiltere ise, Churchill'in 'lüks donanma' diye tanımladığı, neden inşa edildiği kolay kolay anlaşılmayan bu armada nedeni ile tarihinde ilk kez Fransa'ya yanaşıyor; Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının korunmasını Fransa'ya bırakarak, donanmasını kara sularına çekiyor ve Fransa'nın kuzey sahillerinin korunmasını üstleniyordu.1890-1914 arasında geçen çeyrek yüzyıl içinde Almanya'nın büyük stratejisi yoktur. Bu dönemde dış politika, kenar mahalle kabadayılarının çevrelerini haraca kesmesine benzer bir aşırılık ve garabet içindeydi.

Alman birliğinin sağlanması sırasında, zaman zaman anlaşmazlıklara düşseler bile Bismarck ile iyi bir işbirliği içinde çalışan ve siyasi otoritenin denetiminden çıkmayan Moltke, ilerleyen yaşı nedeni ile 1887 yılında emekliliğini istemiş, yerine politik amaçları olan bir general, von Waldersee, Genel Kurmay Başkanlığı'na atanmıştı. Ancak Waldersee'nin 1891'de emekliye sevk edilmesi ile bu makama, tarihe damgasını vuracak bir adam, Generalfeldmarschall Alfred Graf von Schlieffen getiriliyordu.

Schlieffen politik durumu Alman Dışişleri Nezareti'ni dolduran cücelerden çok daha iyi değerlendiriyor ve Almanya'nın kısa zamanda iki cepheli bir savaşa girmek zorunda kalacağını hesaplıyordu. Clausewitz'i ve öğretisini çağdaşları içinde en iyi anlayan ve yorumlayan yeni Genel Kurmay Başkanı, böyle bir savaşın uzaması halinde Almanya'nın ekonomik nedenlerden dolayı kazanma şansının olmadığını hesaplamıştı. Bu nedenle patlayacak savaş, Bismarck ile Moltke'nin yönettiği savaşlar gibi kısa süreli ve kesin sonuçlu olmalı idi. Almanya tek çıkış yolu bu idi. Bu koşullar nasıl sağlanacaktı?

Dönem kitle orduların dönemiydi. En iyi şekilde eğitilmiş en çok sayıda askeri sınırlarına en kısa zamanda dizebilen ülke, zafere giden yolda rakiplerine oranla büyük mesafe kat etmiş sayılıyordu.

Gerek endüstriyel tesisleri ve üretimi, gerekse nüfusu devamlı ve sağlıklı bir artış gösteren Alman İmparatorluğu, Wilhelm I'in insiyatifi ile çıkartılan yasalar sayesinde askeri açıdan komşularına oranla hazırlıklıdır.

Gelişen ekonomik koşulların neden olduğu nüfus artışı her yıl askere çağrılan sınıfın bir öncekine göre kalabalıklaştırmakta, üç yıla çıkartılan muvazzaflık süresi de bu eratın Prusya ordusu standartlarında profesyonelce eğitilmelerini sağlamaktaydı. Vakıa Amiral Tirpitz'in kurmakta olduğu 'lüks' donanma milyonlarca Reichsmark'a mal olmaktaydı ama, donanmaya yaptığı bütün bu yatırıma rağmen Almanya'nın ordusuna ayıracak fonları mevcuttu.

Büyük Moltke'nin başlatığı ve 'iç hatlar' avantajını en üst düzeye çıkarmaya yönelik demiryolu inşaatı seferberliği, bu iyi eğitilmiş ve donatılmış orduları büyük bir hızla cephelere taşıyacak ortamı sağlamakta idi. Ordunun kollektif beyni olarak tanımlayabileceğimiz Genel Kurmay ise bu konuda gayet ayrıntılı ve profesyonelce çalışmalar yapıyordu. Sözün kısası, Almanya seferberlik ilanını takip eden 15 gün içinde tamamen savaşa hazır duruma gelebilmekte idi. Oysa ki bu süre Fransa için 4-5 hafta, Rusya için ise 8-10 hafta olarak hesaplanmakta idi.

Schlieffen'e göre gelen savaşı kazanmanın tek yolu, seferberlik sırasında geçen zaman farklarından yararlanarak cephelerin birindeki düşmanı tamamen yok etmek, dolayısı ile çatışmayı tek cepheli bir savaşa indirgemekti. Seferberlik sırasındaki yavaşlığı nedeni ile ilk ağızda Rusya'yı hazırlıksız yakalayıp bertaraf etmek düşünülse de, Rusya'nın uçsuz bucaksız doğası ve büyük gizil gücü hesaba katıldığında, bu cephede çabuk bir sonuç almanın olası olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Şu halde çözüm kısa süreli bir imha savaşı ile Fransa'yı dize getirmek, savaş dışına itmek ve sonra tek cepheli bir çatışmada Ruslar'la kozları paylaşmaktır. Alman ordusunda en kıdemli generalden en kıdemsiz ere kadar herkes, teke tek kalındığında Rusya'yı dize getireceklerine inanmaktadır.

İmha savaşı kavramı (*Vernichtungsgedanke*) Prusya ordusunda Büyük Friedrich zamanında yeşermiş, Napoleon'un zaferlerinden çıkan dersler ve Clausewitz'in öğretilerinin tek yönlü yorumları ile güçlenmiş; düşmanın ana savaş gücünü bir kuşatma manevrası ile imha etmeye yönelik ofansif nitelikli ve Alman Genel Kurmayı'nın gözbebeği bir savaş doktrinidir. İlk defa Thebesli Epaminondas tarafından kullanılan, daha sonra Büyük Friedrich tarafından geliştirilen, 1757'de taktik düzeyde Rossbach savaşında Fransızlar'a, Leuthen'de ise Avusturyalılar'a karşı kesin sonuçlu zaferler kazanılmasını sağlayan 'yamuk düzen' (*oblique order*), bu kez Schlieffen tarafından stratejik düzeyde kullanılacaktır.

Rusya, seferberliğinin yavaşlığı nedeni ile, on haftadan önce ciddi bir ofansif harekâta başlayamayacağı için, Schlieffen Rus-Alman sınırında gayet zayıf karakol güçlerinden ibaret bir perde oluşturarak, Alman kuvvetlerinin tümünü, yedi ordu halinde örgütlenmiş şekilde Fransız-Alman sınırına

yığmayı planlamaktadır. Kuzeyden güneye doğru birden yediye numaralanan bu orduların vurucu gücü ve mevcudu da kuzeyden güneye doğru aşamalı olarak azalmaktadır.

Fransız Genel Kurmayı, araştırmaları sonunda, 1870'de yaşadıkları felaketin nedeninin yüksek bir moral gücüne sahip olarak düşman ile karşılaştıkları her yerde hemen taarruza geçen Prusya piyadesi ve bunlara çok yakın destek veren sahra topçusu olduğu sonucuna varmış; Genel Kurmay'da başkanlığını Albay Grandmaison'un yaptığı bir grup, Fransa savaş doktrinini bu sonucun ışığı altında "büyük bir 'hamle' ve yüksek bir moralle aralıksız hücüm" (*attaque à outrance*) olarak tanımlamışlardı.

Fransızlar'ın bir intikam savaşına hazırlandıklarını, özellikle 1870'te kaybettikleri Alsace ve Lorraine'i ilk fırsatta geri almaya gayret edeceklerini sezen ve savaş doktrinlerini bilen Schlieffen, planını Fransızlar'ın Almanya'ya Alsace-Lorraine üzerinden saldıracakları varsayımı üzerine kurdu.

Schlieffen planına göre savaşın başlaması ile Fransızlar Alsace-Lorraine üzerinden Almanya'ya saldıracaklar; karşılarında bulunan ve özellikle zayıf bırakılmış 6. ve 7. Alman orduları bu saldırılar karşısında savaşarak doğuya, Rhein nehrine doğru geri çekilecek ve Fransızlar'ın ana kuvvetlerini kolay kolay çözülüp geri çekilemeyecek şekilde bağlayacaklardı. Bu arada kuzeyde kalan diğer beş ordu batıya doğru ileri harekâta geçecekler, 3., 4. ve 5. ordular karşılarındaki gücü bağlayabilmek için bastırırken, en kuzeyde konuşlandırılmış en güçlü iki ordu; 1. ve 2. ordular önce batıya, sonra güneybatıya doğru hareket ederek Paris'in kuzeyinden ve batısından geçip doğuya dönecekler; böylece hem ana Fransız kuvvetlerini çember içine almış olacaklar, hem de bu orduları adeta bir demircinin çekici ile örsü arasına sıkışmış bir metal parçası gibi dövebileceklerdir.

Sıcak savaşın ilk birkaç haftası içinde orduları bu kadar ezici bir yenilgiye uğrayan Fransa savaştan çekilmek zorunda bırakılacak, Almanya da bütün gücünü tek cephe üzerinde Rusya'ya karşı yoğunlaştırmak olanağını sağlayacaktı.

Varsayımları açısından bu denli isabetli ve ana hatları itibarı ile çok basit ama basiretli olan bu plan, Schlieffen'in Genel Kurmay Başkanı olarak kaldığı 1906 yılına kadar, temel ilkelerine sadık kalınmak koşulu ile birçok revizyondan geçti ve geliştirildi.

Savaştan sonra bazı kişiler planı, Alsace-Lorraine ve Doğu Prusya-Silezya yörelerinde Alman topraklarını olası düşman saldırılarına açık bırakması, hatta Alsace'da olduğu gibi saldırıyı davet edici tavır alması nedeni ile eleştirmişlerdir. Oysa ki, kesin sonuç almak için mevcut tüm gücün can alıcı noktaya teksifi ve bu birikimi sağlamak için ikinci derecede hare-

kât sahalarında hesaplı risklerin alınması, Jomini'den beri bütün profesyonel askerlerin benimsediği temel ilkelerden biridir.

Schlieffen planı eleştirilemez mükemmellikte değildir. Ancak planın aksayan yönleri genellikle büyük strateji düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Bu eleştiriler şöyle özetlenebilir:

1. Plana göre en kuzeyde yer alan 1. ve 2. Ordular, cephede sıkışmaları önlemek ve hızla hareket edebilmek için Belçika üzerinden geçecek, böylece tarafsız bir ülkenin toprak bütünlüğünü ihlal edecektir. 1830 yılında Belçika devletinin oluşmasını sağlayan anlaşma çerçevesinde, Fransa, İngiltere ve Prusya Belçika'nın toprak bütünlüğünü ve sınırlarını garanti etmişlerdir. Bu garanti Almanlar için büyük önem taşımasa dahi, Manş denizinin güney sahillerinin başka bir büyük devletin denetimine girmesinden büyük huzursuzluk duyacak olan Büyük Britanya için yaşamsal bir önem taşımaktadır. Nitekim İngiltere savaşa Alman ordularının Belçika'nın toprak bütünlüğünü ihlal etmesinden sonra girmiştir.
2. Planın başarı ile uygulanması için Almanya ile rakiplerinin seferberlik süreleri arasındaki zaman dilimi yaşamsal bir önem taşır. Eğer potansiyel bir düşman seferberlik ilan eder ve Almanya hemen aynı şekilde karşılık vermezse, harekât öngörülen takvim uyarınca yürütülemeyecek ve gerek batı cephesinde başarı olasılığı azalacak, gerekse doğu cephesinde risk ve tehlike artacaktır.

   1914 Temmuzunda savaş bulutları Avrupa ufuklarını sarıp, Rusya, Avusturya-Macaristan'a karşı kısmi seferberlik ilan ettiğinde, Alman dışişleri yetkilileri son yirmi beş yıl içinde yaptıkları yanlışların bir ölçüde bilincine vararak savaşı önlemek için çaba sarfederken, karşılarında yukarıda özetlenen sorunları dile getiren ve seferberlik ilanının daha geciktirilmemesi için baskı yapan generalleri bulacaklardı.

   Bu açıdan bakıldığında Schlieffen planı barışçı çözümler için diplomatik ilişkilere zaman bırakmamakta ve Demokles'in kılıcı gibi Alman Dışişlerinin tepesinde sallanmaktadır.
3. Plan iki cepheli bir savaş varsayımı üzerine kurulduğundan ve Rusya ile hesaplaşmadan önce Fransa'nın saf dışı edilmesini öngördüğünden, Almanya Rusya ile birlikte Fransa'ya da savaş ilan ederek uluslararası arenada savaşı çıkartan müstevli devlet ayıbını yüklenmek zorunda kalmaktadır. Nitekim bu davranış savaş sonunda, Versailles Konferansı sırasında Almanya'nın 'savaş suçlusu' olmasına yol açmıştır.
4. Hiçbir tasarımcı planın başarısız olabileceğini düşünmek istemez. Ama askerlik gibi başarısızlığın bedelinin bütün ulusça ödendiği bir meslekte, bütün olasılıklara karşı önlemlerin alınmış olması gerekirdi. Büyük Alman Genel Kurmayı, Schlieffen'in yönetimi altında iki cepheli bir savaş

dışında, yalnız Rusya veya yalnız Fransa ile tek cephede savaşma olasılıklarını irdeleyip bunlar için planlar geliştirmediği gibi; Fransa'ya yönelik büyük saldırının başarısızlığa uğraması halinde de ne yapılacağını, hangi stratejinin uygulanması gerektiğini hiç araştırmamıştır.

Schlieffen 1906 yılında emekliye ayrılırken büyük strateji açısından bir çok sakıncaları ve eksiklikleri olmasına karşın, stratejik düzeyde gerçek bir başyapıt olan planını halefi olan Generaloberst Helmut Graf von Moltke'ye sundu. Ancak bu ikinci Moltke'nin meşhur amcası ile adı dışında bir benzerliği yoktu. Hiçbir zaman kurmay eğitimi görmemiş, meslek hayatının büyük bir kısmını Kaiser Wilhelm II'nin yaveri olarak geçirmiş ve gerçek askerlikten anlamayan, 'evet efendim'ci dalkavukları her zaman gerçek askerlere tercih eden Kaiser tarafından büyük bir mesleki birikim ve entelektüel sorumluluk gerektiren bu koltuğa layık görülmüştü.

Von Moltke başlangıçta Schlieffen planını tartışmasız kabul etmekle birlikte, askerlik sanatına selefi kadar hakim olamadığından, zaman içinde planın içerdiği hesaplı risklerden korkmaya başlamıştı. Schlieffen'in görevinden ayrıldığı 1906 yılından savaşın çıkmasına değin geçen sekiz yılda Alman ordusunun mevcuduna dört kolordu daha katılmıştı. Bu yeni kolorduların yarısı dahi Schlieffen'in planının ruhuna uygun olarak konuşlandırılsa, plan çok daha güçlenecek, uygulama çok daha başarılı olacaktı. Moltke bu yolu seçmedi. Bu ek gücün bir kısmını riskleri azaltmak bahanesi ile Doğu Prusya'ya sevketti. Ama daha acıklısı, Schlieffen'in bir süper Leuthen yaratmayı amaçlayan planının ruhuna aykırı bazı düzenlemelere girişti.

Moltke, Fransız ordusunun geçici bir süre için dahi Alsace-Lorraine'e girmesinin Kaiser tarafından hoş karşılanmayacağı korkusu ile, planda öngörülen tek cenahtan çevirme harekâtını, Hannibal'in Cannae'de yaptığı gibi iki kanatlı bir kıskaca dönüştürmeye karar verdi. Bu karar doğrultusunda kuzey cenahındaki birliklerden bir kısmını güneye kaydırdı, bu cenahı iyice zayıflattı. Hemen hemen eşit güce ulaşan iki kanattan birden saldırmayı planladı.

Ne var ki, Schlieffen başyapıtını geliştirirken bölgenin coğrafi özelliklerini de hesaba katmıştı. Asıl saldırının yapılacağı Kuzey Almanya, Belçika ve Kuzey Fransa, genellikle alçak tepeler ve birkaç akarsu dışında doğal engebeleri olmayan, taarruz savaşına açık bir coğrafyaya sahipti. Alsace-Lorraine ise dağlık, taarruzdan ziyade savunmaya avantaj sağlayan bir bölgedir. Schlieffen bu şekilde kendi ileri harekâtı için uygun bir arazi kullanırken, savunması kolay bir bölgede Fransızlar'ın saldırısını karşılamayı tasarlamıştı. Moltke, böylece planın eline verdiği kozları kullanmadan heba ediyordu. Kaldı ki zayıflatılan kuzey kanadın, harekât geliştikçe uzayacak

cephe hattını tutacak mevcudu da kalmıyordu.

Nihayet savaş başladığında Alman savaş makinesi, makinenin başındaki mühendislerin acemiliğine karşın, plan uyarınca kusursuzca çalıştı. Eğitimi ve morali çok yüksek olan Alman askeri, ayağındaki postallar parçalanıp dağılana kadar, düşmanı çevirebilmek amacı ile günlerce cebri yürüyüşler yaptı.

Planın kuşa çevrilmesine karşın, Almanlar için herşey çok iyi gidiyordu. Fransız cephesinde ciddi bir endişe hüküm sürmekteydi. Batılı müttefikler üzerlerinde yoğunlaşan baskının altında ezilmemek için, Alman Genel Kurmayı'nın dikkatini başka yöne çekilmesi gerektiğine inanarak, Çar'ın hükümetine Rusya'nın doğuda ağırlığını koyması yolunda baskı yapmaya başlamışlardı.

Ruslar seferberliklerinin henüz tamamlanmamış olmasına karşın, Batılı müttefiklerin yardımına koşmak için Pavel von Rennenkampf ve Alexei Samsanov'un komutası altındaki iki orduyu Doğu Prusya'ya karşı harekete geçirdiler. Burada, bu iki Rus ordusuna karşı Generaloberst Max von Prittwitz und Gaffron komutasında 8. Alman ordusu bulunmakta idi. Genellikle ihtiyatlardan oluşturulan bu ordunun gizli bir silahı vardı: Kırk dört yaşında bir yarbay olan Max Hoffmann. 8. Ordu Harekât Dairesi Başkanı Hoffmann, biri doğudan, diğeri güneyden yaklaşan iki Rus ordusu arasında kalmaktan korkarak Vistula'nın batısına çekilmeye karar veren ve bu kararını Moltke'ye de bildiren Prittwitz'e, bu kararın ne kadar tehlikeli olduğunu ve kötü sonuçlar yaratacağını açıkladıktan sonra, asıl çözümün iç hatların sağladığı avantajdan yararlanarak Schlieffenvari bir şekilde önce Samsanov'un, sonra da Rennenkampf'ın teker teker yenilebileceğini anlattı ve ordu komutanını kararını değiştirmeye ikna etti. Prittwitz Hoffman'a, açıkladığı planın doğrultusunda harekât emirlerini hazırlamasını bildirdi, ancak kararını değiştirerek Vistula ırmağının doğusunda kalacağını Genel Kurmay Başkanlığı'na bildirmeyi unuttu. Bu unutkanlığı Prittwitz'in tarihteki yerini kaybetmesine neden oldu. Çünkü Doğu Prusya'nın Rus işgali altında kalacağından ve Prittwitz'in moralinin komuta edemeyecek kadar zayıfladığından korkan Moltke, Prittwitz'in yerine batı cephesinde büyük yararlılıklar göstermekte olan genç bir generali, Generalmajor Erich Ludendorff'u atadı. Ancak Ludendorff'un rütbesinin ufaklığı ve kıdemsizliği nedeni ile, Ludendorff'un amiri ve cephe komutanı olarak bir 1870 gazisini, Generaloberst Paul von Hindenburg'u göreve çağırdı.

Moltke kırk yılın başında aldığı bu sağlıklı kararın akabinde, Kurmay Akademisi'ne yeni girmiş bir öğrencinin bile yapmayacağı bir hata yaptı. Doğu Prusya'daki 8. Ordu'yu desteklemek üzere batıda 2. ve 3. Ordulardan birer kolorduyu çekerek bunları doğuya gönderdi. Bu iki kolordunun doğu-

daki savaşa yetişerek katkıda bulunmaları söz konusu olamazdı. Nitekim, ağustosun son günlerinde 8. Ordu Tannenberg zaferini kazanırken, bu iki kolordu hâlâ Almanya içinde demiryolları üzerinde idi.

Bu iki kolordu doğudaki savaşa olumlu bir katkıda bulunmamışlardı ama yoklukları ile batıdaki savaşa büyük bir olumsuz katkıları vardı. Bu kolorduların da çekilmesi ile Schlieffen'in en az 34 tümenden oluşmasını öngördüğü kuzey kanadının mevcudu 25 tümene düşmüş, bu cenah sahip olması gereken vurucu gücü büyük ölçüde yitirmişti.

Eylül 1914 başında ileri harekât nedeni ile cephe hattı uzamaya devam ettiğinde, doğuya göndermek zorunda olduğu bu bir kolordunun eksikliğinden dolayı, von Bülow komutasındaki 2. Ordu, Alexander von Kluck komutasındaki 1. Ordu ile temasını kaybetti. İki ordu arasında 30 km.ye yaklaşan bir açıklık oluştu.

İngiltere'nin savaşın başlangıcında cepheye koşturduğu ve bütün eğitimli ve profesyonel eski eratının yer aldığı 'İngiliz Sefer Kuvveti' kendini, biraz da şans eseri olarak, bu açıklıkta ve her iki Alman ordusunun yanlarını tehdit eder durumda buldu.

Eylül ayının ilk yarısında cereyan eden, her iki tarafın da büyük özveride bulundukları ve son güçlerini sarfettikleri bu çarpışmalar, nihayet Alman ordusunun Marne Nehri üzerinde durdurulması ile sonuçlandı. Almanya'nın savaşı kazanması için tek umudu olan ve Moltke tarafından hiçbir zaman anlaşılamayarak kuşa çevrilen Schlieffen planı, bu profesyonel kılıklı amatörün yönetiminde başarısızlığa uğramıştı.

Marne savaşının yorgunluğu geçip ilk şok atlatılır atlatılmaz, her iki taraf da adeta insiyaki olarak birbirinin cenahını dökmek için manevralara başladılar. Bu harekât, cephe hattı İsviçre sınırından Kuzey Denizi'ne uzanana değin devam etti. İki taraf da denize ulaşıp manevra yapacak yer kalmayınca, cephe boyunca birbirine paralel olarak uzanan iki siper sistemi hareket savaşının yerini aldı. Batı cephesinde dört yıl sürecek statik ve kanlı savaş başlamak üzere idi. Belçika ve Kuzeydoğu Fransa'yı işgal eden Alman orduları, vakıa savaşı kazanamamışlardı ama, bu toprakların zenginliklerini Alman endüstrisine peşkeş çekebilmek ve savaşı düşman toprakları üzerinde yürüterek, Alman topraklarını savaşın getirdiği yıkımdan koruyabilmek gibi iki ciddi avantaj elde etmişlerdi.

19. yüzyılın ikinci yarısı savaş teknolojisinde büyük atılımlara, gelişmelere sahne olmuştu. Demiryolları, makineli tüfek, seri ateş eden toplar savaşın yüzünü değiştirmişti. Örneğin demiryolları sayesinde, cephenin tehdit edilen bir sektörüne destek ulaştırmak eskiye oranla çok daha kolaylaşmıştı. Zaman zaman yurt içindeki merkezlerden cepheye yirmi dört saat içinde ulaşan taze birlikler, cephe gerisindeki toplanma noktaları ile siper-

ler arasındaki 7-10 km.yi geçmek içinde bir o kadar vakit harcıyorlardı.

Yeni teknolojinin getirdiği yüksek ateş gücü savunmayı destekler nitelikte idi. Yuvasına iyi gizlenmiş bir ağır makineli, açıkta yakaladığı bir alayı birkaç dakika içinde imha edebiliyordu. Marne sonrasında siperler kazılıp savunma önlemleri alındığında, bu mevzilere karşı saldırıya geçmek adeta intihar etmekle eşdeğerli idi. Gerçek şu ki I. Dünya Savaşı'nın generalleri teknolojinin kendilerine armağan ettiği silahları nasıl kullanacaklarına dair taktikleri henüz geliştirememişlerdi. Tanrı'nın gri hücreleri sakınarak bahşettiği bir takım general müsveddesi işi kasaplığa döktü. Örneğin Kral George V'e yakınlığı nedeni ile çevirdiği saray entrikaları sayesinde 'İngiliz Sefer Kuvveti'nin komutanı Sir John French'in ayağını kaydırarak onun yerine atanmayı beceren Sir Douglas Haig, bu kafasız kasapların en önde gelenlerindendir. 1 Temmuz 1916 günü ilk Somme saldırısında çoğunluğu gönüllü olan 60 000 kişilik bir telefata neden olan bu sefil adam, Kral George V'in kendisine tevcih ettiği mareşallik rütbesini ve asalet ünvanını, gereksiz yere telef ettiği gencecik bir kuşağın anısından yüzü kızarmadan kabul etmiştir.

Böylesine bir başka cellat da Georges Nivelle'dir. Kazandığı ufak bir başarıyı 'Batı cephesindeki kilidi açacak anahtar' olarak satan ve kendi reklamını yapan bu şarlatan, düzenlediği birbirinden amaçsız, sonuçsuz ve kanlı saldırılar ile 1917 yılında vatanlarını düşman işgalinden kurtarmak için her türlü özveriye katlanan Fransız ordusunu genel isyana itmiştir. Neyse ki Fransızlar Nivelle'i emekliye ayırmışlar ve İngilizler'in Haig'e yaptığı gibi taltif ederek, ölüme gönderdiği gencecik insanların ruhlarına daha fazla azap çektirmemişlerdir.

Alman Genel Kurmayı da siperler karşısında batılı müttefikler kadar çaresizdir. Marne başarısızlığını takiben görevden alınan von Moltke'nin yerine atanan General Erich von Falkenhayn da İngiliz ve Fransız meslektaşları gibi,günler süren, baskın şeklinde gelişecek bir saldırının bütün avantajlarını inkâr eden ve düşman piyadesi, devam ettiği sürece birinci hat siperleri boşaltarak ikinci hatta çekildiğinden, pek de etkili olmayan ağır topçu barajlarından sonra sırtlarında yaklaşık 30 kg yük taşıyan piyadenin ay yüzünü andıran bir balçık tarlasında bata çıka yürüyerek düşmana saldırmasından ve genellikle düşmanın ilk hat siperlerine ulaşamadan makineli tüfek ateşi altında yitip gitmesi ile sonuçlanan saldırılardan başka bir şey yaratacak nitelikte değildi. Savaşı kazanmak için bulduğu yöntem, çapsızlığı açısından ilgi çekicidir: Falkenhayn Marne savaşından bu yana Fransız cephesinin kilit noktalarından biri olan ve Fransızlar açısından büyük bir tarihsel ve manevi değer taşıyan Verdun Kalesi'ne saldırmaya karar verir. Bu kalenin düşmesi Fransızlar için maddi manevi çok büyük bir kayıp olaca-

ğından, Fransızlar bu kaleyi ellerinde kalan son erin son damla kanına kadar savunmaya gayret edecekler, bu savunma sırasında güçsüz kalarak pes edeceklerdir. 21 Şubat 1916'da başlayıp 18 Aralık'ta sona eren ve Verdun'ü bir kan gölüne çeviren bu muharebe sırasında Fransızlar yarım milyonu aşkın kayıp verdiler ve gerçekten bitap düştüler. Ama bu birkaç kilometrekarelik kazanç için Almanlar da 434 000 kişi kaybettiler. Çünkü Verdun'ün korunması Fransız morali ve prestiji için ne kadar önemli idiyse, zamanın akışı içinde düşürülmesi de Alman Ordusu için bir prestij sorunu durumuna gelmişti.

Başarısızlıkla sonuçlanan Verdun macerası da Falkenhayn'ın başını yemiş, doğu cephesinde başarılı savaşlar veren von Hindenburg mareşalliğe terfi ettirilerek Genel Kurmay Başkanlığı'na getirilmiş, Ludendorff da yardımcısı olarak atanmıştı.

Marne savaşında kesin sonuca ulaşamayınca Alman Genel Kurmayı, İngiliz donanmasının uzaktan uzağa tesis ettiği ekonomik ablukanın zaman içinde Almanya'yı açlık yolu ile dize getireceğini değerlendirerek politikacılara sınırsız denizaltı savaşına girişmeleri yönünde baskı yapmaya başlamıştı. İngiltere savaşı idame ettirebilmek için gereksinim duyduğu hemen her tür mal ve malzemeyi deniz yolu ile getirmek zorundaydı. İngiltere'ye yük taşıyan bu gemilere karşı uluslararası deniz hukuku kurallarına uyarak satıhta yaklaşmak, gemi mürettebatının ve yolcularının yaşamlarını garanti edecek önlemleri almak ve ancak bundan sonra gemiyi batırmak olasıydı. Ancak denizaltı, ufacık ve su yüzünde iken hiçbir koruması olmayan bir tekne idi. Ticaret gemilerinin güvertelerine yerleştirilen ufak bir top, hatta kendinden birkaç misli büyük olan bu tekneler tarafından mahmuzlanmak denizaltılar için ölümcül tehlikelerdi. Kaldı ki ticaret gemisi hiçbir saldırgan davranışta bulunmasa dahi, bulunduğu koordinatları bildiren ve bir denizaltı tarafından saldırıya uğradığını duyuran kısacık bir telsiz mesajı yayınlaması bile denizaltının civardaki destroyerler tarafından bulunarak denizin dibine gönderilmesine neden olabiliyordu. Çözüm uluslararası hukuka boş verip sınırsız denizaltı savaşına yönelmek, periskopta yakalanan düşman gemisini su yüzüne çıkmadan ve hiçbir uyarıda bulunmadan torpilleyerek batırmaktı. İngiltere'ye mal sadece düşman bandıralı gemiler tarafından taşınmıyordu. Aslında taşınan malların yarısına yakın kısmı tarafsız ülkelerin bandıralarını taşıyan ve limanlarına kayıtlı olan teknelerce İngiltere'ye getiriliyordu. Alman hükümeti buna karşı da bir yöntem geliştirdi. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, tarafsız ülkelerde gazetelere ilanlar vererek, İngiliz adalarının çevresinde belli bir alanı 'savaş bölgesi' olarak saptadığını, bu sularda yakalanacak tarafsız ülke bayraklı teknelerin düşman muamelesi görerek derhal batırılacağını duyurdu.

Almanlar bu yöntemle gayet iyi sonuçlar almaya başlamışlardı. Vakıa tarafsız ülkeler kendi bandıralarını taşıyan gemiler batırıldıkça boylarına uygun gürültüler çıkartıyorlardı ama bunlar genelde ciddi bir sorun yaratmıyordu. Bu durum, İngiltere'ye cephane ve diğer savaş malzemesi taşıdığından şüphelenilen Lusitania adlı transatlantiğin U-20 tarafından batırılmasına dek devam etti. Bu gemide ölen 1201 yolcunun bir kısmı Amerikan vatandaşları idiler ve Amerikan hükümeti Lusitania olayının akabinde Alman hükümetine ultimatom niteliğinde bir nota vererek, sınırsız denizaltı savaşına son verilmediği takdirde Almanya'ya karşı savaş açacaklarını bildirdiler. Almanların bir de Amerikalılar ile savaşmaya hiç niyetleri yoktu; sınırsız denizaltı savaşına son verildi.

İngiliz donanmasının tesis ettiği ekonomik ablukayı kırmanın bir başka yolu, inşa edilmesi için bir servet sarfedilen 'lüks donanma'nın, İngiliz donanması ile savaşarak denizlerde üstünlüğü ele geçirmesi ve deniz ticaret yollarını Alman ve müttefik teknelere açması idi.

Kaiser ve Amiral Tirpitz'in bütün çabalarına karşın, İngiliz 'büyük filo'su (*Grand Fleet*), Alman açık deniz filosundan (*Hochsee Flotte*) daha büyük ve güçlü idi. Ancak işin bu yönü sevgili zırhlılarının batmasından çekinen Kaiser'i Alman denizcilerinden daha çok korkutuyordu. Denizciler kendilerine, gemilerine ve eğitimlerine çok güveniyor, hasretle nobran İngilizler'e layık oldukları dersi verecekleri, 'der Tag'ı (günü) bekliyorlardı. O gün nihayet 31 Mayıs 1916'da geldi, çattı. İki filonun da öncülüğünü yapan hafif kruvazörler Danimarka bandıralı bir kosteri durdurmaya çalışırken birbirlerini fark ettiler.

Son klasik deniz savaşı olarak kabul edebileceğimiz ve İngilizler'in Jutland, Almanlar'ın Skagerrak savaşı olarak adlandırdıkları bu çatışma, taktik açıdan hiç şüphesiz bir Alman zaferidir. Almanlar, dretnot öncesi bir zırhlı saff-ı harp gemisi 'Pommern' ile muharebe kruvazörü 'Lützow'u ve 4 hafif kruvazör ile 5 torpidobot ve 2115 denizci kayıp verdiler. İngiliz kayıpları ise 'Invincible', 'Indefatigable', 'Queen Mary' adlı muharebe kruvazörleri, 'Defense', 'Warrior' ve 'Black Prince' adlı zırhlı kruvazörler, 1 hafif kruvazör, 7 destroyer ve 5672 denizci idi. Ancak stratejik dengede bir değişiklik olmadı. İngilizler stratejik üstünlüklerini ve Kuzey Denizi üzerindeki denetimlerini sürdürdüler. Büyük Filo'nun Komutanı Amiral Sir John Jellicoe, Scapa Flow üssüne döndükten 24 saat sonra, 1. Deniz Lordu'na filonun tekrar denize açılmaya hazır olduğunu bildiriyordu. Almanlar'ın ise tekrar denize açılabilecek duruma gelmeleri için iki buçuk ay geçecekti.

Açık deniz filosunun da düşman donanmasının demir çemberini kıramaması, Almanya'nın bu ambargo altında her geçen gün biraz daha güçsüzleşmesi ve aç kalması Alman yönetimini tekrar sınırsız denizaltı savaşına it-

ti. Bu karar da Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'ya savaş ilan etmesine yol açtı.

Batı cephesinde kasapların kör döğüşü her gün gencecik insanların yaşamlarını söndürürken ve İngiliz donanması Almanya'yı aç bırakarak dize getirmeye çalışırken, cephenin her iki tarafında meslek namusuna sahip askerler yıllardır bu kanlı Gordion düğümünü çözmek için çaba sarfediyorlardı.

Anglosaksonlar'ın çözümü teknolojik kökenli idi. Dikenli tellerin, siperlerin ve makineli tüfeklerin durduramayacağı başka bir savaş aracı icat etmişlerdi. İlk defa 15 Eylül 1915'te Somme'da kullanılan bu yeni silahın adı 'Tank'tı. Traktör paletleri üzerine oturtulmuş bir zırhlı kabin ve bir top veya makineli tüfekten oluşan bu araç, bir piyade destek silahı olarak düşünülmekte idi. İlk tanklar güçlü makineler olmaktan uzaktılar. Motorları güçsüz, hızları düşük, erimleri sınırlı idi. Yine de düşmanın yüreğine korku salmışlar, göründükleri her yerde panik yaratarak, I. Dünya Savaşı ölçülerine göre, cephede büyük ilerlemeler sağlanmasına neden olmuşlardı. Albay (sonra general) J.F.C. Fuller gibi bazı düşünürler tankların bir piyade destek silahı olarak kullanılmasına karşı çıkarak, bunlardan kendi başlarına birlikler oluşturulması ve bu tank kollarının piyadeden ayrı olarak kullanılması gerektiğine dair fikirler geliştiriyorlardı.

Alman çözümü ise taktik bazlı idi ve Ludendorff'un kanadı altında geliştirilmişti. Bu çözüm baskın ilkesinden hareket ediyor, günlerce süren ve düşmanı hücumun hangi sektörden yapılacağı konusunda uyaran topçu bombardımanından vazgeçiliyordu. Harekat öncesi topçu ateşi çok yoğun, ama çok kısa - en fazla birkaç saat - sürüyordu. Birlikler de cepheye gizlice, gece karanlığında ve hücum başlamadan kısa bir süre önce intikal ediyor, karşı tarafın yapılan hazırlığı farketmemesi için azami gayret sarfediliyordu. Taktik savaş birimi on dört ila on sekiz kişilik mangalardı. Her mangaanın kendi ateş gücü vardı. Bu ya bir hafif makineli ya da hafif havandı.. Özel eğitilmiş hücum birlikleri, düşman cephesinin arkasına doğru kaydırılan topçu ateşinin gerisinde, geniş bir cephe üzerinde ilerleyerek zayıf noktaları arıyorlardı. Kuvvetli direnç gösteren mevzilerle hiç uğraşılmıyor, ileri harekât zaaf gösteren kesimlerde yapılıyor, yedekler en süratle nüfuz edilebilen kesimlere kaydırılıyordu. Amaç, saldırının momentumunun azalmadan devam etmesi, düşmanın kendini toplayacak zamanı ve yedekleri bulamaması idi. Topçu bataryaları sıçramalarla hücum birliklerini izliyor ve onlara, önlerinde devamlı olarak kayan bir topçu desteği sağlıyordu. Daha arkadan gelen alay veya tümen büyüklüğünde birlikler ise hücum birliklerinin arkasında kalan direnç noktalarını imha ederek, düşman cephesinde açılan rahneleri sağa ve sola doğru genişleterek, arkadan gelen birliklerin ileri

harekâtını kolaylaştırıyorlardı.

Bu taktikler 1917 yılı içinde önce General Oskar von Hutier tarafından Riga'da, hemen akabinde General Otto von Below tarafından İtalya cephesinde, Caporetto'da denendi ve büyük bir başarı sağladı.

1917 yılında Rusya devrimle sarsılmış, geçici hükümetin başkanı Kerenski, Almanlar'ın Rusya'ya gönderdiği Lenin tarafından devrilmiş, Bolşevikler Mart 1918'de Brest-Litovsk anlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmişlerdi. Doğu cephesinde barışın sağlanması, bu cephedeki Alman tümenlerinin batıya gelmesi ve batı cephesindeki Alman mevcudunun yüzde otuz artması sonucunu doğurmuş bulunmaktaydı.

Başarılı olduğu 1917 yılında Riga ve Caporetto'da gözlemlenmiş taktikler ve doğu cephesinden gelen tümenlerin sağladığı sayısal üstünlük ile Alman Genel Kurmayı bir kez daha batı cephesinde inisiyatifi ele geçirmek ve kesin sonuç almak için çalışmalara başladı.

Amerika savaşa girmişti, ancak henüz cephede ağırlığı hissedilmiyordu. Taze Amerikan tümenlerinin cephede yerlerini alarak sayısal dengeyi Almanya'nın aleyhine bozmasından önce batı cephesinde kesin bir sonuç alınması yaşamsal önem taşımaktaydı.

Ludendorff bu çerçeve içinde Genel Kurmayı Belçika'da, Spa kentinde toplantıya çağırdı. Bu toplantıda, asıl düşmanın İngiltere olduğu üzerinde fikir birliğine varıldı. Kurmayların görüşü İngilizler'in pes etmesi halinde Fransızlar'ın savaşı yürütemeyecekleri doğrultusunda idi. Oysa ki büyük saldırıyı Fransız cephesinde yaparak burada kesin sonuç alsalar dahi, İngilizler'in savaşa tek başına devam edeceklerini düşünüyorlardı. Bu durumda batı cephesinde Amerika'nın varlığı hissedilmeden İngiltere'nin işini bitirmek gerekiyordu.

Genel Kurmay Planlama Dairesi bu stratejik durum değerlendirmesinin çerçevesinde Flanders ve Somme bölgelerinde yürütülecek 6 ayrı harekât planladı. Bunların arasından seçilen ve 'Michael' kod adı verilen plan, Somme nehri üzerinde bulunan St. Quentin ile 75 km. kuzeyindeki Arras arasındaki cephe hattına yoğun bir saldırı öngörüyordu. Bu cephe 5. İngiliz Ordusu tarafından tutulmaktaydı. Michael'a göre cephe yarılacak, çekilebilen İngiliz askerleri Manş kıyısında sıkıştırılarak imha edilecekti.

Alman taarruzu 21 Mart 1918'de başladı. Saldırı tam beklendiği gibi gelişmiş, yeni geliştirilen sızma taktikleri, Caporetto'daki gibi başarıya ulaşmış, topçu bu sızma hareketini en iyi ve etkili şekilde desteklemişti. İngiliz 5. Ordusu'nun cephesi yarılmış ve saldırıyı destekleyecek ikinci Alman dalgası bu yarıktan akmaya başlamıştı. Haig, panik içinde Fransız Başkomutanı Philippe Petain'den yardım istemiş, ancak elindeki tüm yedekleri Paris yolunu tutmaları için koşturan Petain, bu isteği geri çevirmişti. Luden-

dorff müttefiklerin bu şekilde birbirlerine düşeceklerini de ummuş ve bu varsayımla hareket etmişti.

Almanlar'ı, Almanlar'dan başka durduracak kimse yoktu. İlk saldırı dalgaları o denli süratli ilerlemişlerdi ki, topçu ve diğer lojistik destek birlikleri, dört yıldır süren savaşın etkisi ile delik deşik olmuş arazide ve bozulmuş, kaybolmuş yollarda piyadeye yetişememişler, saldırı önce yavaşlamış, ilk şaşkınlıktan sonra, İngiliz erinin inatçı direnişi de bu faktörlere katılınca iyice durmaya yüz tutmuştu.

Haig'in daveti üzerine toplanan Yüksek Savaş Konseyi, Fransız Ordusu'nun Kurmay Başkanı General Ferdinand Foch'u, yine Haig'in önerisi ile, Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı'na atadı. Foch bu makama atanır atanmaz, İngiliz ve Fransızlar'ın çalışmalarında eşgüdüm sağlayarak, İngiliz cephesine Fransız birliklerini gönderdi. 4 Nisan'da, çok büyük kayıplar verilmiş olmasına rağmen Alman taarruzu durdurulmuştu.

Ludendorff zaferin sırrını keşfettiğine inanarak, 'Michael' şablonunda dört büyük saldırıya daha girişti. 9 Nisan'da Flanders'de, Lys Suyu civarında, İngiliz cephesinin kuzey ucuna; 27 Mayıs'ta Aisne Nehri üzerinden Paris istikametinde Fransız hatlarına; haziran başında cephedeki cepleri düzeltmek üzere Noyon civarında yine Fransızlar'a ve 15 - 16 Temmuz'da Champaigne'da Fransızlar'a karşı geliştirdiği bu saldırılardan en tehlikelileri mayıs ve temmuzdakilerdi. Almanlar hem Mayıs, hem de Temmuz saldırılarında Marne Nehri'ne ulaşmışlar, her ne kadar mayısta nehir hattında durdurulabildilerse de, temmuzda Marne Nehri'ni de geçmişlerdi. Durum çok kritikleşmiş, Paris'in düşmesi an meselesi haline gelmişti. Bu çok ciddi ve tehlikeli taarruzun durdurulmasında iki etmen göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan birincisi 1918'deki Alman piyadesinin moral, eğitim ve güç olarak 1914'teki Alman piyadesine göre daha zayıf ve hazırlıksız olması; ikinci ve daha önemli neden ise, Chateau-Thierry kesiminde karşılaştıkları Amerikan askerinin umduklarının ötesinde iyi eğitilmiş, donatılmış ve dövüşken olmasıdır.

Ludendorff, 'Hagen' kod adını verdiği ve Flanders'de İngilizler'e karşı yürütmeyi tasarladığı altıncı saldırıyı planlarken, 18 Temmuz günü Fransız ve Amerikan birlikleri Soissons'a doğru bir taarruz başlattılar. İnisiyatif müttefiklerin eline geçmişti ve bir daha hiç Alman tarafına dönmedi.

İkinci darbe İngilizler'den geldi. Haig 8 Ağustos günü emrindeki İngiliz ve Amerikan birliklerini Amiens yönünde bir saldırıya kaldırdı. Gün sonuna kadar müttefikler 25 km. lik bir cephe boyunca 11 km. ilerlemişler, altı Alman tümeni dağıtılmış, çok sayıda esir alınmış, Alman morali iyice bozulmuştu. Geriye doğru çekilen birlikler, cepheye koşturulan ihtiyatlara "Savaşı uzatmayın" diye seslenmekte idiler.

Ludendorff, daha sonra 8 Ağustos 1918'i 'Alman Ordusunun Kara Günü' olarak kaydetmiştir. 8 Ağustos'ta olanlardan çok etkilenen Ludendorff, savaşa bir son verilmesi gerektiğini Kaiser Wilhelm'e bildirmişti. Zaten Alman halkı süregelen ekonomik ablukadan bunalmış, cephede olduğu gibi cephe gerisinde de sivil halkın morali çökmüş; açlık ve sefalet herkesi etkisi altına almıştı. 11 Kasım 1918 günü savaş bitti.

Ludendorff 1918'in ilk yarısında başlattığı saldırılarla büyük taktik başarılar kazanmakla birlikte, ulaşmak istediği stratejik hedeflerin hiçbirine ulaşamamış; ne ilk saldırısı İngiliz ordusunun yok edilmesi ve İngiltere'nin savaştan çekilmesi; ne de Aisne ve Champaigne saldırıları Paris'in düşmesi ve müttefiklerin, hiç olmazsa Fransızlar'ın barış masasına oturması sonuçlarını getirmemişti.

Ancak 'Michael' kazandığı başarı ile müttefikler arasında öyle bir korku yaratmıştı ki, çeşitli ulusal çıkarlar ve kıskançlıklar nedeni ile bir türlü kurulamayan ortak komutanlık müessesesi, bu saldırı sırasında, yukarıda da görüldüğü gibi, bu sisteme en çok direnenlerden biri olan Douglas Haig'in önerisi ile yürürlüğe girmiş, başına da Foch getirilmiştir.

Almanya son eğitilmiş ihtiyatlarını, savaş malzemesi ve mühimmatını Ludendorff'un saldırılarında tükettiğinden, kendisinin yılbaşında öngördüğü kesin sonuç 1918 yılı bitmeden alınmıştır. Ludendorff bu kumarı ile bu sonucun müttefikler tarafından alınmasını sağlamıştır.

T A Z I P A Y I

Tomris Uyar

Neden böyle güç işler hep onun üstüne kalır? Neden olacak: Dostlarını kırmamak, onların sorunlarını çözmek için elinden geleni yapmaktan kaçınmadığından. Değse bari... Daha önce kim bilir kaç kez geldi başına: Sağlıksız bir ilişkiye saplanmış çiftlerin kendilerine özgü, iki kişilik bir dünyaları oluyor, açıldıkları yakınlarının önerilerini dinliyorlar dinlemesine de adım atma yürekliliğini gösteremediklerinden, bir süre sonra kendi kendilerine ya da birbirlerine duydukları öfkeyi elbirliğiyle ona yöneltiyorlar – hele açıldıkları kişi tek başına yaşayabilen, bağımsız, kendine yeten bir işkadınıysa... Bütün bunları biliyor da yine de yardım elini uzatmadan edemiyor. Bu anlamsız özveri huyundan vazgeçemedi bir türlü.

Saatine baktı, daha on dakika vardı: Aslı buluşmalara hep zamanında gelir. Demek konuya nasıl gireceğini tasarlayacak zamanı bol. "Mekân"ı doğru seçtiği kuşkusuz. Aslı'nın Tünel'deki bir büroda avukatlık stajını yaptığı dönemde haftada en az iki kez bu lokantada buluşurlardı öğleüstleri. Eski günler duygusunu canlandırmak adına önceden onun en sevdiği karışık salatayla bir şişe beyaz şarap –tabii buz kovası içinde– getirtmeyi de iyi akıl etmişti. Ama her nedense zaman daraldıkça tedirginliği azaltacağına artıyordu. Sandığı kadar kolay olmayacaktı galiba... Çantasından çıkardığı küçük aynada yüzüne kaçamak bir bakış attı: Geçenlerde kıvırcıklaştırıp simsiyaha boyattığı saçları, tırnak cilasıyla dudak boyasının ortak renginden bir ton daha açık gülkurusu bluzüyle bir dinginlik, bir uyum, bir güven aşılıyordu bakana. İyi ki hafif bir allık sürerek bu kusursuzluğun üstüne gitmemişti: Sol yanağı kaşınıyordu, sivilce habercisi bir kaşıntı.

* * *

"Hoş geldin güzelim, nasıl da özlemişim seni!" diye fırladı ayağa. "Geç otur şöyle."

Aslı, otururken elindeki naylon torbayı masanın altına koydu.

"Sakın beni öpeyim deme Birsen'ciğim. Şu soğuk algınlığını bir türlü atlatamadım. Neyse ki Cem'e bulaşmadı."

"Sahi biraz solgun görünüyorsun. Ama bu aralar herkes nezleden kırılıyor. Hava kirliliğinden olsa gerek. Sanki o yetmezmiş gibi bir de trafik sorunu, pahalılık..." (Biraz acemice de olsa konuya girebilmişti işte!) "Kişi en sevdiği dostlarını bile arayamıyor bu keşmekeşte. Ne kadar oldu görüşmeyeli, değil mi?"

"Geçen yıldan beri," dedi Aslı. "Cem'in doğum gününe gelmiştin de ordan biliyorum. Yoksa tarih kalmaz aklımda."

"Tabii, tabii," dedi Birsen, "hiç unutur muyum? Bu arada, ne yiyelim dersin? Sen eskisi gibi hamsi buğulama isteyeceksin herhalde, ben de..."

"Sevdiğim şarabı da salatayı da unutmamışsın sağol. Ama, canım hamsi buğulama yemek istemiyor bugün, bir bonfile belki, az pişmiş. Biraz sonra söyleriz... Nasılsa acelemiz yok. Zaten kırk yılda bir buluşuyoruz."

Aslı'nın uslu-ela denebilecek gözlerinde yemyeşil bir kıvılcım seçti Birsen: Sevimli gamzeleri de çukurlarından taşmış, ağzının iki kıyısında iki derin oluk oluşturmuştu birdenbire. "İkidir Cem'den söz ettiğine göre onu sormamı istiyor," diye düşündü biraz gevşeyerek. "Yalnız inandırıcı, dokunaklı bir ayrıntı bulmam şart."

"Artık koskocaman bir delikanlı sayılır Cem," derken abartılı bir kahkaha attı – dokunaklı ayrıntıya geçmeden önce.

"Yok canım, hâlâ küçücük bir çocuk, biliyorum, yine de mızmızlığına katlanamıyorum. Gittikçe daha zor geliyor."

"Doğum gününde pastasını yememekte nasıl direttiğini anımsadım da şimdi, nasıl üzülmüştün..."

Aslı, tabağına aldığı birkaç maydanoz, tere, kırmızı lahana yaprağını isteksizce çiğnemeye çalışıyor, boğazına bir şey takılmış gibi şarabından bol yudumlar alarak yutuyordu. Birsen:

"Ama bakıyorum sen de pek iştahlı sayılmazsın," diye bağladı tasarladığı tümceyi.

"Beni boş ver," dedi Aslı gülümseyerek. "Zaten bonfilenin doğru dürüst pişirileceğinden emin değilim. Ne kadar değişmiş burası. Tül perdeler kirli, masa örtüleri lekeli... Bizden başka kadın müşteri de yok."

"Evet, öğlenleri eskisi kadar kalabalık olmuyor ama akşamları yine dolup taşıyor," gibi bir açıklama yapma gereğini duydu Birsen; bir turiste bilgi veren bir rehber sesiyle.

"Yine de bence sen buraya sık uğradığın için fark etmiyorsun temeldeki değişikliği. Ben artık bu tür yerlere pek gitmediğimden... Sırası gelmişken... bugün benim konuğumsun."

"Olur mu hiç? Seni ben çağırdım buraya, laf aramızda, geleceğini pek

ummuyordum," dedi Birsen telaşlanarak. "Asla izin veremem hesabı ödemene."

"Neden? Bırak da bugün benim evden izin günüm olsun. Paramı bildiğimce harcayayım. Hem bana söyleyeceğin önemli bir şey var anladığım kadarıyla. Çünkü söze bir türlü giremiyorsun. İşini kolaylaştırmak için Cem konusunu açtım ama o da pek bir şeye yaramadı. Neyse... Önce garsonu çağıralım da..."

"Ben de bu arada tuvalete gideyim," dedi Birsen kıpkırmızı kesilerek.

* * *

"Keşke hiç..." diye düşündü lavabodaki aynaya bakarken. Gözaltları birdenbire torbalanmıştı sanki. "Oysa ben onun iyiliği için buradayım. Tamam tamam, üç yılını çocuğunun yanıbaşında olmak için harcadı. Gençliğinin en güzel yıllarını. İşinden ayrıldı, eve kapandı. Ama artık çocuk yuvaya gittiğine göre yeniden çalışabilir, bağımsızlığını kazanabilir."

Alnına çarptığı soğuk su, rimelini azıcık bulaştırmıştı. Yanaklarını tuvalet kâğıdıyla sildi aceleyle.

"Ayrıca, kimse ondan bu özveriyi beklemedi ki. Tayfun bile. Bu yaşam biçimini kendi seçti. Üstüne fazla varmadan ona bu gerçeği sezdirmek zorundayım."

* * *

Masaya dönerken uzaktan bir daha inceledi Aslı'yı: Yine sarışın, yine uçuk renkler... Saman rengi bir bluzle herhalde altında kahverengi, bol bir etek. Sanki bunları daha önce de görmüştü onun üstünde. Ama olur mu canım? Cem'in doğum günündeki tarçın renkli güzelim giysiyi anımsıyordu, o günden önce de uzun süre görüşmemişlerdi. Üstelik bluz yepyeni görünüyor. Yoksa pek giyilmediği için mi yeni kalmış?

"Özlettiniz kendinizi Aslı hanım," diyordu ihtiyar garson. "Önce tanıyamadım sizi, galiba benzetiyorum dedim."

"O kadar mı değiştim yani?" dedi Aslı kısık bir kahkaha atarak.

"Siz değişmemişsiniz de ben yaşlanmışım," dedi garson. "Bacaklarımın ağrısına meslek hastalığı deyip geçiyordum ama galiba gözlüğümü de değiştirmem gerekiyor. Yalnız inanın, bu kahkahayı daha önce atmış olsaydınız hemen tanırdım."

"Sağol Yorgo," dedi Aslı. "Ona bakarsan hepimiz yaşlandık."

"Tayfun beyi saymazsak tabii. O gün geçtikçe daha da gençleşiyor nazarım değmesin... Eski dostları görünce insanın çenesi düşüyor, başka bir

isteğiniz yoksa..." (Birsen'e bakmadı bile.)

"Ben ızgara köfte istiyorum ama yanına pilav koymayın, ıspanak püresi gibi bir şey olsun, perhizdeyim de," dedi Birsen bildiri okuyan birinin ciddi sesiyle. "Izgara domates, biber falan..."

* * *

"Yorgo'yla aranız iyi değil anladığım kadarıyla," dedi Aslı.

"Garsonlarla fazla içli-dışlı olmamak gerekiyor."

"Ama o sıradan bir garson değil ki. Her neyse... Şu söyleyeceğini söylesene artık, meraktan çatlayacağım. Seni ağlatacak kadar önemli değildir sanırım. Rimelin akmış da."

Birsen, arkadaşının içten gibi görünen gülümsemesinin altında bir hınzırlık okudu. Birdenbire üstüne çöken bitkinliği atlatmak, ellerinin titremesini engellemek için, günlerdir ince ince kurguladığı bu buluşma sahnesinde kendine yazdığı rolü, daha demin lavaboda verdiği kararı unutarak saldırıya geçti. (Yorgo uzaklaşmıştı.)

"Seninle konuşmak, gergin bir ipte yürümeye benziyor artık. O kadar sertleşmişsin ki bir rimelin akmasında suçlayıcı ipuçları arıyorsun. Kimse senden bir çocukla üç yıl boyunca eve kapanmadı istemedi. Tayfun bile." (Aslı, Yorgo yemekleri getirene kadar sustu, pencerenin dışındaki güneş dilimine daldı gitti.)

"O kadarını ben de biliyorum, bu yaşam biçimini kendim seçtiğimi yani," dedi bonfilesini keserken. "Köfteni soğutmasana güzelim... Ayrıca herkesin rimeli akabilir. Belki de sıkıntıdan su çarpmışsındır yüzüne, değil mi? İstersen önce ben söyleyeyim buraya neden geldiğimi, sen dinlen biraz. Çocuk istememekte, evlenmemekte ne kadar haklıymışsın Birsen'ciğim. Eskiden seni bu yüzden suçlardım, sevecen olmamakla demek istiyorum. Yanılmışım. Tayfun'la iki yakamızı bir araya getirmek uğruna lokantalara, barlara, dost toplantılarına uğramamak, yıllarca aynı giysileri giymek, işten ayrılmak, bak ne kadar katılaştırmış beni!"

"O kadar da değil canım," diye yumuşadı Birsen, eski rolüne dönerek. "Ben senin özverini asla gösteremezdim güzelim. Egoistimdir, bilirim. İşimden de alışkanlıklarımdan da kopmayacak kadar. Arada bir, bir çocuğum olsa keşke diye düşünüyorum hâlâ. Ama bunun geçici bir özlem olduğunun farkındayım. Ben kendimi çok iyi bilirim... Bunları konuşmanın da bir anlamı yok ya artık. Nasılsa Cem yuvaya başladığına göre sen de yeniden çalışabilirsin, bir iş bulabilirsin. Bağımsızlığını kazanabilirsin. Tayfun'un annesinin size devrettiği hisseyle siteye de taşındığınıza göre..."

"Her zaman söylemişimdir, zeki kadınsın sen Birsen, senden hiçbir şey

kaçmaz, ama burada akşamları buluşan dostların, Tayfun ile benim özel yaşamımız konusunda bu kadar dedikodu edeceklerini ummamıştım doğrusu. Bilgileri de yarım yamalak. Kooperatif taksitlerini benim denkleştirdiğimi bilmiyorlar. Sen de kalkmış inanıyorsun onlara. Meyve mi, tatlı mı güzelim?.. Sahi, sence ben eşyalarımı toplayıp gidene kadar kimin evinde kalır Tayfun?"

"Bilmem ki," diye kekeledi Birsen.

Birden toparladı kendini, güldü:

"İçimi rahatlattın Aslı'cığım. Ohh! Gördüğün gibi ben de lafa nerden gireceğimi kestiremiyordum. Tayfun'un ayrılma kararını önce benim ağzımdan duymanı istiyordum. Kırılmaman için alıştıra alıştıra söylemenin bir yolunu arıyordum. Kurtardın beni!"

"Tayfun'un her dediğine inanacağını ummazdım doğrusu," dedi Aslı kısık kahkahasını atarak. "Çocuksu bir erkektir, ilk bakışta belli olur zaten. Sevimlidir, çekicidir ama yalan söylemekte üstüne yoktur. Ayrılma kararını birlikte vermiştik iki ay kadar önce... Doğrusu, Cem'in yuvaya başladığını, benim yeniden işe gireceğimi nereden biliyorsun diye düşünmedim değil demin. Telefonumuz da rehberde yok daha. Bu zor işe Tayfun koşmuş seni görüldüğü kadarıyla. Boşanmak isteyen aslında ben olduğuma göre avutulmam gerekmiyor, boşuna kafanı yormuşsun güzelim... Meyve mi, tatlı mı?"

"*Gerçekten* Tayfun'un buluşacağımızdan haberi yok. *Ben* böylesinin daha iyi olacağını düşündüm... Meyve falan istemiyorum. Az şekerli bir kahve."

"Yorgo, bakar mısın?" diye seslendi Aslı. "Hanımefendiye az şekerli bir kahve, bana bir krem-karamelle bir duble konyak."

* * *

"Garsonlar konusunda söylediklerinde haklısın galiba Birsen'ciğim. Baksana bizim Yorgo bile kadın-erkek dostluğunu değerlendiremiyor. Senin yüzüne bakmıyor, habire gözlerini kaçırıyor; Tayfun'la burada ara sıra buluşmanızın benim hatırım için olduğunu kavrayamıyor, benim adıma üzülüyor... Örtüdeki ekmek kırıntılarını toplamayı bıraksana güzelim. Nasılsa kirli bir örtü... Ne diyordum? Şey... Ben evden taşınana kadar Tayfun sende kalabilir mi canım? Başka bir dost evi ayarlayamadıysa tabii... Sen bu önerimi duymamış ol, aramızda kalsın. Ben söylerim ona evet dersen."

"Sen istiyorsan tabii kalabilir," dedi Birsen kırık dökük bir sesle. (Yoksa Tayfun, onda kalacağını da mı söylemişti? Olamaz!)

"Şu torbayı aralayıp kendime bugün ne aldığımı göstereceğim sana,

yalnız hafifçe eğilmen gerekiyor içindekini görmek için. Garsonlara güven olmaz. Dur, şunu iskemleye koyayım da."

"Bakıyorum alışverişe de zaman ayırmışsın," dedi Birsen zorla gülümseyerek.

"Aradan çıkardım demek daha doğru olur, pazardan geçtim buraya gelirken. Bir tezgâhta bunu görünce duraladım. Hiç böyle bir şeyim olmamıştı. İnanmazsın, öyle ucuz ki..."

"Sofra örtüsü ya da çarşaf gibi bir şey olsa gerek, havlu belki," diye düşündü Birsen.

Poşetin ağzı aralanınca kıpkırmızı bir şey gördü: Gecelik mi, iç gömleği mi, kestiremedi.

"Ne bu?" dedi fısıltılı bir sesle, irkildiğini kendinden bile gizlemek istercesine.

"Gecelik," dedi Aslı. "Yüzün niye öyle allak bullak oldu ki? Altüstü kırmızı bir gecelik. Sen kırmızıyı seversin ayrıca, değişik tonlarda kırmızılar seçersin giyiminde."

"Senin sevmediğini sanıyordum da..." diye fısıldadı Birsen.

"Yorgo, hesap lütfen!" diye seslendi Aslı içeri, sonra: "İnsan önce renklerden başlamalı değişmeye," dedi Birsen'in gözlerinin içine bakarak. "Yoksa kırmızıyı sevdiğimi kim söyledi?"

—

BİR KÖŞEDE UNUTTUĞUNUZ SİGARANIZI BULDURUP İÇTİREN BİR FİLM

Hakan Öztürk

Milko Manchevski bu kadar bunaldığımız şu tarihte gerçekten büyük bir "jest" yapıyor bize. *Yağmurdan Önce* filmi, "yağmurdan sonra"yı işaret ederek "umudunu yitirmeme"yi öneriyor.

Tersine gidiyor Manchevski...

Herkes güncel-politik olanı anlatmayı banal bulma burnu büyüklüğündeyken, o tutup bunu anlatıyor. Ve ne kadar gelişmiş bir sorumluluk gösterdiğini sonuna kadar hissediyorsunuz. İnsanla ilgili sorunlar üzerine yüksünmeden enine boyuna kafa yoruyor. Tarihe müdahale etme fikrinden, barıştan ve hayatla hesaplaşan bir sanattan yana tavır alıyor.

Manchevski'nin bu filminde fideler, susuzluktan kurumaya yüz tutmuştur ama hâlâ kırmızı domatesler vardır üzerlerinde. Domatesler, insanlığın her şeye rağmen içinde taşımayı başarabildiği "hümanizma"dır ve genç keşiş Kiril bunu odasına sığınan Müslüman Arnavut kızı Zamira'ya sunar.

Flemaları eskimiş manastır, deniz kenarında, akıp giden hayatın kıyısındadır artık. Olup bitenler üzerinde hiçbir tasarrufu yoktur. Zamira'yı "sevmeyi" seçen Kiril'i derhal dışlar ama en azından hayatına kastetmeden, hatta son bir kez kucaklayarak uğurlar onu. Öteki sektler ise bu kadar bile "vicdanlı" değildir. Müslüman çetenin lideri dede Zekir, Kiril'i sevmeye koşan torunu Zamira'nın, abisi Ali tarafından arkadan vurularak acımasızca öldürülmesine engel olmaz. Aynı şekilde fotoğrafçı Alexander da "öldürmeyi değil sevmeyi" seçerek, Zamira'yı kurtarmaya kalkıştığında, yine arkadan vurularak öldürülür.

Hümanizmadan yana, şiddeti dışlayan, tarafsız kalmak isteyen bireyler, doğrudan doğruya kültürel olarak ait oldukları "taraf" tarafından öldürülmektedirler. Bu, Manchevski'nin çok kasıtlı bir tercihidir. Şiddetin somutluğunu, kaçınılmaz olarak yaşandığını bize göstermek istemiştir.

"Kendi akrabasını bile kolayca

öldürebilen birileri, düşman kabul ettiklerine ne yapmaz!" diye düşündürür insanı.

Yağmurdan Önce filmi, çatışan her iki tarafa da bakar. Bunu çok az "savaş filmi" yapabilmiştir. Öznel bir gözle bakıp "düşmanın kahpeliği"ni, kendi tarafının "yiğitliğini" değil, herkesin birbirini boğazlama noktasına gelme süreçlerini anlatmıştır. Sektlerin kendisi bile ortaya koydukları şiddete sahip çıkamazlar. Kuzen, Alexander'ı vurduktan sonra üzerine kapanarak ağlar; abisi Ali, Zamira'yı öldürdüğünde ise bütün çete hayıflanır ve pişmandırlar. Dengesiz adamın Londra'daki lokantada yaptığı "postmodern katliam"ın doğru dürüst bir öyküsü, bir vesilesi bile yoktur. İzlediğimiz "savaş" anlamsızdır ve ancak "barış"ın tarafı tutulabilir.

İşte Alexander çocukluk aşkının, kızı Zamira için gelip yardım istemesinden sonra evi altüst ederek, yarım bırakılmış son sigarasını bavulunun bir köşesinde bulup içer. Alexander, sigarayla birlikte kalbinin bir köşesindeki "hassasiyet"i de bulup çıkarmıştır. Hiç durmaz, gidip Zamira'yı öldürmek isteyen akrabalarına "hayır" der.

Alexander'ın eski sevgilisinin dediği gibi öldürülmesini engellememiz gerekenlerin hepsi "bizim de çocuklarımız"dır.

Yağmurdan Önce filmi her haliyle, kılı kırk yararcasına "tasarlanmış" bir yapıt. Filmde kendi topraklarının günceline hâkim bir bilgelik ve son derece gelişmiş bir fikri yapı var. "Çember yuvarlak değildir" önermesine bağlı olarak senaryo, klasik öykü anlatım yapısını

bozarak, hiç de aynı yere dönmeyen kırılmalarla yol alan bir oluntusallık geliştirmektedir. Manchevski, filmi başladığı yerden bitirip, bittiği yerden başlattığı senaryosuyla "tarihin sonu" çığlıkları atan "postçulara(!)", "zaman tükenmez!" der.

Filmin asıl başarısı, elbette ki, bu kadar sözü "sinematografik olarak" söyleyebilmesindedir. Bir "sosyoloji kitabı" olma hatasına düşmemiştir kesinlikle. Film eğretilemelerle örülmüştür.

Filmde egemen olan sarı-haki ya da "kurumuş tütün rengi" sanki tam da "yağmurdan önce"ki; kavrukluk, sevgisizlik, hoşgörüsüzlük rengi gibidir. Işık ise "akşam güneşi" havasıyla, bize karanlığın da bastırabileceği hissini duyumsatır.

Meydana gelen şiddet karşısında artık sözcükler de, yüzler de, resimler de "çaresizdir" ve "yenilmiştir". Zamira, son nefesini vermek üzereyken kendisiyle konuşmak isteyen Kiril'i susturur. Zaten duygusal ilişkileri de, o an sarfetmek istediği sözcükler hiç yokken başlamıştır. Birbirlerini sevmeye başladıkları sırada, Kiril konuşmama yeminindedir ve ayrıca ikisi de karşısındakinin konuştuğu dili anlamaz.

"Yüzler" bölümünde ise Anna kırılmış aynada, yüzünün parçalanmış yansımasına bakar. Bölümün sonunda da ayrılmak istediği kocasının yüzü, Balkan göçmeni dengesiz adam tarafından, korkunç bir şekilde "gerçekten" parçalanmıştır.

İletişim araçlarını (medyayı) imgeleyen "resimler"in etkisi ise hepsinden beterdir. Aleksander, Bosna'da "hiç heyecanlı fotoğraf çekemediğini" asker dostuna söylediği anda, asker herhangi bir tutsağı çekip oracıkta öldürür ve "al bunu çek," der.

Fotoğraflar bir insan öldürmüştür!

Aleksander, Zamira'yı kurtarmaya karar verdiği sırada, Bosna'da çektiği o "infaz fotoğrafları"nı yırtmıştır artık ve kamera Pulitzer Ödülü'nü kazandığı "fotoğraf albümü"nü "yerlerde" gösterir.

Filmde, Makedonya'daki çocuklar kaplumbağaları döğüştürür ve ateş çemberinin ortasına sırtüstü çevirip bırakırlar ama Londra'da, nezih bir lokantada, akvaryumun içindeki kaplumbağacığın huzuru da "garantili" değildir. Birazdan "çıldırmış bir şiddet" her şeyi bozabilir. Hatta o akvaryumu darmadağın eder.

Şiddet her yerdedir.

Düş ve gerçek birbirine karışmıştır filmde. Aleksander gençlik aşkı Hana'ya büyük özlem duymaktadır. Hana, dışarıda yağmur yağarken gelmiştir ama bu bir halüsinasyondur. Gerçekte ise Hana, Aleksander'dan kızına yardım etmesini istemek için gelmiştir. Aleksander'ın düşlediğinden başka bir şeydir bu; bunaltıcı havayı dağıtan yağmur yoktur ve gökyüzünü değil tavanı gösterir kamera. Kiril de aynı şekilde düş ve gerçek "git-gel"lerinde görür Zamira'yı.

Yağmurdan Önce filmi zaten bir sürü çelişkinin gerilimiyle yüklüdür. Halüsinasyon ve gerçek; doğum ve ölüm; dostluk, akrabalık ve şiddet; masumiyet ve saldırı; kara bulutlar ve aydınlık gökyüzü; çember olma ama yuvarlak

olmama gibi bağlamlar tüm iç içelikleriyle filmde yer alır.

Manchevski, koyunun doğurması sahnesini bizi rahatsız edecek bir şekilde gösterir ama doğan kuzu sevgi uyandırıcıdır. Bütün güzellikler belki de böylesi bir süreçten geçecektir. Daha da önemlisi bize "dik ve tok bir leke" olarak görünen ağacın dibinde öldürülür, en güçlü barış figürü olan fotoğrafçı Aleksander. Ölür, ölür ama "dünyayı güzellik kurtaracaktır", o da "bir insanı (Zamira'yı) sevmekle başlatmıştır her şeyi". Ağıl ve o dik ağacın önü, doğumların ve ölümlerin yaşandığı yerdir. "İnsancıllık" da ilk kez burada, hayata fiilen etki ederek doğar.

Cenaze töreni sırasında, fotoğraf çeken çocuk ise; yine, sanki Aleksander'ın çocukluğu gibidir.

Aleksander'ın öldürüldüğü sahneden sonra gökyüzünde hem "kara bulutlar"ı hem de "aydınlıklar" vardır. Aydınlık gökyüzü her şeye rağmen umutlanabilmektir. Filmin hemen her yerine yayılır bu tutum. Kamera gökyüzüne yöneldiğinde, önce karaltılar görürüz ama ardından belki de başka şeylerin habercisi bir "parlaklık" çıkar karşımıza.

Milko Manchevski, *Yağmurdan Önce* filminin görsel dilini "katmanlar"dan oluşturmuştur. Önde cereyan eden bir görselliğin derinliğinde bir başka görsel anlatım öğesi, bağlamı boyutlandırır hep. Bu konuda "ağaçlar" motifi çok örnekleyicidir.

Zamira ile Kiril birbirlerine âşık olup, Hıristiyan çeteden kaçarlarken derinlikte; dalları birbirine "kavuşmuş" iki şen ağaç görürüz. Müslüman çete tarafından yakalandıkları zaman, bu insanların ruhunu yansıtan, büyük, ağır ve eski taşların, kenarına köşesine "sıkışmıştır" ağaçlar. Kiril feci bir şekilde dövülüp Zamira'nın yanından kovulurken, gördüğümüz ağacın da "boynu bükük"tür. Hemen sonra Zamira ayrılmak istemeyip, Kiril'e doğru koşarken öldürüldüğünde, kamera açısını değiştirir ve artık "tam belinden kırılmış" ağacın görüntüsüyle karşı karşıyayızdır.

Zamira kaçarken ağaçlar onu yakalamak isteyen Hıristiyanlar gibi "tırmalar" yüzünü. Makedonya'ya ilk geldiği yerde Aleksander'ın arkasındaki ağaçlar da; duyguları gibi bazı gür, bazı cılızdır.

Filmde, en güzel görüntüyü sunan, ağılın yakınında, arkasından güneş ışıkları alan, "tok bir leke" görünümündeki ağaçtır. Bu ağacın dibinde "bir insan, kör savaşa müdahale etmiş ve bir başka insanı canı pahasına kurtarmaya kalkışmıştır". Bu ağaç, elbette ki "genç ve dimdik" olacaktır.

Manchevski iç mekânlardaki bazı sahnelerde de, duvarlarda görünen fotoğraflarla aynı üslubu sergilemektedir. Hana, Aleksander'dan kızı için yardım istediğinde, duvarda gördüğümüz "el arabasını güçlükle iten adam" fotoğrafı, bize Aleksander'ın ne kadar "zorlandığını" anlatır. Kuzen'in ölüsüne ağıtların yakıldığı odada ise "heybetli bir adamın fotoğrafı" ile "yüceltme" imlenmektedir.

Aleksander ile çocukluk aşkı Hana'nın ayrılık sahnesinde, Hana parmaklıkları andıran pencerenin arkasındadır. Elini

salladığını hissettiremeden öylece duruverişiyle adeta "tutsak edilmiş sevgi"nin bir tasviri gibidir. Aleksander son bir kez dönüp, ona baktığı anda yanından bir çocuk fırlayıp Hana'ya doğru koşar. Bu aslında Aleksander'ın "içinde tuttuğu çocuk"tur.

Yağmurdan Önce filminde "masumiyet" de vardır "şiddet" de ve tıpkı yaşamdaki gibi birbirine dönüşme halindedirler. Damdaki kediyi tarayarak paramparça eden yarım akıllı Hıristiyan milis, daha önceki sahnelerden birinde "ağılın önündeki eşeği, boynuna sarılıp seven biri"ydi oysa ki. Yine aynı şekilde Kiril'e inanılmaz bir sevgiyle bağlanan Zamira, Kuzen'i tırmıkla öldürmüştü. En sevgi dolu gibi görünen insanlar, bir biçimde birisini öldürme noktasına gelebiliyordu.

Lokantayı birbirine katan dengesiz adamın "bir yabancı" olduğunu söyleyerek "şiddetin dışsallığı"na işaret eden nemrut suratlı patron, gerçeği saptırmaktadır. Şiddet insanların "içinde" gizil olarak vardır ve bunun yol açacağı saldırganlıklar hesap edilmelidir.

Masum değilizdir artık hiç birimiz!

Manchevski, tarihin akışı üzerine düşünüyor filminde. Çok "tarihsel materyalist" bir yerden "sarmal"dır demese de "çemberdir ama o kadar da yuvarlak değil" diyor. Kendi kısır döngüsünde dolanıp duran bir tarih anlayışına karşı "çemberin bir yerlerden kırılabileceğini" umut ediyor. Evet, "tipik bir kahraman" olan Aleksander, Zamira'yı kurtarmaya kalkıştığında öldürülür. Ama "en derindeki umut" anlatımı olan "yağmur" da, o andan itibaren güçlenmeye başlar.

Bertolt Brecht "Ne acıdır ki o ülkeye, kahramanlara ihtiyacı vardır" diyor. Artık ne yazık ki "kahramanlara" ihtiyacımız vardır. Zamiralar'ı "kurtarmayı" düşünmek değil, düşünmemek ayıptır. Çember belki yağmur taneleri kadar çok "kalkışma" sayesinde kırılacaktır.

"Hava bu kadar bunaltıcıyken, yağmur lazımdır." Aleksander'ın Zekir'e dediği gibi.

Belki kara bulutlar çıkar. Şimşek çakıp, gök gürler. Fırtına da kopar ama yağmur Aleksander'ın kurşun yaralarının üzerine yağacak, Zamira'nın yüzünü yıkayacaktır. "Sağanak yağmur" bütün sancılarıyla birlikte, umuttur, barıştır, insancıllıktır. Yağmur her yere yağar, evrenselliktir.

Susuzluktan çatlamış toprağın canına yetişirken, "gaddar" görüntüsünü daha da ortaya çıkardığı beyaz taşa hiçbir etkisi olamaz yağmurun. Toprağın hali değişse de öldürmekten başka hiçbir fikri olmayanları çağrıştıran "taş" asla değişmeyecektir.

O kan emici böcekler "yağmurdan önce" daha çok ısırsalar da, yağmur yağacak. Yağmur, kurumaya yüz tutmuş domates fidelerine de yağacak. Devran dönecek. Dünya bambaşka olacaktır "yağmurdan sonra" belki.

—

Lale Müldür

"GIZ"

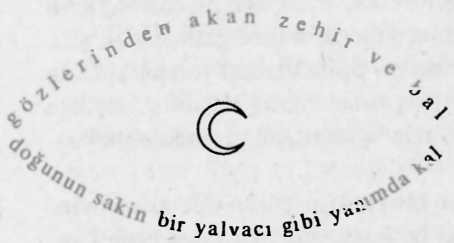

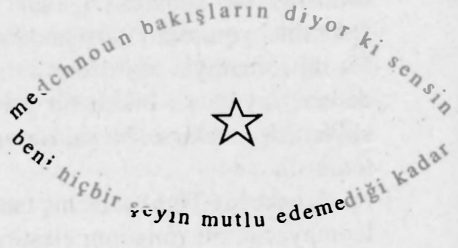

"MUTLAK GİZ"

başını masaya daya ve
boşluk içinde bekle.
yabanirokaların arasında yat.
vişnelerin, böğürtlenlerin
boynunu sık.

uçucu kanun: tüm üzgün günleri-
min yüzü, meleği,
biçemi...

başını eğrelti otlarına daya
ve bekle. uzaklardan gelecek
olana hazırlan. defne ağacını
kapı dışına çıkar. yapraklarını
altına boya. başına tak.
hiçbir şey yapma. bekle.

demirli su banyosu yap.
başını çelik suyuna daya ve
bekle.

kehanetlerden örülü bir yüz: Melankolya I

Hafız

RUH VE TERAZİ

Tartıyı pazara kurdukları hesap işidir.
Ruh, pazarlık haricidir, terazi tartmaz.
Lâkin, bir dervişin hırkasını pazara
çıkardığı da görülmemiş işlerden
değildir.

Bu sözüm kimseye değil, gafilden başka:
Tartıya çıkarsan sade giysilerini değil
ruhunu da soyunman gerek! Gövden yüz
okka çekiyor amma, ruhundaki fazlalığı
terazi bulunmaz tartmaya!

Bu sözüm de pazardaki tartıcıya:
İşinin ehli ol, herkesi tartma!
Önce gözünle tart tartacağın adamı!
Ruhunun narhını çıkar, geriye kalanı
söyle: ruh şu kadar, gövde kaç okka!

Ne gövdende kabahat, ne tartıda
hata! Sen kârını topla, üstü kalsın
ruh nasılsa zarara yazılır bu pazarda.

SIR VE KUSUR

Onlar sırlarını, kusurları gibi saklıyorlar.
Sakın! Merak etme! Zira bu gibilerin
sırları kusura sayılır, merak kusuru
artırır.

Sırlarını güzel bilenlerin sırrı işte burdadır:
Onlardaki sır senin, onların sırları da senin
sayılır. Sanki birlikte sır olacaksınız gibi.

Güzel sırlardır yalnızca saklamaya
değer olup açıldıkça esrârını koruyan.

Cevdet Karal

2000'E BEŞ KALA AŞK

siz
bir çiçeksiniz
evet öylesiniz
fakat şu hain
kalbimle ben
ezip
    geçebilirim
        üstünüzden

birlikte
2000'li yıllara uzanırken
sildim
kalp duyguları
            defterden

evet öyle
diyordum ki ben
doğrudur sizin bir çiçek olduğunuz
bir çiçek
sapına kadar hem de

bense, neyse

bir çiçek işte
silikonlu yapraklarını
germiş hayatımın üstüne

şayet su isterseniz
dölsuyumdan verebilirim
seve seve

ÇOMAK

pıhtılaşmış ruhlarınıza çomak
yasama ve yürütme organım

dağılın tozolun tuz olun
arka odalardan duyulsun uğultunuz

tanla birlik devinsin ki kan
kızıla boyansın tenbeyaz meydan

beynimden dağılan yanık et kokusu
karışsın kokunuza sabaha doğru

ne yazdımsa ben hep sizin için yazdım
ol şiirin şairi küçük boy uygun adım

ipini koparmış dipnot: 4:14
kaç kovan - - - taktaktak tek bir tüfek
doğru yöne dönmedikçe oğul vermeyecek

Adnan Azar

parçalanmış zamanlar'dan

YOLCULUK TERİMLERİ

1. fotoğrafın içinden siyah beyaz
bana bakan hülyalı çocuk
ardında yapraklar var ağaçlarda
baksan duyabilirsin hışırtılarını

kimliğin yok senin, adın yok, uzansan
ulaşamazsın uzaklıklara, ellerin de yok

2. sesini almışlar senden kuzeyli çocuk
yerine eski bir rüzgârı koymuşlar

fotoğrafın içinde siyah beyaz
bir ilkyaz rüzgârı var çocuk

3. fotoğrafın içinden siyah beyaz
beni seçme, bana bakma, sakın çocuk

hâlâ sustuğum yerden kanıyorum

4. artık hiç kimseyim
gölgemle el eleyim çocuk
eksik bir gözyaşı izindeyim

artık hiç kimseyleyim çocuk
sesim aranmıyor kaldırım bültenlerinde
çünkü utangaç bir ömrüm var
çünkü kiraz zamanını yitirmekteyim

hayallerimi hiç kimseye bırakıyorum

Halil İbrahim Özcan

KUZEYDEKİ MIZIKA

aynalar kırılmış cımbız tahtadan atlarını koşturur
özlemek derdi olur ömrün
vuslatı
tanrı yalnızlığını yoklayan deli bir nehir

bir mızıka duyulmaya başlar kuzeyden
neden erken doğdum diye kendini suçlarken takvimler
sırlarını zoraki taşır hakikat

kırışıklar hâlâ iyi birer emanetçi olarak dik dururlar
kanın işlendiği seba sessizlikte
tehdit edilir gamze
gülümseyebilen bir vehimde
bütün kurallar bozulur

AYRILIK PASAJI

sen erkeksin ben kadınım dediği yerde gece
perdeler çook tehlikelidir

rüzgârların üstünü örttüğü ezgin
bir gül düşerken geriye
çene kenetlenir sendelenir
sersem bir irkiltide hep çukura düşülür

en son giyinilenler de unutulur
endam kaybolur

avuntuya sığınan bir ten gider
yitip durmadan gider silinir

masumluk biter anne ölür

SOLGUN PATİKA

taş gibi ağır bir hikâyedir dilin arzusuna çekildiği yer
hiç gitmemiştim oralara o esrarlı cümleler içindeki yatağa
uzanıp bana aşk nedir anlatır mısınız diyememiştim bir zamanlar

bir dal kırılmıştı zamanla ürperen bir dal
yanında asfaltın gürültüsüyle özlenen
ranza kokuları sinmişti
uyku ile uyanıklık arasında
kütüğünde kırılmıştı kâtibin sesi
sonaylardan biri kendini karıştırırken salkımlarda
görünmez olmuştu gözler